

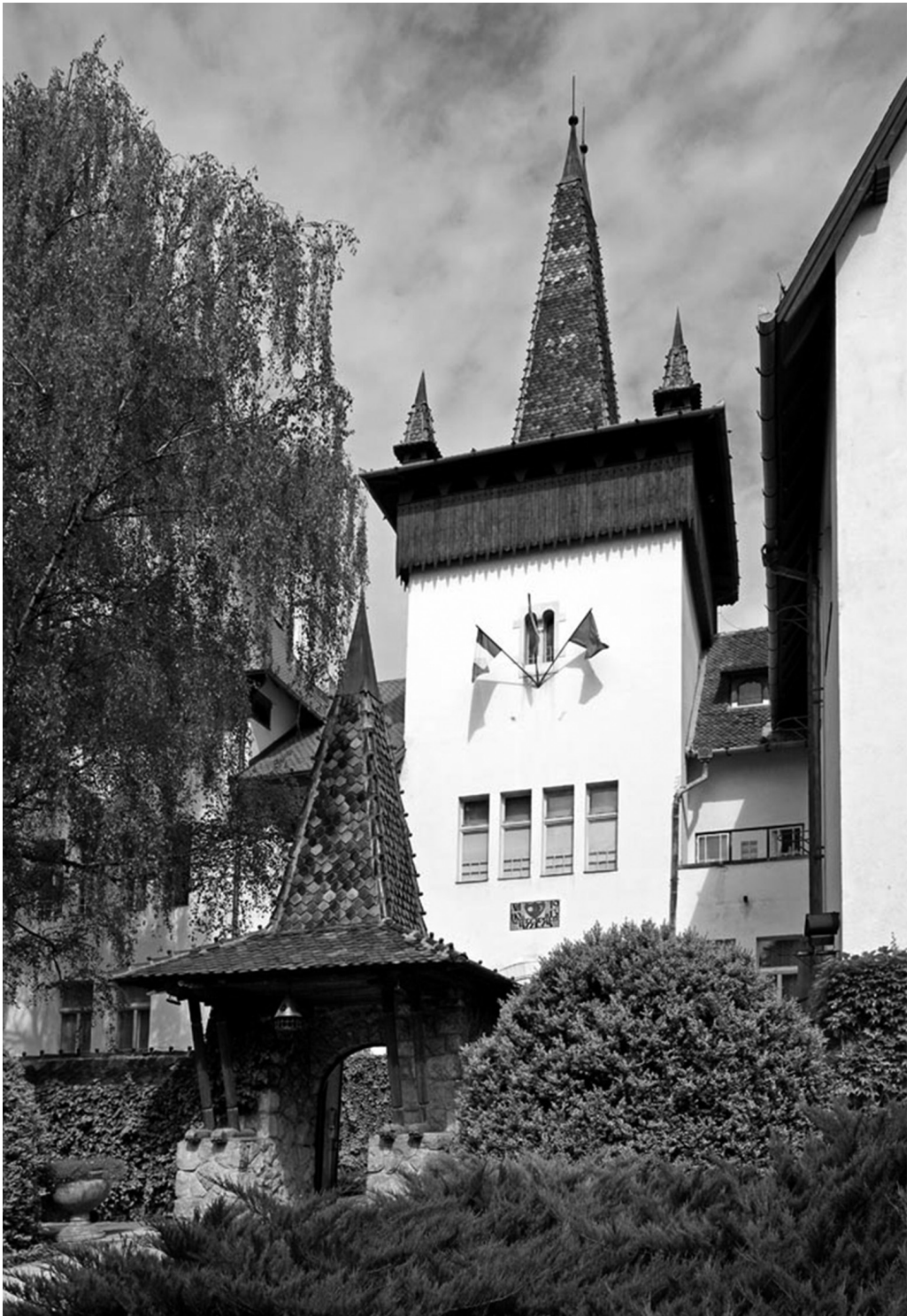
TARTALOM

- 3 Lukács László: Szedreskerti történet
- 25 Kovács István: Nyelvoltalom; Álom
- 27 Fecske Csaba: A lány anyja
- 34 Székelyhidi Zsolt: Nyílt; Hűsebb; Törő
- 36 Balogh István: Mártonkor minden elvállik
- 41 Mező Ferenc: A káosz geopolitikája
(Államok nemzetek nélkül, nemzetek államok nélkül)
- 58 Magyar Barna: Arany János álma; Lapról lapra; Mondatzörejek; Papír-füvön betű-harmat
- 61 Ircsik Vilmos: Gödrök
- 72 Takáts Fábián: El, a világba
(Isabel Muñoz OMEGA című fotókiállítás a Mai Manó Házban)
- 74 Gerzsenyi Gabriella: Pásztorok
- 77 P. Maklári Éva: El nem küldött levelek; Tájép augusztusban
- 79 Madácsy Piroska: Kosztolányi a francia szellem vonzaskörében
- 97 Papp Endre: Más az ország, mint a haza
(Szabó Zoltán nemzetfelfogása)
- 109 Horváth Péter: Lényegre redukált nemzedéki emlékezet: egy babonás regényhős autobiográfiája
(Bereményi Géza: Magyar Copperfield)
- 120 Oláh András: Schrödinger macskája
(Filip Tamás: Kafka bukósisakja)
- 122 Király Béla: Talleyrand, a sátán jobbkeze
(Nógrádi György: Talleyrand)
- 127 Keresztes Csaba: Impozáns kivitel, érdekfeszítő tartalom
(A nemzet levéltára. Fejezetek az országos levéltár történetéből)
- 129 Könyvszemle // Jókai Anna: Jákob lajtorjája

E lapszámunk képanyaga két kiállítás anyagába nyújt betekintést: a belívben a KŐS 140 – Kós Károly műhelye (Múcsarnok, 2024. május 24. – szeptember 15. Kurátor: Anthony Gall) és a színes mellékletben az Isabel Muñoz OMEGA (Mai Manó Ház, 2024. március 27. – május 18.) című tárlat anyagából látható válogatás.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. **Nyomdai munkálatok:** Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Szedreskerti történet

Este van, este van: kiki nyúgalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja...
Arany János: *Családi kör* (1851)

Szilveszteri hírekben gyakran hallhattuk: szederfáról gyümölcsöt eszegető medve a spanyol főváros, Madrid egyik jelképe. Bronzsobra, amely népszerű találkahely a város szívében, a Puerta del Sol terét díszíti. A szedret eszegető medve a város pestissel szembeni immunitásának jelképe: úgy tartották, hogy a szeder gyógyítja a pestist, amely Madridot jó levegője miatt még a nagy járványok idején is elkerülte. Madrid polgárai közül sokan az óvet itt búcsúztatják: Szilveszter éjfelén a szobor alatt esznek meg tizenkét szőlőszemet az óraütések ütemére. A szederfát nem csupán a spanyol, hanem a magyar gyümölcészet történetében is megbecsülték.

Lippay János jezsuita 1667-ben Bécsben kiadott *Gyümölcsös kert* című szakkönyvében így mutatta be a szederfát: „A Szederj-fárúl. Kétféle közönségesen a' Szederj-fa: Fejér és Fekete; Noha harmadik-is találkozik, a' ki vörös, melynek a' fája nem igen különböző a' fejtűl. Csak hogy ennek fejér gyümölcse vagon, annak vörös, és a' feketének fekete. Abban eggyeznek ezek a' fák: hogy a' töb fáknál legkésőbbben leveleznek, mind addig sem, míg hideget éreznek. Azért a' Régiek a' Bölcsesség példájának nevezték az szederj-fát. Külömböznek pedig gyümölcsökben, fájokban, levelekben; mert a' feketének, sokkal job ízű édes savanyúcska, nagyobb, levesb gyümölcse vagon: a' fejrnek, veresnek igen édes, kisebb és szárazabb. A fája-is temérdekebb, darabossab a' feketének, hogy-sem a' fejrnek. A levele-is nagyob, erőssebb, és szőrösseb... Leg-job helye ő-néki a' szőlő venyike-mellett: avagy a' kertekben, a' hová a' nap jól szolgál és a' kemény hideg széltül meg-oltalmaztatik.”¹

A pozsonyi születésű Lippay *szederjfa* kifejezésével kapcsolatban hivatkozhatunk Károli Gáspár bibliafordítására (1590), ahol Lukács evangéliumában Jézus így szól az apostolokhoz: Ha annyi hitetek volna, mennyi a' mustármag, ezt mondanátok ím e' szederjfának: Szakadj ki gyökerestől és plántáltassál a' tengerbe, engedne néktek (Lk 17,6).

LUKÁCS LÁSZLÓ (1950–2023) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

1 Lippay János 1667, 158.

Hazánk számos településéről említhető az állattenyésztési (selyemhernyó, lombtakarmány) és pálinkanyerési célú eperfatelepítés, hasznosítják az eperfa levelét, gyümölcsét az egész Kárpát-medencében. Erről Magyarország gyümölcsfaállományát számba vevő statisztikai kiadványaink is tanúskodnak, amelyekben a gyümölcsfák sorában utolsóként ott szerénykedik az eperfa. Szerénységre nem volna oka, mivel az egyetlen, amelynek a statisztikai táblázat fejlécében két neve is van: *eperfa* (*szederfa*).

Cegléden az ugyeri homokon telepített Új szőlőkben a bortermelés különleges kiegészítője volt az eperpálinka főzése: 1895-ben az összes gyümölcsfaállomány 12,1%-át, 1929-ben 17,6%-át képviselte az eper. Utóbbi százalékarány több mint 13 ezer eperfát jelent, amelyből mintegy 6000 állt az *Új szőlők* útjai, dűlői mentén. Főként gyümölcsnek való *fekete eperfát* (*Morus nigra*) és *vörös eperfát* ültettek, a leveleivel a selyemhernyókat tápláló *fehér eperfa* (*Morus alba*) nem jellemző, ez inkább az Ugyertől távolabbi tanyák, szőlőtanyák fája. Egy-egy ugyeri szőlősgazda 6-10 eperfával az eperpálinka főzése révén nemcsak jelentős kiegészítő jövedelemhez jutott, hanem a kecskék, birkák számára lombtakarmányt is gyűjthetett. Egy jól fejlett eperfa évenként egy-másfél mázsa gyümölcsöt hozott. A cefrét a dűlőbeli szeszfőzdékben, 1929-től a központi szeszfőzdében párolták le. Az első világháború előtt a városban a kisüstök száma 500-ra is felment. Pálinkaház, pálinkaüst, pálinkaégetéshez tartozó eszközök, pálinkáshordók, pálinkásbutykosok, pálinkásüvegek és pálinkáspoharak említésével a ceglédi hagyatéki leltárakban gyakran találkozunk. A városi szeszfőzdében 1929/30-ban 238 hl, 1967-ben 560 hl *ceglédi eperpálinkát* állítottak elő, amely híres terméknek számított, méltó versenytársa volt a kecskeméti fűtyülő barackpálinkának, mennyiségét az 1930-as években állítólag a londoni tőzsdén is jegyezték.² Nemes pálinkáinkról így vélekedett Veress Péter *A paraszti jövőendő* lapjain: „A magyar kisüsti szilvapálinka olyan, hogy ha a világ egyszer igazi valóságában megismeri, nem tud lemondani róla.”³ Erdei Ferenc a *Futóhomok* oldalain a Három Város (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) kerti remekeiről, az alföldi kistermékekről írt, amelyek mind olyan helyen teremnek, ahol korábban pusztaság volt.⁴ Kiegészíthetjük ezek sorát a ceglédi eperpálinkával, amely nem szerepel Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeinek gyűjteményében.⁵ A ceglédi homokon kívül a Tisza mentén, a fekete földeken levő tanyás településeken főztek jelentékeny mennyiségű eperpálinkát (Törtel, Jászkarajenő, Vezseny, Tószeg, Abádszalók, Szeged). Az Alföldön még Csongrád, Békés, Szolnok és Hajdú-Bihar megyék számos településéről említhető

2 Surányi Dezső 1994, 583–586; Kocsis Gyula 1982, 235; 1988, 9, 55, 69, 73, 84–85, 90, 112, 175, 207, 209, 246–247, 263, 265; Balázs Géza 1998, 48.

3 Veress Péter 1948, 185.

4 Erdei Ferenc 1937, 110.

5 Farnadi Éva szerk. 2001.

az állattenyésztési (selyemhernyó, lombtakarmány) és pálinkanyerési célú eper-fatelepítés, de hasznosítják az eperfa levelét, gyümölcsét az egész Kárpát-medencében.^{6, 7}

Statisztikai kiadványaink körültekintően szerkesztett fejléce, az *eperfa/szederfa* nevének feltüntetése, debreceni diáktársainkkal folytatott évődéseink fő vitakérdésére emlékeztet. Az 1970-es évek első felében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen sokan voltunk dunántúliak, de az alföldiekkel szemben kisebbségben maradtunk. Dunántúliak és alföldiek között a fő választóvonalat nem a Duna képezte, hanem az alsóbbrendű utak mellé ültetett, levelével a selyemhernyókat tápláló, fehér, piros, fekete, hamvas, édes vagy savanykás gyümölcsöt termő fa elnevezése. Az alföldi hallgatók szerint ez az *eperfa*, amelynek termése az *eper*. Ezzel szemben mi, dunántúliak váltig állítottuk, hogy ez a *szederfa*, amelynek termése a *szeder*. Szerintünk az *eper* a kertekben termesztett *földi eperrel* vagy a vadon termő *erdei eperrel* azonos. Ráadásul a selyemhernyó-tenyésztés, selyemgyártás, gyümölcsészet kapcsán, az ominózus szavak történelmi, földrajzi, néprajzi tanulmányaink során gyakran előkerültek. Vitáink hevében egyre inkább dunántúli identitásunk részévé vált a *szederfa* szó. Elképzelhetetlennek tartottuk, hogy a tanulmányi kirándulások során az egyetemi autóbusz ablakában elsuhanó fákat, akár egyetlenegyszer is, *eperfának* nevezzük. Pedig jól emlékeztünk az alföldi, nagyszalontai Arany János *Családi körének* első soraira:

Este van, este van: kiki nyugalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja...

Mellé állíthatjuk a Szekszárdon született, dunántúli kötődésű Babits Mihály *Cigánydalának* második strófáját:

Bús szederfa álldogál
pici rajkó sírdogál
bús szederfa naptól szárad,
cigányasszony ina fárad
fára köti lepedőjét
úgy ringatja csecsemőjét.
Bölcsöt tartja: bölcs a fa;
szedret adja: jó a fa.
Ad tüzet is száraz ág:
mindenütt csak hajt az ág

6 Surányi Dezső 1994, 567, 569.

7 Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat, 100. kötet. Budapest, 1937.

hogyha tűz van: a tűz ég is
kerül hozzá kis fazék is
kis fazék
nagy fazék
mindenütt csak jó az ég.

Nyelvjárástani fogas kérdésünk nem csupán a debreceni egyetemi hallgatók körében merült fel. A *Társalkodó*, pesti szépirodalmi lap, Lánay nevű bácskai levelezője már 1839-ben felvetette, sőt megoldási javaslattal is előállt: „Ezen szók: eper, szeder, vajjon minő tulajdon határozott értelemben vétessenek? mert sem a’ tájakon, sem az ujságokban, sem pedig a’ szótárokban pontos határozottságot ezen szavak’ értelmére nézve nem talállok, hanem itt mondják eperfa, amott szederfa, egyhelyen földi-eper, másutt földiszeder hallatszik, ’s illy változósággal találom irva is. Igy hát a’ németnek, ha kérdezősködnék, soha határozottan az idézett tájszokások szerint meg nem magyarázhatnám, de még a’ lexiconok’ határozatlansága miatt sem, ezen német szókat: „Maulbeere, Erdbeere”, hanem mindenkor kellene felelnem: Maulbeere: eper, szeder és Erdbeere: eper, szeder. – Minthogy pedig van még harmadik is ezekkel rokon szavunk: szamócza, melly szintén eper, Maulbeere; tehát nem volna é jobb így meghatározva használni: Maulbeere, Maulbeerbaum: eper, eperfa; – Erdbeere: szamócza, melly szó ezen értelemben némelly tájakon közajku, ’s hihető a’ zamat-tól (aroma), mellyel bővelkedik, vette ezen szó eredetét; – praecise pedig szeder-nek nem mondathatik é helyesen csak azon gyümölcs, melly a’ tarlókon, bozótokban, és gyepekben terem? ezt pedig azért gondolnám helyesnek, mert nemde ismeretes szó ez: szederjes, azaz sötétkék vagy hamvas szinnel vegyített fekete-színű, millyen épen ezen mezei indás növénynek gyümölcse is.”⁸

A *Társalkodó* bácskai levelezője, alföldi lévén, természetesen az alföldi szóhasználat köznyelvbe emelését szorgalmazta. Ugyanezt tette *A magyar nyelv értelmező szótára* is, amely szerint a köznyelvi eperfa a faepret termő fa, a szederfa pedig az eperfa népnyelvi formája.⁹ Nem feledkeztek meg az eperfáról a nyelvjáráskutatók, *A Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak helyszíni adatgyűjtői sem. Mivel az adatközlőket nem akarták befolyásolni, kérdőívük alapján ezt a kérdést tették fel: *Milyen fa az, amelynek a levelével selyemhernyókat szoktak etetni?* Ha a válaszokból megszerkesztett 113. térképlapra tekintünk, valóban azt látjuk, hogy a magyar nyelvterület nagyobbik, középső és keleti felében: a Nagy Magyar Alföldön, Erdélyben, Délvidéken, Kárpátalján és a Felvidék keleti részén az eperfa szót használják. A Dunántúlon csak a Duna mentén, a Sárközben, Mohácson, a Baranyai-háromszögben és az Ormánságban eperfa, máshol mindenütt szederfa. Az egész Kisalföldön, a Csalóközben, Mátyusföldön, a Vág és Garam közén, a Felvidék nyugati felében a szederfa szó járja. Az Ipoly völgyében,

8 Lánay 1839, 228.

9 ÉrtSz., II. 396; VI. 117.

Balassagyarmatnál fordul a szó eperfáról szederfára. Nógrádmargalban, Balassagyarmaton még eperfa, nyugatra, Patakon, Ipolytólgyesen már szederfa. Bernecén is *szödërfá*, Tóth Imre *Palóc tájszótárának* szép példamondatai szerint: „Å Bërnë ceji-páták pártján vån egy nágý örek szödërfá. Åláttá mindé bërúgnák å kácsák, ånnyi á szész å feketészödërbe.”¹⁰

Tájszótárainak is nyilvántartják, adatolják a két terület közötti szóhasználatbeli különbséget. A Szamosháton az eperfa termése színek szerint: *fejjér, fekete, tüdõüszin epër*. A szeder futó indája a *szederina*. Bálint Sándor *Szegedi Szótárában* 13 eperrel kapcsolatos címszó található. Szegeden a kancsal emberre mondják: *Ún néz, mint liba az epörfára. Az epörgomba* eperfán élõsködõ gomba, amelyet a szücsök régebben kiföztek, és a bõröket sárgára festették a levélvel. *Eperjes*: határrész Röszkén, Sándorfalván, valamint Szeged-Felsõváros egyik, nagy árvíz elõtti része. A szegedi népnyelv szókincséhez nemcsak a szomorúfüzfa, hanem a *szomorúepör* is hozzátartozik. Szegeden a szederbokor hajtása a *szödörinda*. Arany János *Tengeri-hántás* címû balladájában írta a mezhõn járó Dalos Esztirõl:

„Szederinda gyolcs ruháját szakasztja,
Tõvis, talló piros vérit fakasztja.”

Bálint Sándor *A szögedi nemzet* címû mûvében a tanyai eperfákról, sõt az eperpálinkáról is megemlékezett: „A tanyaudvarhoz szervesen hozzátartozik az eperfa is. Ha nagyon gazdag volt a termés, és a jószág nem tudta elélni, cefrét szoktak belõle gyûjteni. Az eperfa koronája alá rongypokrócot, zsákokat terítenek, majd megrázzák a fát, vagy a magasabb ágakat *epörverõrúd* alkalmi néven emlegetett doronggal ütögetik. A lehulló epret a ponyva négy sarkának összefogásával rakásra hempergetik, és kancshordóba öntik. A szokásos erjedési idõ után kifözik. Pálinkája a tiszta, jó minõségû gyümölcspálinkák közé sorolható.”¹¹

Az Ormánységban az *epör, epörnye* az eperfa gyümölcse vagy a földi eper, ahogy arról a népdal szövege is árulkodik:

„Zörög az epörfalevél,
A hirõmet horgya a szél.”

Drávaiványiban *Eperjes* dülõnév is van. A *szödörnye* az Ormánységban a földi szeder (*Rubus caesius*), amelynek levelével vágott sebet borogattak. Földön futó száráról a szomorú népdal is megemlékezik:

„Csele-patak, Csele-patak sűrű szödörindája,
Ott esött el a magyarok királya.”

10 Tóth Imre 2007, 235.

11 Csúry Bálint 1935, I. 235; 1936, II. 326; Bálint Sándor 1957, I. 377–378, II. 461, 516; 1976, I. 588.

Szederindák szerény cím alatt adta ki 1891-ben Baksay Sándor néprajzi adatokban gazdag elbeszéléseit. Baksay, 1904-től dunamelléki református püspök, az ormánsági Nagypeterd szülötte.¹²

Szlavóniában, Kórógyon *A Magyar Nyelvjárások Atlasza* az *epörnyefát* jelzi. Ugyanakkor Penavin Olga tájszótárából az derül ki, hogy Kórógyon mindkét szót használták: „epernyefa *epörnyefa* fn. »maulbeerbaum«. szederfa *szödörfa* fn. »eperfa«. Kórógyon az *epörnye*, *szödörnye* formák is éltek, elsősorban az öregek szóhasználatában. Terméséből *epörnyepálinkát* főztek. Penavin Olga egyik szép példamondata az eperfák Kárpát-medencei kipusztításának egyik okára is rávilágít: „Ráesöt egy epörnyeszöm a szoknyámra, osztá mekfokta.” A nyelvjárási atlasz szerint a délvidéki magyar kutatópontokon mindenütt az eperfa formát használják. Doroszlón (Bács-Bodrog m.) az eperpálinkát *szederpálinkának* vagy a szerb *dud* (eper) szóból eredően *dudibrendinek* nevezik. Kovács Endre összefoglalásából az derül ki, hogy itt az eper és a szeder szó is járja: „Doroszló határában a faluhoz közel levő részeken az Öregszőlőknek, Irtásnak, Kenderföldeknek, Gyepföldeknek nevezett határrészekben, meg a Beltelkekben gyümölcs-, szőlőkertek voltak, amelyekben sok különféle gyümölcs termett. Az udvarokban, utcákon, dűlő- és országutakon mindenütt eperfák díszlettek. Némely közülük matuzsálemi kort ért, és elterebélyesedett, minden évben sok pálinkának való gyümölcsöt termett. Pálinkafőzés céljából létesített szedreskertek is voltak a falu határában, kunyhó állt bennük, ahol erjedt az eper, néha a pálinkát is itt főzték ki. Az utolsó ilyen ültetvényt 1980-ban vágták ki.” Bácskai adatsorunkat zárjuk a magyarkanizsai pásztorlegény, Molnár Mihály (*Szent Misi*): *Emlékezés Tito elvtársról* című, 1981-ben keletkezett verséből vett idézettel:

„A dúsgazdag kuláknak orrára koccintottál,
És a dolgozóknak könnyebb munkát adtál,
Nem eszünk mi már a kulák eperfája alatt,
Ahol bizony keserű volt nekünk minden falat.”¹³

Büssüben (Somogy m.) *szödörgye*, *szödörnye* a *szödörgyefa* termése, ahogy erről a *Büssüi tájszótár* szép példamondatai tájékoztatnak: „Nékünk izs vót a kut mellett éty fánk, nagyon sok szép örek szödörnye szokot rajta lönni. A récék egész nap az alatt tanyásztak. Ötték a szödörgyét, mer nagyon szerették aszt!” Büssüben az *epörgye* a földi eper megnevezésére használatos.¹⁴ Felsőőrben (Vas vm.) a *szedérnye* főnevet két jelentésben használják: 1. fai eper, 2. földi szeder. Előbbi

12 Kiss Géza 1937, 272, 329; 1952, 129, 501; Baksay Sándor 1982.

13 Penavin Olga 1978, I. 202, III. 98; Kovács Endre 1989; Nagy Abonyi Ágnes – Kovačev Olga 1994, 127.

14 Várkonyi Imre 1988, 63, 210.

a *szederfa* gyümölcse, utóbbi találó elnevezése még: koldusszeder (*kuodisszedër*). Felsőőrben a földi vagy erdei eper tájnyelvi formája: *epërnye*.¹⁵

Földrajzi neveinkben is megőrződött a két nagy terület eltérő szóhasználata. Eperjes város (Sáros m.) neve a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint a magyar *eper* 'földi eper' főnévnek régi *eperj* változatából képződött.¹⁶ Megemlítem, hogy Eperjes középkori latin neve *Fragopolis*.¹⁷ A 15. század elejéről ránk maradt *Schlägli Szójegyzék*ben az eperfa latin megfelelője *fragus*, ezért feltételezhetjük, hogy a névadásban az eperfák is szerepet játszhattak.¹⁸ A Turóc vármegyei Eperjes község szlovák neve *Jahodník, Jahodníky*, amely valóban a földi eperhez kapcsolható: szlovákul a földi eper – *jahoda*, az eperfa/szederfa – *moruša*. Eperjeske Szabolcs megyei község neve az előbbiekhöz hasonlóan keletkezhetett. Csongrád megyében Eperjes község középkori eredetű neve *Kiskirályság* volt, amit 1954-ben Eperjesre változtattak. Eperjes korábban egy itteni majort jelölt, ahol epreskertet létesíthettek a selyemhernyó-tenyésztés elősegítése céljából. Szederes Tolna megyei és Szederkény Baranya megyei helységek neve a szeder szóból származik.¹⁹ Tiszaszederkény (Borsod m.) nevének utótagja a földi szederre vonatkozhat. Fülén (Fejér m.) a *Szederfás pagonyban* rendezték meg 2020 augusztusában a fűrészfaszobrászok találkozóját. Az eper/szederfa néhány állandósult szókapcsolatban is szerepel. *Eperfa alatt esküdtek*: mondják a vadházasságban élők az Alföldön.²⁰ Szendrey Ákos Nagyszalontáról jegyezte fel a következő szitkozódást: *Nőjik epërfa a homlokomon, ha nem igaz*.²¹ *Lovászpatonán (Veszprém m.) a szerelmespárnak mondták, ha este a kapuban beszélgetni látták őket: De szíp szëdërfátok va*.²²

Az alföldi Pest egyik nevezetes helye, intézménye az *Epreskert* (VI. Bajza u. 41.). Nevét attól az elvadult eperfás ligettől nyerte, melyet Ströbl Alajos szobrász, a Képzőművészeti Főiskola tanára hozatott rendbe. 1882-től itt működött a főiskola művészsképző mesteriskolája. Epreskert nemcsak Pesten van, hanem a szatmári Nagykárolyban és Botpaládon is. Szegeden az *Epröskert* 19. századi eperfaliget volt, amelyet a selyemhernyótenyésztés fellendítésére telepítettek a dohánygyár táján.

Szomszédságában haladt a nagy árvíz előtt az *Eprös utca*.²³ Eger 1930-as térképén *Epreskert utca* szerepel.

15 Imre Samu 1973, 56, 101, 156.

16 Kiss Lajos 1980, 203.

17 Lelkes György szerk. 1992, 124.

18 Szamota István 1894, 69.

19 Kiss Lajos 1980, 203, 600.

20 ÚMTSz, II. 195.

21 ÚMTSz, II. 195.

22 ÚMTSz, V. 77.

23 Berza László szerk. 1993, I. 382; Csúry Bálint 1935, I. 235; Bálint Sándor 1957, I. 378.

A Délvidéken is gyakoriak az Epreskertek, Epres utcák, ahol a selyemgubó nevelését és az ehhez szükséges eperfát az 1738-ban Nagybecskerekre érkezett spanyol telepesek honosították meg. Pesten a Valero selyemgyár alapítása 1776-ban egy bánáti spanyol család nevéhez fűződik. *Epreskert* van Zentán, Kupuszinán, Felsőitabén, Péterrévén, Pacséron, Adán, *Epröskert* formában Muzslyán, *Epreserdő* Szabadkán, *Epres* Bácsstopolyán, Szenttamáson, Moravicán, Moholon, Felsőitabén, Szilágyin. *Epres országúttal* Csantavér, *Epres utcával* Szabadka, Moravica és Újvidék földrajzi névanyagában találkozunk. Magyarcsernyén *Eprös-köz*, Bácsszőlősen *Eperfa sor* található.²⁴ Keletkezésük magyarázatát adja Roediger Lajos Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiájában, 1896-ban: „Megyénkben már a 40-es [1840-es] években meg volt honosulva a selyemtermelés és változó szerencsével folytatott a 70-es évekig. A megye intéző köreinek mindig kiváló gondját képezte a közutaknak szederfával való befásítása is; minek bizonyosságára felhozom, hogy csak az 1880–1894. évi időközben 326 022 szederfa ültetett ki a községek által a közutak mellé.”²⁵

Utóbbi statisztikai adat remélhetőleg nem úgy keletkezett, mint Mikszáth Kálmán *A statisztika* című elbeszélésének a Nógrád megyei eperfák számára vonatkozó adatai. Mikszáth tiszteletbeli jegyzőként az alispántól azt a feladatot kapta, hogy állítsa össze, mennyi eperfa van a megyében. Selyemhernyó-tenyésztési célokkal a minisztérium kérte a statisztikát az eperfákról. Mikszáth bekérte a községekből az eperfák számát: „A községekben kalandosabbnál kalandosabb hírek kerekedének. Egy anglius barát járt volna a királynál, aki kimutatta, hogy aranyat tud csinálni az eperfából. Mármost az lesz, hogy minden eperfát kivágatnak az országban, szekerekre rakják és elviszik Angliába, azzal fizetik az ország adósságát. Volt még három verzió ezenkívül, de ez lévén a legvalószínűlenebb, hát ezt hitték el legszívesebben. És akinek kedvenc eperfája volt, eltagadta. Butyok Jánosné asszonyom Kisújfaluban, minthogy éppen tavasz eleje volt, bemeszelte mind a hat eperfáját a ház előtt, hogy a törvény rá ne ösmerjen. Nagy Ambrus uram Litkén ellenben kivágta a magáét, s úgy tétette fel ölrakásban a padlásra. Ki tudja, mikor lesz még abból sok pénz!” Ebben a helyzetben tömérdek konfúzió keletkezett a számításokban, főleg az összesítéskor. Mikszáthot már a határidő is szorongatta, amikor főjegyző nagybátyja sürgős tarokkpartira hívta az alispánhoz, hiányzott a harmadik játékos. A tiszteletre méltó megyei közigazgatási gyakorlattal rendelkező nagybácsi akcióba lépett:

„– Csigavér! Majd segíték én. Add ide csak azokat az aktákat. Hamar, már no.

Volt az talán egy félmázsa is egy csomóban. Az öreg dohogott valamit, aztán babrált bennök egy kicsit, átfutotta a miniszteri rendeletet, megnézte az egyik község jelentését, megint dohogott valamit, míg végre így szól:

24 Matijevics Lajos 1982, 80–83.

25 Roediger Lajos 1896, 436–438.

- A részletek ad absurdum vezetnek. Mit bámulsz rám! Fogd azt a kalamust, és írd a summa sumárumot. Miszerint az eperfák összes száma a megyében: kétszázhetvenháromezer ötvennégy darab. Punktum. Mehetünk tarokkozni!"²⁶

A dunántúli Székesfehérváron öt földrajzi név is *Szeder*-előtagú: *Szeder utca*, *Szeder köz*, *Szedres-dűlő*, *Szedreskerti temető*, *Szedreskerti lakónegyed*. Valamennyi a 18. században a palotai út mentén létesített *Szedreskertre* emlékeztet, annak környezetében található. Fehérvár város igazgatásában külön *szederfabiztos* dolgozott, aki az 1781-ben ültetett ezer szederfára felügyelt. Az 1780-as évektől kezdve városi *szederfakert* (faiskola) is működött, a szederfák telepítése mégis nehezen haladt előre, mivel a salétromnátriumos és nedves talaj nem kedvezett e fajajtának. 1793-ban a Budai kapunál és az Öregek házánál telepített a város szederfákat. A Szedreskertben kivágott öreg fákat árverés útján értékesítették. 1827-től a vályogvető gödrökben is faiskolát létesítettek, ahova 1837-ben két font eperfa- és fenyőmagot vetettek el. A Szedreskerti temetőt 1795-ben nyitották a Szedreskert északnyugati felében. A Szedreskert szerepel Wüstinger József földmérő 1826-ban készült Székesfehérvár térképén. A csóri országút (ma Palotai u.) jobb oldalán a temető és kukoricaföldek közé rajzolták a szederfasorokat, két épülettel: a kertész és a temetőőr házával, a közelében utcai kúttal. 1843-ban Zichy Ödön gróf, a Fejér Megyei Szederfatenyésztő Társulat elnöke kérte, hogy a város 12 esztendőre adja bérbe nekik a Szedreskertet, évi egy ezüst forintért. A hosszú távra tervezett bérlet megghiúsult, mivel a társulat csak néhány szederfát ültetett. Ezért a tanács a kertet elvette tőle, és évi 25 váltó forintért egy vargasternek adta bérbe.²⁷

Székesfehérváron a megégett szederfák az önkényuralmi rendszerekkel szembenálló nemzeti ellenállás szerény jelképei voltak. Erről vall Boross Mihály (1815–1899) Fejér megye alispánja, székesfehérvári ügyvéd *Fejér megye 1861-ben* című korrajzában:

„1857-ben leégett a megyeház csatorna felőli földszinti része, s ugyanakkor korommá égtek az épület folyásában lévő óriás szederfák. Senki nem gondolt arra, hogy azok a szederfák eltávolíttassanak. Ott álltak azok 1861 tavaszáig, mintegy intő jelül az utált rendszernek, azt suttogva kormos ágaik: »valamint minket megemésztett a tűz, megemészt téged is a hazafiúi lelkesedés tüze«. Úgy is lett. 1860. október havában felpirkadt az alkotmányosság hajnala; eloszlott a nyomasztó rendszer sötét éjjele, s egy jobb kor reményében léptünk az 1861-ik évbe. Alig köszöntött be a tavasz, én az elégett szederfákat kihányattam, s az udvar környezetét fiatal fákkal beülttettem...«²⁸

26 Mikszáth Kálmán 1965, 375–379.

27 Kállay István 1988, 105–107, 323, 355.

28 Boross Mihály 1885, 75.

Juristovski Sándor százados a székesfehérvári 69. gyalogezred tényleges tisztje családjával az 1860-as években a Széchenyi utca 19-ben, Pongrácz báróné házában lakott. Itt a hatalmas udvarban: „vagy féltucat terebélyes szederfa is szétterjeszté pompás árnyékát”.²⁹

Selyemhernyó-tenyésztés céljából Székesfehérváron is gyűjtötték a szederfák leveleit, ahogy arról a Rác utcai születésű Lukács István a Palotavárost bemutató könyvében 1981-ben megemlékezett: „A negyed lakói, különösen a fiatalság, szívesen foglalkozott selyemhernyó-tenyésztéssel, mivel a környéken és az udvarokban bőven voltak szederfák. Jómagam is tartottam hernyókat úgy 70 esztendővel ezelőtt. Gyerekpajtásaimmal hétszámra másztuk a szederfákat, szütyőbbe, tarisznyákba szedtük-téptük a fa levelét, és hordtuk haza a mind többet és többet felfaló hernyóknak. Mire a hernyók begubóztak, nyári nadrágunk cafatokba vásott.”³⁰ Ugyancsak az első világháború éveiből említette a szedrező gyerekeket a Széna tér környékéről Jankovich Ferenc (1907-1971) *Téli szivárvány* című könyvében: „Szederfák álltak a házak előtt, belealélva a lila-szürke égbe, amely ontotta magából a forróságot... A csillanó levelek közt maszatos gyerekek nyújtogatták karjukat a fanyar gyümölcs után...”³¹

A fehérvári Szedreskert területét a városi önkormányzattól a Bioritmus Keresztet vásárolta meg, ahol szederfa csemetét is árusítanak. Székesfehérváron 1935-ben 2498 szederfát írtak össze.³² Ma is még mindig láthatunk öreg szederfákat: a József Attila utcában, a Budai úton a Székesfehérvári Trade Center parkolójában, a Budai út-Fiskális út sarkán, a Pozsonyi út elején, a Prohászka utca – Esze Tamás utca sarkán. Öreghegyen a Nyitrai utca – Érsekújvári utca saroktelkén két hatalmas szederfa állt. Megérték az ezredfordulót, de azt követően kivágták őket. A Régi Csóri úti nagy kanyarnál viszont megvannak. Itt a Keresztöltéstől a nagy kanyart levágták, ezzel az útszakasz a forgalom számára használaton kívülé vált, ahol megmaradtak az útszéli szederfák. Korábban a Takarodó út mentén szederfák álltak, a MÁV Előre Stadion helyén szedreskert volt. E gazdag szedres hagyományok ismeretében nem meglepő, hogy a *Székesfehérvári Maraton* című újság társkereső rovatában 2002-ben egy hölgy *Fekete szederként* mutatkozott be.

Arra, hogy a kétféle elnevezés mögött valamikor kétféle fa is állt, Andrásfalvy Bertalan hívta fel a figyelmet a magyar gyümölcészetről készült összefoglalásában: „A *szederfa* levele vastag, gyümölcse fekete és savanyú, neve latinul *morus*. Fontos festőnövény volt már az ókorban, és mint gyümölcsfát a középkortól ismerik Magyarországon is. A másik, az *eperfa* nem dél-európai, hanem kínai eredetű, levele vékony, gyümölcse fehér vagy lilásfehér, édes. Ennek az utóbbinak a levele a selyemhernyó nélkülözhetetlen tápláléka Kínában kb. 6000 éve. A selyemhernyó meghonosítása Európában mindaddig kudarcra volt ítélve,

29 Magony Imre 2002, 166-167.

30 Lukács István 1981, 22.

31 Jankovich Ferenc 1959, 81.

32 MStatKözl. 1937, 49.

amíg vele együtt az eperfát is meg nem honosítják a 12. században. Ezt a fát nevezte a magyar nép eperfának.³³

A hazánkban napjainkra erősen megritkult savanyú szederfával Sonnevend Imre tanulmánya foglalkozik.

A 15. század elején a Schlägli Szójegyzék 22. szócsoportjában, ahol a gyümölcsöket sorolták fel, még külön megnevezéssel szerepel a szederfa (sicomorus) és az eperfa (fragus).³⁴ Másfél század múltán Lippay János *Gyümölcsös kertjében* már csak színük szerint különböztette meg őket, ahogy a későbbi magyar botanikai szakmunkák is.³⁵

A *Magyar Néprajzi Lexikon* eperfa címszavában Kósa László azt írta, hogy a fehér eperfa Magyarországon a 18. században terjedt el a selyemhernyó-tenyésztéssel párhuzamosan.³⁶ Utóbbi a 17–19. század folyamán királyaink (Mária Terézia, V. Ferdinánd), a helytartótanács, az udvari kamara, a földművelésügyi kormányzat, egyházi és világi földbirtokosok, mezőgazdasági szakírók, papok, tanítók szorgalmazták. Az angol Henry Stephens *Mezei gazdaság könyvét* a hazai körülményekre alkalmazva 1833-ban kiadó Korizmics László és munkatársai hazafiúi kötelességüknek tartották a mezei gazdákat felszólítani: „Ültessünk tehát millió és millió eperfát szerteszt e széles hazában!”³⁷ Négy év múlva Széchenyi István is szót emelt, írt a selyemhernyó-tenyésztés, szederfa ültetés érdekében.³⁸ Galgóczi Károly a *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyvében* hangsúlyozta, hogy az eperfa mindenütt jól tenyészik, ahol az akácfa: „mint ez úgy az is inkább a homokos és meleg természetű földet szereti”.³⁹ Ez az alapja annak, hogy az alföldi homok megkötésénél mindketten szerepet kaptak, a tanyák legfontosabb fáivá váltak. Kunoss Endre, a gróf Zichy család ifjainak nevelője, a selymészet tárgyában nemes Fejér megye által kinevezett küldöttségnek, a Fejér megyei szederfatenyésztő társulatnak választmányi tagja, 1843-ban, majd 1863-ban közzétett népszerű útmutatásában a szederfa hasznosságát hangsúlyozta: „A szederfának az akáczfa, nyárfa, fűzfa sat. fölötti elsősege következőkben áll: 1. gyümölcsének hármass hasznavehetőségében; 2. leveleinek tetemesen jövedelmező árában; 3. fájának az asztalosok és esztergályosok által keresettségében. – Gyümölcse ugyanis jó táplálékot nyújt nemcsak gyermekeidnek, hanem házi szárnyas állataidnak is, készíthetsz továbbá belőle igen jó szörpöt is, levének sűrű befőzése által, melyet méz és cukor gyanánt használhatni étkekbe és süteményekbe, végre készíthetni belőle jó ízű s kellemes savanyuságú eczetet is.”⁴⁰

33 Andrásfalvy Bertalan 2001, 508.

34 Szamota István 1894, 69.

35 Lippay János 1667, 158–162; Hortobágyi Tibor szerk. 1962, 741.

36 Kósa László 1977, I. 693.

37 Stephens, Henry 1833, III. 454.

38 Széchenyi István 1840, 25.

39 Galgóczi Károly 1854, III. 90.

40 Kunoss Endre 1843, 13.

Korizmics László és munkatársai 1855-ben a *Mezei gazdaság könyvében* a szederfák telepítésének Fejér megyei eredményeiről is beszámoltak: „F e h é r m e g y é b e n az egyenkint álló fákon kívül az ercsi urodalomban van 4800 db eperfa, továbbá az adonyi uradalomhoz tartozó pusztákat szegi mintegy 5000 db nagyobbrészt olasz eperfa, s Duna-Pentelén Rosty Albert örököseinek szinte van 1500 db kiültetett eperfájuk.”⁴¹

Az enyingi Batthyány-uradalomban a faiskolák számára 1846-ban szedermagot vásároltak, majd később a gazdasági körök a magot maguk szedették. A szedertelepítés több éves gondozást igényelt. Sorban vetették, réti mohával betakarták, öntözték. A kikelt kis csemeték fölé ágasokat tűztek, így árnyékolták őket. Később a faiskolákba, árnyékolás céljából és a hernyók ellen kendermagot vetettek. A megnőtt, megerősödött szederfacsemetéket a majorok köré ültették.⁴²

1868 után elemi iskolai olvasókönyveink a gyermekek körében népszerűsítették a faültetést, a szederfát is. A régi századfordulón használt V-VI. osztályos *Olvasókönyv*be a szerkesztő, Gáspár János a népismeret terén is jártas Majer István, kúrti plébános, később esztergomi kanonok, káptalani nagyprépost, az *István bácsi naptára* szerkesztője és kiadója Ültessünk fát! című röpiratát illesztette be. „István bácsi” szerint a fatenyésztés igen sokféle haszonnal jár: „A szeder- vagy eperfa egy igen fontos és igen nyereséges gazdasági iparnak, t.i. a selyemtenyésztésnek lelke, egyszersmind az udvaron, a lakás körül igen jó levegőtisztító; ízletes gyümölcse embernek és baromfinak egyaránt kellemes eledel.”⁴³ A sokirányú biztatás, népszerűsítés hatására a szederfa/eperfa meg is gyökeresedett a pusztákon, tanyákon, falvakban, városokban. Ültették az udvarokba, utcára, a dűlőutak, országutak mellé, szedres/epreskertekbe. Gróf Sándor Móric birtokáról, a Bicske melletti Bot-pusztáról (Fejér m.) büszkén írhatta Burián Pál intéző a földrajzi neveket gyűjtő Pesty Frigyesnek 1865-ben: „A pusztának minden táblaközei kb. 4000 db nemesített alma, körtve, dió és szilvafákkal, az utak, csapások pedig agátza és eperfákkal tűzifa nyerhetés, a 10 000 folyó ölnyi hosszú eperfasor levelei selyemtenyésztés végett neveltetnek.”⁴⁴ Egyetlen pusztá közel 20 km hosszú eperfasorral rendelkezett!

Nem hiányoztak a szederfák a dunántúli községekből sem. Szülőfalumban, a Székesfehérvár melletti Zámolyon, a házak udvarán a konyhaajtó előtt gyümölcsfa, leggyakrabban szederfa vagy körtefa állt. Terebélyes lombkoronájukkal enyhet biztosítottak a tornácon üldögélő öregeknek, gyümölcsüket az udvaron játszó gyerekek kedvenc csemegének tartották. Nagyszüleim Öreg utcai házánál 1944/45 telén egy akna találta el a konyhaajtóba ültetett szederfát. Törzsének egyik oldalát lehasította, de a fa nem adta meg magát. Kérge a másik

41 Stephens, Henry 1833, I. 470.

42 Demeter Zsófia 1995, 122-123.

43 Gáspár János 1908, 342.

44 Pesty Frigyes 1977, 187.

oldalon megvastagodott, szinte új törzssé alakult, amely azóta is az ágakhoz, levelekhez, a minden évben bő, hamvas terméshez vezeti az éltető nedveket. Édes gyümölcséből illatos, erős pálinkát főztek. Néhány házzal arrébb, a Tóth-kocsma udvarán is állt egy hatalmas szederfa. A nagy, L-alakú kocsmáépület udvarán faoszlopokra féltetős szaletlit építettek. Fölé nőtt az óriás szederfa koronája. Jó idő esetén alatta táncoltak a bálozók. A szederfa törzse ipszilon alakban kétfelé ágazott, de két ága alul volt 50-50 cm vastag. Az 1930-as évek végén egy nyári szélvihar elrepszttette a törzsét az elágazásnál. Ifjú Szakál Imre kovácsmester vaspánttal összekapcsolta a megrepedt törzset: a két ágat a repedésnél pánttal, csavarokkal összehúzatta. Így nemcsak, hogy nem repedt tovább, hanem szépen összeforrt. Tóth József kocsmáros ekkor említette, hogy a szederfa terméséből főzetett pálinkából jól pénzelt. Gyakran tértek be a Tóth-kocsmába az 1930-as évek végén 40-es évek elején a fehérvári laktanyákból a vértesi, tükéséri lőtérre masírozó katonák. Megpihentek itt, közülük többen ittak egy-egy pohár italt, de akinek nem tellett rá, csak a szedret eszegette az udvaron. Annyira becsülték a zámolyiak a szederfát, hogy még az 1924-ben emelt első világháborús emlékmű két oldalára is azt ültettek. A református harangozóház udvarán is egy hatalmas hamvas szederfa állt. Szederfára szőlőlugast is futtattak: Böde Jánosék Új utcai kertjében középen egy sor szederfára futtatták fel a szőlőt még az 1960-as évek elején is. Szederfás út vezetett a faluból Székesfehérvárra egészen a Farkas-tanyáig, a másik irányban Tata felé a Keresztútig. A *Szederfás-dűlő* a Burgán, Borbálán keresztül Sárkeresztesnek tartó út egy része, amely a zámolyi határból a keresztesibe vezet mindkét oldalán szederfákkal. Borbála és Laja-puszta között a Burján-völgy fölötti *Szedres-oldal* szederfákkal körülültetett szántóföld. Az uradalmi földeket behálózó utak, dűlők mellé a szederfákat Farkas Imre tiszttartó, Farkas Imre (1788-1866) székesfehérvári püspök édesapja ültettette. Az utak melletti szederfákról mindenki szabadon szedhetett szedret: ponyvára rázták, vödörökbe vagy hordóba gyűjtötték. Júniusban érik, az első gyümölcs, amiből pálinkát lehet főzni. Nagyon édes, ezért a szederpálinka 50 fokos is volt. Nem keverték semmilyen más gyümölccsel, a sárgabarack és a szilva jóval később érik. A szederfából pálinkaérlelő hordót is készítettek a kádárok. Zámolyon 1935-ben 660 szederfát írtak össze. A faállományt ért háborús károk helyreállítására, az útszéli fák pótlására a selyemtenyésztési felügyelőség 1948-ban száz szederfát küldött⁴⁵ Csoóri Sándor gyermekkorában Zámolyon még becsülték a szederfákat. A költő esztergomi kertjében is megkegyelmezett nekik, de naplójában korszerűtlenné válásukat is megörökítette: „Három szederfa is páváskodik a kertünkben: egy fehér, egy fekete és egy hamvas szederfa. A fekete és a fehér közvetlenül itt terebélyesedik a faházunk mellett, ágvégeikkel érintik is a tetőt, a hamvas pedig a házhoz fölvezető gyalogút fölé hajol. Amikor tizenegy évvel ezelőtt ritkítani kezdtem az elbozótosodott telket, kertész ismerősöm szemrebbenés nélkül halálra ítélte mind

45 Demeter Zsófia – Lukács László 2002, 80.

a hármat. Azzal érvelt, hogy sem nem díszfák, sem nem gyümölcsfák, tehát haszontalanok. Az Arany János-versben – tette még hozzá –, ott igen, ott a helyén bólingat az az elhiresült eperfa – szederfa, s természetesen jó helyük volt a társainak a parasztudvarokban is, ahol nemcsak árnyékot adtak, de hasznot is, hiszen az éretten lehullott szedret a hápogó, torkos kacsák, a legelőről hazatérő malacok, disznók összeszedték, de egy nyaralóban csak gond van velük. A fák zöldje és árnyéka még kapóra jön, de a potyogó és a fűben erjedő szeder már kellemetlen. Messziről bűzlik, mint egy marcona pálinkaház. Nem beszélve a fekete szederről, amelynek a lucsakos, szotyós rétegén átgázolni olyasféle élmény, mint alvadt vérben sétálni.

Bármilyen meggyőzően is hangzott kertész ismerősöm érvelése, a fákat nem vágattam ki. Valószínűleg azért, mert az én gyerekkori édenkertem teli volt velük. Mert összenőttek velem. S ahogy Proustnál a hársfateába mártott sütemény íze idézett elő emlékjárást, bennem a szeder zamata és illata.⁴⁶

A Zámollyal szomszédos Sárkeresztesen a faluból kivezető régi út melletti szederfákat kivágták. Sörédnél a Csókakőre tartó útnál még állnak. Móron (Fejér m.) az 1919-es tanácsköztársaság idején a ruházati cikkek és a cérna hiánya arra készítette a néptanácsot, hogy szorgalmazza a selyemhernyó-tenyésztést. Elrendelték, hogy az udvarokban, kertekben, utcákon, utakon mindenki köteles a szederfalevél szedését megengedni. A levélgyűjtést megakadályozókat a forradalmi törvényszék elé állítással riogatták.⁴⁷ Móron 1935-ben 745 szederfát számoltak össze.

Komárom megye hagyományos paraszti gazdálkodásának bemutatása kapcsán Körmendi Géza írta: „A megyében szeder elnevezéssel illették a fán termett epret, pálinkát főztek belőle.”⁴⁸ A vármegye északi feléből, Udvardról olvassuk: „A birkatenyésztés és a méhészet főleg a XVIII. század második felében indult fejlődésnek, de selyemhernyót tenyészteni is ekkor kezdtek az udvardiak. Az Érsekújvárhoz és Ógyallára vezető országutak mentén számos eperfát ültettek, ezek levelével táplálták a hernyókat. A selyemgubót házaló kereskedők vásárolták fel, később – szerződéses alapon – osztrák zsidó kereskedők a selyemgyárak számára. Ezt a tevékenységet Udvardon egészen századunk közepéig folytatták. A szegényebbek lekvárt meg pálinkát főztek a szederből. 1950 után a fákat sajnós kivágták, s csak mutatóba maradt belőlük néhány.”⁴⁹

Mezőkomáromban (Fejér m.) Kálmán Gyula fafaragó népi iparművészt, a népművészet mesterét kérdeztem meg 1996-ban a szederfa mezőföldi előfordulásáról. Kálmán Gyula (szül. Balatonkiliti, 1913) bognár iparosként a szederfáról mint faanyagról is felvilágosítást adott: „Még a két háború között az országban nagyon sokan foglalkoztak selyemhernyó-tenyésztéssel. A hernyóselymet most

46 Csoóri Sándor 1994, 1112–1113.

47 Gyüszti László 1977, 320.

48 Körmendi Géza 1994, II. 9.

49 Angyel Miklós 1993, 42. vö. Nagy Endre 2000, 137.

már a műanyagok kiszorították. Annak idején az utak mellé eperfát ültettek, amit itt a Mezőföldön szederfának mondanak. Ennek a levelét szedték le, és ezzel etették a selyemhernyókat. Ezen nevelődtek föl, majd begubóztak, és a gubókat legombolyították, beszállították. Tolna megyében, Szekszárdon volt nagy selyemgombolyító, ott gombolyították le róluk a selymet. Nem csak az utak mellé ültettek eperfákat, hanem amelyik községben nagyban foglalkoztak a selyemhernyó-tenyésztéssel, ott még külön területeket is befásítottak az eperfával, hogy könnyebben elláthassák a selyemhernyókat. Itt is volt Mezőkomáromban, az Aranyhegynek a déli részén volt egy olyan jó félholdnyi terület, ami eperfával volt beültetve. De ezek most már kiirtásra kerültek, mert érdekes, hogy nem csak a selyemhernyónak volt kedvenc csemegéje, hanem az amerikai szövőlepkének is. Azok is nagyon meglepték, nagyon gyakran petéztek az eperfának a levelére, és lerágták.

A szedernek a következő termései voltak: a fekete szeder, a fehér szeder, ez volt a legnemesebb, a fehér, ezek nagy szemek voltak, és volt olyan rózsaszínű szeder, azt nevezték hamvas szedernek. Jó nagyok voltak azok is, de ez kevesebb volt, nem tudom, ebből miért ültettek keveset. Mint gyerek visszaemlékszem, annak volt talán a legkellemesebb íze.

A gyümölcséből volt, aki összegyűjtött sokat, ugyanúgy, mint a más gyümölcsöt hordókban lemuszkolták, és pálinkát főztek belőle. Volt ahol lekvárt is főztek belőle. Voltak olyan helyek is, ahol megszáritották, és teának főzték meg. Kemencében ugyanúgy, mint a más gyümölcsöt megaszalták, megtörték és megfőzték, lett belőle tea.

Általában mindig terítették valami ruhát, amikor érett volt az eper, ponyvát, lazsnakot, rongypokrócot, és arra lerázták, és onnan bele a vödörbe. Vitték, hordták be a hordókba, aztán muszkolták bele, amikor beérett, akkor kifőzték, lett belőle eperpálinka. Mindig csak önmagában főzték ki, nem keverték más gyümölccsel.

Mezőkomáromban majd minden udvarban volt egy-két szederfa. A szedret megették a gyerekek, szerették nagyon, kedvenc csemegéje volt nekik. A baromfiak is nagyon kedvelték, a kacsák, amint hullott le az eperfáról a gyümölcs, azok úgy kapkodták össze, és fogyasztották el.

A szederfának szép sárgás színe van, a kádároknek nagyon kedvenc fája, nagyon kitűnő hordókat, kádakat lehet belőle csinálni. Én, mint bognár, szintén hasznosítottam: kitűnő volt keréktalpnak. Elég sokat feldolgoztunk belőle front után. Juton laktunk mi akkor, ott dolgoztam édesapámmal együtt a műhelyben, ott a községnek sokfélét csináltunk, pénze nem volt a községnek, ellenben a kiliti úton hatalmas, vastag szederfák voltak. A községi bíróval megegyeztünk, fölbecsültük a fákat, pénzt nem tudtak fizetni, adtak szederfát. Azt kiástuk, ki-termeltük, és keréktalpnak felhasogattuk, és kitűnő keréktalp lett belőle.

Jó szívóssága van neki, megmunkálása is jónak mondható. Tiszta szála van, nem viszos, nem keveredett a szála. Nagyon kellemes, jó dolog, azért szerették a kádárok is, könnyen lehetett gyalulni, alakítani, kitűnően bírta a hajlítást. Mi pediglen, mint bognárok, használtuk keréktalpnak.

Még a szeder elnevezéssel kapcsolatban szintén gyerekkori emlék: A Balatonszabadihoz tartozó Gamásza-pusztai gazdaságba Mezőkövesdről szoktak summások jönni. A summásgazdának hasonló korú gyerekei voltak, mint én. Szekeres bácsinak hívták, a gyerekek pedig Miska, Józsi, Pisti voltak. Hát, mint gyerekek ugye, beszélgettünk a dolgokról. Kiokosítottak bennünket, mert ugye minálunk szederfának hívták, aztán azt mondták: *Az nem szederfa, hanem eperfa!* Őnáluk ugye kimondottan eperfának hívták. Mi meg, gyerekek, vitatkoztunk velük: *Az eper nem olyan, annak nem fája van, az a földön van, azt hívják epernek!* Erre megint kiokosítottak ezek a gyerekek: *Az pedig földi eper!* Mezőkomáromban az aranyhegyi szederfa telepítés összefügghet azzal az 1885-ben kiadott földművelés-ipar-kereskedelmi miniszteri rendelettel, amely a korszerű selyemtermelés előmozdítása érdekében a 300 lelket számláló községekben 400 □-öl, előlötti lakosságszámnál pedig 1200–1600 □-öl eperfaültetvény létesítését írta elő. Mezőkomáromban 1935-ben 453 szederfát regisztráltak. Szomszédságából, az 1802-ben telepített Lajoskomáromból, Varga Mátyás jegyző és Hofbauer Pál bíró 1864-ben a község egyik jellegzetességeként írt a szederfákról: „...az utszak kétsorban mindkétfelül ültetett szeder, dio s ákácz fákkal diszitve. Azon kívül a helység határában mellék utak is – nagyobb részént Szeder fákkal vagynak keretelve, mellyek idővel a selyem tenyésztés előmozdítására nem csekély hasznu jövővel kecsegtetnek.”⁵⁰

Abán (Fejér m.) 2001-ben adatközlőm Németh Sándorné Csizmadia Julianna (szül. 1923) beszélt a szeder és a szederfák hasznosításáról: „A szederrel front után édesítettek is, a meggyoszót, a *súrűmeggyet*. Édesanyám belefőzte a fehér-szedret. A konyhaajtó előtt volt az egyik szederfa. A kútnál hátul volt egy nagy fehérszederfa. Összekötötték az ágait láncsal, hogy széjjel ne szakadjon. Ez volt a nyári fészter. Megjöttek, nem fogták ki a lovakat, ott pihentek a hűsön. Alatta volt a tehének nyári jászla. Itt voltak éjjel, amikor este megjöttek a fókából a mezőről. Még a lovakat is a kocsihoz a fa alá kötötték. Hús volt, az állatok szerettek alatta. Szinte tisztelték, féltették a régi öregek a szederfát, a nagyapám Csizmadia József 1869-es születésű, édesapám Csizmadia Imre 1901-ben született.”

Mezőfalván (Fejér m.) 2003-ban a tájház kiválasztása során tapasztaltam, hogy a Sár u. 30. sz. alatt a Birkás család egykori házánál a konyhaajtónál körtefa, a ház végénél szederfa áll. Utóbbit az 1990-es évek első felében ültette a ház fiatal tulajdonosa, Czifra Attila. Fehér szeder, gyümölcsét megeszik. Az érett, édes szeder a gyermekek kedvenc csemegéjének számított. Boross Mihály könyvében olvashatjuk: „Ha [innen Fehérvárról] Móra int a barátság, a [sár]keresztes szederfák oly nagy örömet okoznak nekem, mert látom, hogy gazdag gyümölcsükkel ingyen táplálják a kis libapásztor gyermekeket.”⁵¹ Illyés Gyula a *Puszták népében* írta a mezőföldi pusztai gyerekek ebédjéről: „A leves után kaptunk még egy karéj kenyeret. »Szereztek hozzá valamit« – mondta Malvin

50 Pesty Frigyes – Ny. Nagy István 2000, 112–113.

51 Boross Mihály 1881, 225.

neni... Megettük a kenyeret, s a délután valóban nagyrészt a szerzés jegyében folyt. Faepret ettünk, földiszedret, a gledicsfa hosszú termése széléről azt a kocsonyás, édes valamit; csicsókát és sóskát. Amit nyújtott az évszak. Az akácvirág apró, mézzel telt könyökét. Galagonyáért a harmadik határba is elvándoroltunk..."⁵² Nyáron üres szeder volt a falusi szegény gyermekek reggelije Veszprém megyében.⁵³

Móra Ferenc *Mindennapi kenyerünk* című elbeszélésében édesapjáról írt, aki a szőlőkapálásnál az eperfa termését ette. A tarisznyájában hazavitte fiának a madárlátta kenyeret.⁵⁴

Schlitterné Nyuli Anna dunapentelei történetének szereplői közül Mihá' bácsi, elszegényedett parasztember, reggelire és ebédre egy karéj kenyérhez az udvarán álló szederfán szedret eszik.⁵⁵

Az eperfa nemcsak Zámolyon a Tóth-kocsmá udvarán, hanem a szegedi tanyavilágban Biczók kocsmájában is a tánchely fölé nőtt. Tömörkény István *Délelőtt a kocsmában* című elbeszélésében írta 1895-ben: „Szép nagy hely az, kitalapozva szikes földdel, mert a nagy eperfa alatt szokás táncolni vasárnap délután.”⁵⁶ A szentesi tanyákon az eperfa alatt rendezték be az állatok nyári jászlát.⁵⁷

Berhidáról (Veszprém m.) a szederfákkal kapcsolatban egy mindeddig említetlen funkciójukat jegyezte fel Selmeczi Kovács Attila: itt a tyúkók a szederfákon éjszakáztak.⁵⁸ Dunapenteléről (Fejér m.) a családi aratás leírása során Schlitterné Nyuli Anna a szederfákat és a földi szedret is megemlítette. Szép szavaival zárjuk dunántúli adatsorunkat: „Gabonaföldünkre érve öregapánk is, mint minden gazdaember, levette a kalapját, keresztet vetett, és azt mondta: – Jézus, segíj meg! – és megkezdte az első kaszavágásokat. Míg fiatalabb volt, ő volt a kaszás, Marci bátyám, apám öccse a marokszedő, Juliskánk, illetve én a kötélteregető, édesapánk meg a kévekötöző... Édesanyánk otthon minden munkát elvégzett, sütötte, főzte a jó aratási ebédet. Kosárba, szatyorba pakolva már 11 órakor cipelte az ebédünket a forró napsütésben a messzi földjeinkre. Mi igen sokszor vágyakozva néztünk az országút felé, hogy jön-e már az édesanyánk. Nemcsak az evés kedvéért, hanem akkor leállhattunk a munkával, és az útszéli szederfák alatt, a jó ebéd után, még szunyókálhattunk is... Nem volt könnyű az aratás. Tűzpirosra égette a nap arcunkat, karunkat, a földi szeder indái véresre karmolázták a lábunk szárát...”⁵⁹

52 Illyés Gyula 1936, 158.

53 Lackovits Emőke 1980, 254.

54 Móra Ferenc 1958, 13.

55 Schlitterné Nyuli Anna 1987, 11-12.

56 Tömörkény István 1977, 47.

57 Papp Imre 1982, 105.

58 Selmeczi Kovács Attila 2000, 216.

59 Schlitterné Nyuli Anna 1994, 47.

A *szederfa* szó területi elterjedése, szóföldrajza azt bizonyítja, hogy a Dunán túl, a Kisalföld és a Felvidék nyugati része között jelentős kulturális kapcsolat mutatható ki. Ugyanezt jelzi az *eperfa* szó elterjedtsége, használata a Nagy Magyar Alföld és Erdély, valamint a Felvidék keleti részének viszonylatában. E kapcsolatok néprajzi, kultúrtörténeti tényeit tanulmányok, könyvek sora és a *Magyar Néprajzi Atlasz* térképlapjai is bizonyítják.⁶⁰ Kósa László 1987-ben Esztergomban a Dunántúli Néprajzi Napon tartott előadásában azt vizsgálta, hogy a Duna mennyiben jelent néprajzi határt. Hangsúlyozta az észak-déli kapcsolatok erősségét, ugyanakkor szólt a nem jelentéktelen kelet-nyugati érintkezésekről is, amelyek a folyam két partját összekötik. Mondandóját így fejezte be: „Én ebben az előadásban a nagytáj néprajzi határainak keresésével elsősorban sajátos kutatási célokat szerettem volna érinteni, abban a szellemben, amelyben ma itt összegyűltünk.”⁶¹ Azóta három kiadást is megért alapvető műve a magyar népi kultúra táji megosztásáról, amely módszerével, elméleti megállapításaival továbbra is a magyar néprajztudomány fő kerékvágásában vitte előre a téma kutatását. 1987-ben felvetett kérdésére adott egyik válaszként írhatta Liszka József, hogy a Kisalföld északi fele szervesen illeszkedik a pannon térség hagyományos műveltségébe.⁶² Ugyanakkor Borsos Balázs a *Magyar Néprajzi Atlasz* teljes anyagának számítógépes elemzése során arra az eredményre jutott, hogy a Duna a magyar nyelvterületen igen erős kulturális határt képez.⁶³ A vizsgálati eredményeknek ez a meglepő különbsége továbbra is megköveteli tőlünk, hogy népi műveltségünk táji-történeti tagolódásának kérdését ne tévesszük szem elől.

Erdélyország statistikájában Kőváry László felsorolta azokat az erdélyi földbirtokosokat, akik a selymészet céljára az 1830-as, 40-es években eperfákat telepítettek. Felsorolását ezzel zárta: „Hogy több helyt is vannak főleg kisebb mennyiségben eperfák, az igen természetes. Igazán e gazdasági ágban, melynek kísérleti költségeit csakis birtokosaink hordozhatják, igen méltánylandók mind azok kik felléptek. Majd a nép is követendi sikeres munkájukat, s egy új, egy ismeretlen jövedelemforrás nyílik meg általa szegény hazánknak.”⁶⁴

A mezősegi Pusztakarmaráson – Sütő András leírása szerint – a gyerekek a lakodalmas játék során az eperfán játszották el a nászéjszakát, az eperfa alatt a szülést: „Kitartó táncolás után a hatéves menyasszony a hétesztendős vőlegénnyel annak rendje és módja szerint elvonult a nászházba, vagyis fel az eperfára, ahol is az éktelenül csiripoló verébsereggel együtt szemelgették az ízletes, apró gyümölcsöt...”⁶⁵

60 Kósa László 1967, 22–40; 1988, 9–18; 1990, 188–194, 266–275; Lukács László 1990, 53–58; 1996, 79–89; 2001, 41–56.

61 Kósa László 1988, 17.

62 Liszka József 2002, 160.

63 Borsos Balázs 2001a, 181–198; 2001b, 58; 2011, I. 219–224.

64 Kőváry László 1847, I. 108–109.

65 Sütő András 1972, 78–80.

Zselyken (Beszterce-Naszód m.) a pálinkát eperfa hordóban tárolják, ez ad az italnak aranyos színt.⁶⁶

Nemzeti megújulási mozgalmunk jelentős ünnepére, az 1896-os millenniumi évre már az egész Kárpát-medencében hozzátartoztak a magyar tájhoz a szederfákkal/eperfákkal szegélyezett utak, utcák, udvarok, tanyák. Bunyaszekszárdot (Krassó-Szörény m.) Tolna megyei magyarok alapították 1866-ban. Az idegen környezetbe az eperfát is magukkal vitték: „Minden ház előtt akác- és eperfa – Ihászék öreg eperfáinak földből kinőtt gyökerei az emlékezők szerint lépcsőfokonként meredtek az arra járókra...”⁶⁷ Számon tartanak híres eperfákat matuzsálemi korról és 300–600 cm-es törzskörmérettel: Tamási (Tolna m.), Egeracsca (Zala m.), Budapest-Margitsziget, Szeged-Puki-erdő, Nagydorog (Tolna m.) Balatonszentgyörgy (Somogy m.), Makó (Csongrád m.), Penc (Pest m.). Némelyikhez híres személyiséget is kapcsolnak, pl. Cegléd és Kecskemét határában Katona József eperfái, a Hartyányi-dűlő eperfasora, ahol Kossuth Lajos is szívesen sétált.⁶⁸

Egy-egy óriásira nőtt példányuk a helyi közösség tagjai számára vált kiindulási, tájékozódási ponttá. Illyés Gyula és Lázár Ervin szülőföldjén, gyermekkori lakóhelyén a mezőföldi Alsó- és Felső-Rácegresen ilyen a *Nagyszederfa*. Lázár Ervin emlékezése szerint: „A Nagyszederfa a pusztát északról lezáró magtár robosztus, sárga tömbje szomszédságában állt, kicsit távolabb a központtól, amihez persze hozzátartozik, hogy az egész település széle-hossza nem volt nagyobb három-négyszáz méternél. Valamelyik öreg azt mondta, tilos kivágni, mert rajta van a katonai térképeken. Ez kétségtelenül kölcsönzött neki némi tekintélyt azon kívül is, hogy gyermekkororomban hatalmasnak tűnt, a fák királyának.”⁶⁹

1935-ben Magyarországon 1 924 285 eperfát/szederfát írtak össze, ez valamivel több, mint a diófák száma. Cegléden ekkor több volt az eperfa, mint a kajszibarackfa vagy a körtefa. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében a körtefákat felülmúlták, de a meggyfákkal szemben alulmaradtak az eperfák. Szegeden a körtefákat követik a sorban.

Az eperfa/szederfa jelkép is, a Pápai Református Kollégium szimbóluma, amelynek címerében egy hatalmas szederfa szerepel. A hagyomány szerint a kollégium régi épületének udvarán állt szederfa. Más magyarázat szerint az ellenreformáció idejére vezethető vissza ez a jelkép, amikor a városból kiűzött iskola diákjait a szomszédos Adásztevelen egy terebélyes szederfa árnyékában tanították.⁷⁰ Utóbbi hagyományra emlékezve államalapításunk millenniumi évében, 2000-ben a Pápai Református Kollégium és Gimnázium diákjai a Pápa

66 Wass György 1994, 73.

67 Kaczián János – Nagy Janka Teodóra 2000, 46.

68 Surányi Dezső 1994, 586, 589.

69 Lázár Ervin 2006, 5.

70 Kapossy Lucián 1905, 208; Köntös László 1998, 3; Hudi József 2000, 10.

és Adásztevel közötti út mellé ezer facsetet, az iskola címeréhez hűen szederfát, akartak telepíteni. A szakemberek viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a fa lehulló termése a közlekedés számára balesetveszélyes.

Ma is szép szederfasor áll a Pápához tartozó Tapolcafő széles főutcáján. A pápai református újkollégium bejáratától jobbra, Nagy László domborművére is rákerült a szederfa. Felirata: *Szabadon tenyészik. Nagy László költő. Nagy fánknak Napba érő szépséges új ága. 1925–1978. 450 éves kollégium maradj a humánium háza. 1981.*

Pápai Eperfa Könyvek sorozatban jelenteti meg a Pápai Református Teológiai Akadémia kiadványsorozatát, borítójukon a szederfás címerrel: *Szabadon tenyészik 1531 felirattal. Első ízben a kiegyezés után, 1867 augusztusában egy 13 ágú kiszáradt eperfával jelölték meg az aradi vértanúk vesztőhelyét, a magyar Golgotát.*⁷¹

A szederfa/eperfa halványuló, régies nemzeti jelképeink közé tartozik. Pálinkáját a Közép-Tiszavidéken, Tiszacsegén nagy becsben tartják, különleges alkalmakkor fogyasztják, más itallal nem keverik össze. A jó eperpálinka szagtalan vagy enyhén eperillatú. Zsadányban (Bihar m.) az eperpálinkát csemegepálinkának tartják.⁷²

IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan: *Gyümölcskultúra*. Magyar Néprajz, II. Gazdálkodás. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest, 2001, 493–527.
- Angyel Miklós: *Udvard múltja és jelene. Egy királyi kúria története*. Pozsony, 1993.
- Baksay Sándor: *Szederindák*. Budapest, 1982.
- Balázs Géza: *A magyar pálinka*. Budapest, 1998.
- Bálint Sándor: *Szegedi Szótár, I–II*. Budapest, 1957.
- Bálint Sándor: *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*, I. Szeged, 1976.
- Berza László (szerk.): *Budapest Lexikon, I–II*. Budapest, 1993.
- Borsos Balázs [2001a]: *A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a „Magyar néprajzi atlasz” térképei alapján. Lehetőségek, módszerek, problémák*. Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. Szerk. Hála József, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós. Budapest, 2001, 181–198.
- Borsos Balázs [2001b]: *A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Előzetes eredmények*. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XXI. Budapest, 2001, 31–60.
- Borsos Balázs: *A magyar népi kultúra regionális struktúrája, I–II*. Budapest, 2011.
- Boross Mihály: *Élményeim 1848–1861*. Székesfehérvár, 1881.
- Boross Mihály: *Fejér megye 1861-ben. Korrajz*. Székesfejérvár, 1885.
- Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994, I–II*. Budapest, 1993.
- Csúry Bálint: *Szamosháti Szótár, I–II*. Budapest, 1935–36.
- Deme László – Imre Samu (szerk.): *A Magyar Nyelvjárások Atlasza, I. rész. (1–192. térkép.)* Budapest, 1968.

71 Szabó János 1999, 10–11.

72 Balázs Géza 1998, 48–49.

- Demeter Zsófia: Fásítás, faiskolák és fúmagiskolák az enyingi társadalomban (1806–1870). *Ethnographia* CVI. 1995, 121–125.
- Demeter Zsófia – Lukács László: *Zámoly*. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, 2002.
- Erdei Ferenc: *Futóhomok*. A Duna-Tiszaköz földje és népe. Budapest, 1937.
- ÉrtSz. A magyar nyelv értelmező szótára. Szerk. Bárczi Géza, Országh László. Budapest, 1960–62.
- Farnadi Éva (szerk.): *Hagyományok – Ízek – Régiók*. Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékeinek gyűjteménye, I–II. Budapest, 2001.
- Galgóczi Károly: *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyve*, I–III. Pest, 1854.
- Gáspár János: *Olvasókönyv az elemi népiskolák V–VI. osztálya számára*. Budapest, 1908.
- Gyüszti László: *A forradalmak eseményei Mórton (1918. november–1919. augusztus)*. Mór története. Szerk. Farkas Gábor. Mór, 1977, 311–324.
- Hortobágyi Tibor (szerk.): *Növénytan*. Budapest, 1962.
- Hudi József: *A pápai kollégium évszázadai. Félezer év*. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve. Szerk. Hudi József, Mezei Zsolt. Pápa, 2000, 7–24.
- Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest, 1936.
- Imre Samu: *Felsőőri tájszótár*. Budapest, 1973.
- Jankovich Ferenc: *Téli szivárvány*. Budapest, 1959.
- Kaczián János – Nagy Janka Teodóra: *Volt egyszer egy Bunyaszekszárd*. Szekszárd, 2000.
- Kapossy Lucián: *Pápa város egyetemes leírása*. Pápa, 1905.
- Kállay István: *Fehérvár regimentuma, 1688–1849*. A város mindennapjai. Székesfehérvár, 1988.
- Kiss Géza: *Ormányság*. Budapest, 1937.
- Kiss Géza: *Ormánysági Szótár*. Budapest, 1952.
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980.
- Kocsis Gyula: *A város a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig*. Cegléd története. Szerk. Ikvai Nándor. *Studia Comitatus* XI. Szentendre, 1982, 215–262.
- Kocsis Gyula: *Hagyatéki leltárak*. Cegléd, 1850–1900. *Ceglédi Füzetek* 24. Cegléd, 1988.
- Kósa László: *Az Alföld és a hegyvidék gazdasági kapcsolata*. Adatok a sarló-kasza eszközváltáshoz. *Ethnographia*, 1967, LXXVIII, 22–40.
- Kósa László: *Eperfa*. Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. I. 693. Budapest, 1977.
- Kósa László: *A Dunántúli néprajzi határai*. Komárom Megyei Néprajzi Füzetek. III. Tatabánya, 1988, 9–18.
- Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen, 1990.
- Kovács Endre: *Pálínka-főzés Doroszlón*. Kézirat, 1989.
- Köntös László: *Teológiánk újra megnyitotta kapuit*. *Dunántúli Református Lap*, 1998, II, 4, 1, 3. Pápa.
- Körmendi Géza: *Hagyományos paraszti gazdálkodás Komárom megyében*. Paraszti élet a Duna két partján. Szerk. Körmendi Géza. Tatabánya, 1994, 7–31.
- Kőváry László: *Erdélyország statistikája*, I. Kolozsvár, 1847.
- Kunoss Endre: *A selymeszet kézikönyve vagyis népszerű útmutatás a szederfák ültetése, ápolása és selyemhernyók tenyésztése ügyében*. Pest, 1843.
- Lackovits Emőke: *Adalékok a falusi gyermekek életéhez Veszprém megyében, 1868–1945*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1980, XV, 237–272, Veszprém.
- Lánay: *Valami a tájszavakról*. *Társalkodó*, VIII. Pest, 1839, 227–228.
- Lázár Ervin: *A szűkebb haza*. *Hitel*, 2006, XIX, 3, 5–8.
- Lelkes György (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 1992.
- Lippay János: *Gyümölcsös kert*. Bécs, 1667.
- Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, 2002.
- Lukács István: *A székesfehérvári Palotai városrész*. Székesfehérvár, 1981.
- Lukács László: *Kulturális határok a Dunántúlon*. *Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek*, IV. Tata, 1990, 53–58.

- Lukács László: *Észak-déli kapcsolatok*. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Szerk. Katona Judit, Viga Gyula. Miskolc, 1996, 79–89.
- Lukács László: *Städte an beiden Ufern der Donau in den historischen Komitaten Komárom und Esztergom*. Kulturparks Tagungen 2001. Szerk. Eugen Scherer, Gottfried Stangler, Ilona Slawinski. Sankt Pölten, 2001, 41–56.
- Lukács László: Szederfák a régi Zámolyon. *Zámoly Hírei*, 2003/2004, XIII. 10. 6., XIV. 1. 6.
- Magony Imre: *Székesfehérvári Olvasókönyv*. Székesfehérvár, 2002.
- Matijevics Lajos: *Vizeknek szarváról. Földrajzi neveink*. Újvidék, 1982.
- Mikszáth Kálmán: *Válogatott novellái*. Budapest, 1965.
- Móra Ferenc: *Véreim. Parasztjaim*. Budapest, 1958.
- MStatKözl. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Budapest, 1937.
- Nagy Abonyi Ágnes – Kovačev Olga: Molnár Mihály pásztorlegény – Szent Misi. *A másik ember. A fiatal néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai*. Szerk. Romsics Imre. Kalocsa, 1994, 102–129.
- Nagy Endre: *Tardoskedd és Udvard földrajzi nevei*. Dunaszerdahely, 2000.
- Papp Imre: *A parasztember élete Szentestanyavilágában*. Szentest, 1982.
- Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) Szótár*. I–III. Újvidék, 1978.
- Pesty Frigyes: Helységnévtár. Fejér megye. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, XI. Székesfehérvár, 1977, 161–305.
- Pesty Frigyes – Ny. Nagy István: *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye*. Pápa, 2000.
- Roediger Lajos: *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája*. Zombor, 1896.
- Schlitterné Nyuli Anna: *Régi történetek a régi Dunapentelén*. Kézirat, 1987.
- Schlitterné Nyuli Anna: *Volt egyszer egy Dunapentele, II. Négy évszak Dunapentelén*. Dunaújváros, 1995.
- Selmeczi Kovács Attila: *Hagyományos építkezés és gazdálkodás*. Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 2000, 191–218.
- Sonnevend Imre: Ismeri-e még egyáltalán valaki hazánkban a savanyú (bécsi) szeder/eperfát? *Honismeret*, 2014, XLII, 3, 53–58.
- Stephens, Henry: *Mezei gazdaság könyve*, I–VI. A hazai körülményekhez alkalmazva kiadják Korizmic László, Benkő Dániel, Morocz István. Pest, 1885.
- Surányi Dezső: *Kerti növények regénye*. Budapest, 1985.
- Surányi Dezső: Az ugyeri eperfák. Egy elfelejtett gyümölcsstermő faj termesztési hagyományai. *Studia Comitatus*, XXIII, 567–593. Szentendre, 1993.
- Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek*. Bukarest, 1972.
- Szabó János: A magyar Golgota: Arad, 1849. október 6. *Redemptio*, VI. 5. 10–11. Jászberény, 1999.
- Szamota István: *A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből*. Budapest, 1894.
- Széchenyi István: *Selyemrül*. Pest, 1840.
- Tömörkény István: *Válogatott novellái*. Budapest, 1977.
- ÚMTSz. *Új magyar tájszótár*, I–IV. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Budapest, 1979–2010.
- Várkonyi Imre: *Büssüi tájszótár*. Budapest, 1988.
- Veress Péter: *A paraszti jövőendő*. Budapest, 1948.
- Wass György: *Zselyk. Egy magyar falu Beszterce-Naszód megyében*. Debrecen, 1994.

Kovács István

Nyelvoltage

Zöld csillaggá robbant iringó
ördögszekérként görög a forró szélben.
A homokpuszták visszhangjaitól
a tüskéire szúrt sóhaj egy lehet
a füstjelekkel érzékelt zenével.

Hol fürtökben érlelődik a szó
az őszi hallgatás napsugarától,
kering veled a függőbeszéd
s a körhintával szárnyaló lovak
megvadulnak a rendhagyó ragozástól.

A nyelv! A nyelv! Ha olyan volna,
mint a viszonzatlan első szerelem.
Csalódást talán nem okozna,
hogy már igekötőkig ér a züllés,
a szógyökök is értelmetlenek,
félrevezet a névmás,
hiteltelenek a kérdőjelek,
megbízhatatlanok a vesszők,
a főmondat meg mellékes lehet.
Csak a számok maradjanak épek,
hogy e fonákjára fordított világban,
ha megéred,
visszaszámolhass a végtelentől,
míg anyanyelvedben az első szót,
és azon túl a sírást el nem éred.

Álom

Az álom – a nappal kísértete.
A kísértethajó szellemképe,
mely széttöredezik
a ránc feszített víz tükrében.
Tükör, amelynek foncsora mögül
el-elmerülő arcunkat fürkésszük,
mit összekarcoltak a ráncok
nyers révületünkkel,
hogy önmagunk holt sámánja legyünk
a fehérén szikrázó végtelenben
füstté vált hitünkkel.

A lány anyja

Szia, mondta a fiú. Szia, mondta a lány. Látásból ismerték egymást, ugyanabban az épületben volt a munkahelyük, mindennap találkoztak, de még egymás nevét se tudták. Ezen szeretett volna változtatni a fiú. A lánynak nem volt ellene a fiú közeledése, igaz, különösebben nem is hozta lázba.

Véletlenül találkoztak, mentek egymás mellett. Gergő vagyok, mondta a fiú. Bori, mondta a lány, és mentek tovább, csendben, lélegzetüket is hallani lehetett. Cipőjük kopogása lassan enyészett el az unatkozó délutánban. Más hangokat nem is nagyon lehetett hallani a gyár tompa moraján kívül.

Ahogy rakoncátlan hajába túrt, a fiú karóján megcsillant a júliusi nap fénye. Jé, Rakéta, mondta ajkát biggyesztve a lány. Igen, Rakéta. Az órát a bátyjától kapta cserébe a Doxáért, a drága svájci zsebóra az apjuké volt, már nem működött, de becses emlék. Apja állítólag egy amerikai katonától kapta egy franciaországi hadifogoly-táborban valami csekély szolgáltatás fejében. Amerikaiak fogságába esett, ahol elmondása szerint jobb volt, mint itthon szabadon. Kilószám ették a csokoládét és a babkonzervet. Nagy lábón éltek az amcsi katonák, lányokban sem szűkölködtek. Szó szerint lehet értelmezni, tiszta Amerika. Furcsa emberek a jenkik, mondta az apja. Nem csináltak különösebb gondot semmiből, abból se, ha felcsináltak egy lányt. A háborúnak vége, béke lesz, ezen a földön békeességben elfér mindenki, még a zabigyerek is.

A Rakéta viszont működött, túlélte azt is, amikor a fiú a strand medencéjébe ugrott vele, meg azt is, amikor véletlenül nekiütötte egy betonoszlopnak veredés közben. Hol késett, hol meg sietett, de működött. Strapabíróak ezek az orosz kütyük, az biztos. A bátyja orosz katonáktól jutott hozzá egy kétdecis cseresznyepálinkáért. Szerencsétlenek ritkán jutottak szeszhez, bármit megadtak érte. Ivás közben mindig előkerült, Isten tudja, honnét, a tangóharmonika. Talán azzal együtt jöttek világra. Ha nem pontosan működik, akkor miért használod, kérdezte a lány. Nagyjából a nap állásából is megállapíthatod az időt. Már ha süt a nap, mondta a fiú. Ha süt a nap, hagyta helyben a lány.

FECSKE CSABA (1948) Arnóton élő költő, író, publicista. Utóbbi kötete: *Őszi napozás* (Magyar Napló, 2024).

Hova mégy, kérdezte a fiú. A gyárba, mondta a lány. Elkísérek, mondta a fiú. Ahogy akarod, mondta a lány. Még sose beszélgették egymással. Botladoztak a szavak közöttük. A fiú nem találta a bejáratot a lány világába. Tüskés bozótos hely volt az a világ.

Egy darabig szótlánul mentek egymás mellett. Elhaladtak a vendégház mellett, a fiú a sarki dohányboltban vett egy csomag cigarettát, megkínálta a lányt, rágyújtottak, a megmoccanó levegő hátuk mögé libbentette a füstöt. A téren a hatalmas Lenin-szobor kinyújtott karjára valaki egy tarisznyát akasztott, ezen elnevezték magukat. Ezt csak létrára állva tudták megcsinálni, mondta a fiú. Aha, mondta a lány. Vajon honnét kerítették egyet. Biztosan fontosnak érezte az illető ezt a kockázatos performanszt.

Másnap már rendőröket lehetett látni a szobor környékén, meg nevetgélő báméskodókat. A gyárkapuhoz értek. Megvárlak, mondta a fiú. Várj, mondta olyan hangsúllyal a lány, mintha azt mondta volna, nekem mindegy.

Bori vagy húsz perc múlva bukkant elő, egy pattanásos arcú fiúval az oldalán. A srác elköszönt, továbbment. Ők ketten elindultak az irodájuk felé. A tejívó felszolgálónője családottan nézett a fiúra, talán azt hitte a sápadt arcú nő, hogy miatta jár ide. Hirtelen pír futotta el sápadt arcát, orra körül az a néhány szeplő szinte lángolni kezdett.

A söröző elé értek. A rozsdás vaskapu leszakadt a sarokvasról, félrefittyent, mint a szomjas kutya nyelve. A kerthelyiségben nem sokan, úgy is lehetne mondani, csak páran üldögéltek, ahol műszakváltáskor tút nem lehetett volna leejteni, a pincérek széleseben rohángáltak a söröskorsókkal teli tálcákkal. Amikor lelappadt a hab a frissen csapolt sörön, bizony félig se volt a korsó. De igen sürgető volt a szomjúság, senki se reklamált, a csapos nyomta, ahogy bírta. Közben többször is hordót kellett cserélni. Itt öblítették le torkukat a gyáristák, ahogy kitódultak a gyárkapun, mint szelepen át a gőz. Megiszol egy sört?, kérdezte a fiú. Meg, mondta a lány. Befordultak a kapun, és helyet foglaltak az egyik pléh asztalnál, amelyen még ott volt a korábbi sörök nyoma, a hamutálakban búzló csikkek. Kellemes hűvös volt a gesztenyefák alatt, ahol a fiú cimboráival szokott időzni esténként. A lombok közt feketerigók füttyörésztek, olykor felbúgott mélabús hangján egy-egy gerle. Vadgalamb, mondta a fiú, gerle, mondta a lány. A madár, mintha maga sem tudná, miféle szerzet ő, elhallgatott. A nap óvatosan kúszott a Bükk felé, maga után dobva a szürkülő árnyékokat. A fiú most vette észre, hogy a lánynak zöld szeme van, arcán két oldalt huncut kis gödröcskék. Jó volt a szemét legeltetni rajta. Örült, hogy összefutottak. Kézbesítő volt a propagandaosztályon. Nyolcadik után nem volt kedve tovább tanulni, elég volt belőle nyolc év, még sok is. Nem volt éppen rossz tanuló, noha nem erőltette meg magát. Apja ügyvéd volt, anyja tanítónő. Nem tudták rávenni, hogy továbbtanuljon, bosszankodtak is akaratos csemetéjük miatt, aki jól érezte magát formás kis testében, sorsával megelegedett kézbesítő volt. Szabadságra vágyott, amit mindennél többre értékelt. A szülei szerint túlságosan is szabad volt. A saját törvényei szerint próbált élni, ami persze konfliktusokkal járt. Volt

úgy, hogy egy irat kézbesítése fél napba telt, közben moziba ment egy fiúval, a kirakatokat nézegette a városban. El akart költözni otthonról. A fiú faluról került a városba, műszaki ellenőrként dolgozott egy ipari cégnél, hétvégén járt haza szüleihez, és rúgta a gólokat a helyi futballcsapat színeiben. Tizennégy éves kora óta élt a városban, négy évig kollégiumban. Jó tanuló volt, elsőben még osztályelső, de aztán jöttek a lányok, figyelme feléjük fordult, a tanulást hanyagolta. Aztán egy balul sikerült diákcsíny miatt csaknem kicsapták az iskolából. Behívták a szüleit. Apjától akkor kapta az első pofont, ami egyben az utolsó is volt. A kollégium aulájában történt mindez. Kérdemelt pofon volt, tisztító erejű, csakhogya... Felindult apja elsírta magát. Gergő megszedült és rátenyerelt a nyitott zongorára. Szörnyű hang zúdult ki a billentyűk alól, lelkiállapotuk méltó aláfestéseként. A fiú szeretett volna elsüllyedni, hogy ne kéne látni ilyen szánalmas állapotban az eddig szinte istenként tisztelt kemény férfit, az apját. Ennél nagyobb büntetést elképzelni se tudott. Az egykor szófogadó, illemtudó falusi fiúból kezelhetetlen, öntörvényű kamasz lett, aki perben, haragban állt a világgal. Felhagyott a sportolással is. Pedig a tornatanára azt híresztelte a háta mögött, hogy ebből a szőke fiúcskából olimpiai bajnokot nevelnek. De az olimpiai aranyéremnél valahogy szebben csillogtak Zsuzsi szemei.

Szeretett volna egyetemre menni, de az iskola nem javasolta továbbtanulását, így a katonaságnál kötött ki alig tizennyolc évesen. Csaknem futkosóra került, mivel elhagyta az őrhelyét. Renitens katona volt, a század fekete báránya. A század pk. szemmel tartotta, minden kis ballépéséért lecsapott rá, nem engedte szabadságra, folyamatosan büntetés alatt állt. Megiszunk még egyet, kérdezte a fiú. Igyunk, mondta a lány, és nyelvével lenyalta ajkáról a sörhabot. Mint a kismacska, gondolta a fiú.

Fáradt szél matatott a lombok közt. A fiú többet szeretett volna tudni a lányról, de a lány elég szűkszavú volt, legalábbis a családi életüket illetően, mert amúgy eléggé csacsogó természetű, de csak a divat meg a sztárok élete érdekelte, szorgalmas nézője volt a szappanoperáknak, szívesen beszélgetett róluk, de ezekről a dolgokról a fiúnak hiányosak voltak az ismeretei. Mint az Óceán két partja, olyan messzi voltak egymástól. Olvasol valami jót, kérdezte a fiú. Még mit nem, szabadkozott a lány, mintha éppen lopással gyanúsították volna meg. A fiú szeretett olvasni, gyerekkorában falta a könyveket, másodikos korában olvasta el az első regényt, a Kinizsi Pált, ami nagyon tetszett neki. Aztán az *Egri csillagokat*, az összes Vernét, indiános könyveket. Nemrégiben olvasta Márquezről a *Száz év magányt*. Elementáris hatással volt rá, egyszerűen nem tudta letenni. Lelkesen mesélt róla a lánynak, aki ásítással jelezte, mennyire érdeklő a dolog.

Megitták a második korsó sört is. Még egyet, kérdezte a fiú, csak úgy illemből. Oké, mondta a lány, amivel meglepte a fiút, nem gondolta volna, hogy ennyi sör fér abba a törekeny kis csitribé.

Megvárhatlak holnap meló után?, kérdezte a fiú. Szia, köszönt el a lány anélkül, hogy válaszolt volna, és fölszaladt az emeletre a fiú előtt.

Sörözés közben megkérdezte a lányt, mi a véleménye a szüzességről. Hülye egy kérdés volt, belátja, mint amilyen a válasz is. Az anyémról vagy úgy általában. Ha tudni akarod, én nem ragaszkodom hozzá. Miért, te szűz lányt szeretnél? Nem, csak úgy kérdezem. Mert akkor az óvodában kell kereskedned. Ekkor egy gesztenyelevél landolt az asztalukon, mintha egy néma madár röppent volna közéjük. Kipurcant, mondta a lány. A fiú biccentett, nem tudta, mit gondoljon a lányról. Másnap is összefutottak az irodaház lépcsőházában. Akkor megyünk a moziba?, kérdezte a fiú. A lány biccentett.

A kevéssé ismert külvárosi moziba mentek, amelyről Borinak nem volt tudomása, pedig ő itt született, és megnézett minden új filmet. A négybástyájú vár közelében, a Bükk lábánál volt ez a mozi, ahol érezni lehetett az erdő lehetét. Gergő először itt volt moziban Zsuzsival, ahol kis malőr történt. Zsuzsi másik oldalán a barátnője ült, és amikor a fiú a szerelmét akarta simogatni, túlnyúlt a vállán és a film alatt mindvégig a barátnő vállát simogatta, de ez csak a film után derült ki, amikor hazafelé indultak a gesztenyesoron, a holdas alkonyatban. A fiú arca tüzelt a szégyentől, mint a felforrósodott vasaló. Ráadásul a film is csapnivaló volt. Rossz emlékei voltak hát a moziról, ahova beültek egy izgalmasnak ígérkező filmet megnézni. Gergő váratlanul megcsókolta a lányt, aki nem húzta el magát, de nem volt benne érzés, mintha egy gyerekpopsit csókolt volna meg. Bandukoltak a gesztenyesoron a villamosmegálló felé, amittől nem messze volt az a ház, ahol diákkorában egy ideig albérletben lakott Petivel, a barátjával. Akkor már udvarolt Zsuzsinak, többször is meglátogatta őt, és mert nem lehetett lányt fölvenni, hát az ablakon keresztül nyert bebocsáttatást, miután Petivel elpakolták onnan a muskátlikat, és szobatársa moziba ment, mert Peti megértő volt, tudta ilyenkor, mi a teendő. Bori a belvárosban lakott a szülei-vel. Gergőnek az volt az érzése, a lány félig kimondott, elharapott szavai nyomán, hogy nem élnek valami jól, legszívesebben elmenekülne otthonról. Röpke puszival búcsúztak el egymástól a kapuban. Másnap a strandra készültek.

Bori nagyon dögösen nézett ki kék színű bikinijében. Hasra feküdt, Gergő kezébe nyomta a naptejes tubust, légydzi', mondta és behunyta a szemét. A fiú élvezte a kezegetést, középső ujjával a melltartó alá merészkedett, amitől hirtelen felpeszdült a vére, fürdőnadrágja feszülni kezdett. Bori elhessentette a fiú tilosba merészkedő ujját. De a teste árulkodott, megkeményedett mellbimbója majd átbökte a melltartóját.

Gergőnek eszébe jutott, itt a strandon látta először, hogy Zsuzsinak hat lábujja van a bal lábán. Jé, hat lábujjad van, fogta kezébe a lány picike, harminc-hatos lábát. Nem is igaz. De mi lenne, ha annyi volna, nézett rá kérdően. Zsuzsi arca hirtelen eltűnt a semmiben, Borira kezdett hasonlítani.

Lezuhanyoztak, aztán belecsobbantak a medencébe. Úsztak néhány hosszt. A büfében elmajszoltak egy lángost, megittak egy üveg sört. A ruhatárban Gergőnek egy kis problémája akadt, nem találta a bilétáját, ezért csak záráskor adták ki a ruháit. Bori a strand előtt egy fiúval beszélgetett. Már itt akartalak hagyni, mondta sértődötten.

Hetente randiztak, mert találkozni mindennap találkoztak a munkahelyükön. Moziba mentek, strandra, kirándultak a Bükkbe, de oda nem jutottak el, ahová a fiú szeretett volna. Az volt a legtöbb, hogy Bori egyszer a nadrágján keresztül megsimogatta ágaskodó szerszámát. Itt lehúzta a sorompót, eddig és ne tovább. Puritán erkölcsű lány vagy csupán frigid, töprengett a fiú. Vagy csak én nem találom hozzá a kulcsot. Fél éve jártak már együtt, de még mindig teljesen tanácstalan volt. Nem volt szerelmes a lányba, de azért szeretett volna előbbre jutni, erősebb ragaszkodást érezni a lány részéről. Szaporább szívverést, forróbb csókot, szorosabb ölelést.

Nagyon meglepődött Gergő, amikor Bori meghívta hozzájuk vendégségbe. Vajon be akar mutatni a szüleinek, vagy ez is csak egyike meggondolatlan cselekedeteinek. Milyen minőségben teszem tiszteletemet, mint udvarló vagy csak amolyan haver, amilyenek sokan keringenek Bori körül. Öltönyt vegyek föl, vagy öltözzek lazán, nem tudta eldönteni, mindenesetre szeretett volna jó benyomást tenni a lány szüleire. Minek a reményében, maga se tudta. Mindenesetre megígérte a látogatást. Szerette volna, ha Bori vele tart, de ő gyorsan lerázta, csak nem vagy betojva, otthon leszek, ne félj, megvédelek a vérszomjas felnőttektől. El ne felejtsem mondani, apunak vadászpuskája van, eddig csak vaddisznókat, őzeket, nyulakat lőtt, de sose lehet tudni. Golyóálló mellényt veszek föl, mondta a fiú, és rágyújtott. Huszadszor a mai napon, pedig még csak délután négy óra volt. Egy füstkarika glóriaként lebegett a feje fölött, míg a lengedező szél el nem fuvintotta a semmibe.

Megfürdött, megborotválkozott, rendbe tette azt a szél cibálta boglyát, amit frizurának mondanak némi túlzással. Ujját megnyalva igazította helyre a rakoncátlanok tincseket. Többet nem tehetek a saját érdekemben, gondolta a tükörtől ellépve. Zöld színű pólót, halványszürke nadrágot vett fel, könnyű nyári cipőt. Az utcán megfordultak utána a lányok.

Boriék a belvárosban laktak egy régi típusú öreg házban, amely kezdte lehánygni magáról a kopott vakolatot, a fal himlőhelyes archoz hasonlított. Kerékvetős kapubejárója volt, ami a régi időkre emlékeztetett, ma már nem látni ilyeneket, a rajtuk begördülő hintók, konflisok is eltűntek a múlt ködében. Az áporodott levegőjú lépcsőház sötét volt, egy légszarus csupasz égő fénye kaparásztta kétségbeesve a kétes tisztaságú falakat. A kovácsoltvas korlát nagyon szép volt, és többnapos por ülte meg, Gergő keze bepiszkolódott. Zsebkendőjével próbálta megtisztítani. A második emeleten volt Boriék lakása

Félve nyomta meg a csengőt, a gyomra liftezett. Bori nyitott ajtót. De ki vagy nyalva, mondta kikerekedő szemmel, ilyen fényt eddig még nem látott a lány szemében Gergő. Ebben a csillanásban érzélem volt, akaratlan, hirtelen visszafogott üzenet. A csók szinte összeenyvezte őket.

A lakás tágas volt, belmagassága, mint a régi kastélyoké, kúriáké, amit télen bizony igen nehéz befűteni. A sarokban kék színű cserépkályha. Egy nagyon szép, takaros lány lépett a fiú elé, a mutter, mondta Bori. Gergő elsöre el sem akarta hinni, hiszen alig látszott idősebbnek, mint Bori. A kék köntös szétnyílt

rajta, amitől a fiú még inkább zavarba jött. Az asszony lazán, minden szégyenérzet nélkül összebb húzta, miközben mélyen a fiú szemébe nézett. Azok a világoskék szemek elbódították, alig bírt megállni a lábán. Tekintet ennyire mélyen még nem hatolt belé. Ez a szépfíú hát a te barátod, fordult a lányához, igen, ő az a jó haver. Csak haver, csodálkozott a mama, én bizony gyorsan elcsavar-nám a fejét, ha a helyedben volnék. De én a magam helyében vagyok. Egy pil-lanatra a fiún felejtette tekintetét, amiből ő biztatást olvasott ki. Bármit mondott, bármit csinált, lenyűgöző természetességgel tette. Gergő olyan darabosnak érezte magát mellette, szinte nyikorogtak a mozdulatai. Egy kis konyak, kér-dezte Betti, vagyis a mama. Gergő bólintott, köszönöm. A papa, nézett kérdően Borira a fiú. A papa a haverjainál pókerezik, vágta rá gyorsan Betti, ma van a kártyanap. Van neki focinapja is, csak éppen feleségnapja nincs. Öregecske neje ki van pipálva örökre, mondta tettetett felháborodással, ami olyan jól állt neki. Ugyan, Betti, maga olyan fiatal, hogy elsőre a Bori nővérének néztem. Te kis huncut, hízelegsz, váltott át hirtelen tegezésre. Megitták a pertut, hogy helyre tegyék a dolgot. Gergő előbb szabadkozott kicsit, de örült a dolognak. Puszival pecsételték meg. Betti puszija Gergő arcáról a szájára tévedt, véletlenül vagy szándékosan, ki tudja.

Te belezúgtál a mutterbe, nézett Bori számonkérően a fiúra. Ugyan, mondta nem túl meggyőzően. De-de, lerí rólad. Nézz a szemembe, így görbülj meg. Úgy görbüljek meg. Igazság szerint már meg is vagy görbülve. Gergő látogatása óta Bori féltékeny lett a fiúra. Ez nem volt benne a pakliban, ez teljesen váratlan dolog volt. Mindenesetre az anya kettőjük közé állt. Fordult a kocka, most Bori várt többet a fiútól, míg Gergő mind többet morzsolt le az elvárásaiból. Betti eltakarta Borit, másra se tudott gondolni, csak rá. Látni szerette volna, ugyan-akkor félt is a találkozástól, amit még a bemutatkozásakor megígért, nem tudván, hogy Betti komolyan gondolja-e a meghívást, vagy csupán illemből mondta. Nem merte elhinni, hogy nagyon is komolyan.

Felugrunk hozzám?, kérdezte Gergő csak úgy mellékesen egy csepergős, szomorkás délutánon, miután lemondtak arról, hogy a meccsre menjenek. Oké, menjünk, ne áztassuk itt magunkat, már olyan ázottkutya szagom van, hogy menten kiábrándulsz belőlem. Nekem se gyöngyvirág illatom van éppen.

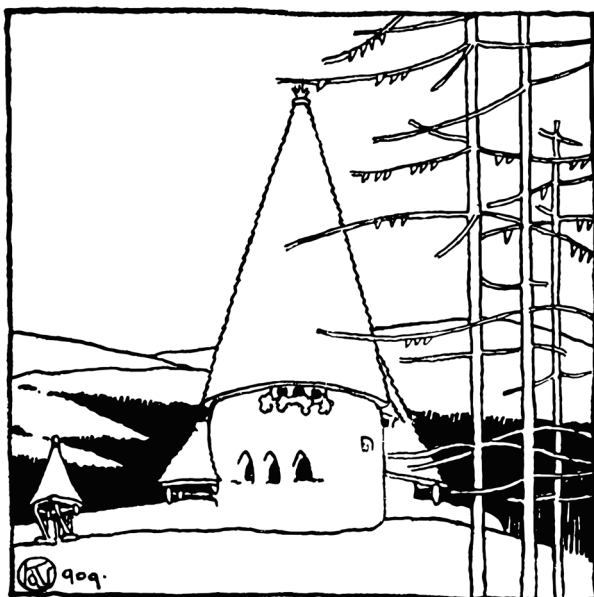
Gergő a külvárosban lakott egy virágos kis utcában a gyár közelében, egy kedves idős házaspárnál, akik szinte a gyerekként bántak vele, saját gyerme-kük nem lévén. Célozgattak rá, hogy egykor ez a lakás majd az övé lesz. Har-madmagával bérelte a kis manzárdszobát. A fiúk éppen nem voltak otthon, a házinéniék a Zsóryba mentek egy hétre fájó öreg csontjaikat kiáztatni. Ha otthon lettek volna, Bori nem mehetett volna fel, nőt felvinni tilos volt. A kony-hából kis csigalépcső vezetett a szobába.

Nem szoktál elszedülni mire fölérsz ide, pihegett Bori. Csak ha a kocsmából jövök, és sokat ittam. Nevettek. A tetőablak verítékezett az esőben. Tiszta időben szép kilátás nyílt az utcára. Ültek az ágyon szótlanul egy darabig. Már lehet, hogy megszületett az első gól, mondta Gergő. Biztosan, mondta Bori, lehet, hogy

már kettő is, és váratlanul levette a pólóját. Akarod?, kérdezte olyan kedvesen, szinte esdekelve, ahogy még sohasem szólt a fiúhoz. Akarom, mondta a fiú, de ennek a szónak nem volt súlya, csak úgy lebegett a levegőben, mint a pitypang pihéje. A mutterre gondolsz ugye, kérdezte vagy inkább állította, és visszavette a pólót. Azt hiszem, mégsem akarod. Ne csináld a feszültséget, mondta a fiú. Rémekeket látsz.

Mikor elhagyták a házat, már nem esett az eső, nemsokára kisütött a nap, de ők borúsak maradtak, morcosan köszöntek el egymástól, mindketten a másikat okolták a rossz hangulatért. Gergő a villamoson ült, a pályaudvar felé tartott, amikor megcsörrent a telefonja. Halló, itt a mutter, vagyis Betti, csacsogta a kedves üde hang. Csaknem kiejtette kezéből a telefont. Ma kártyanap van, igazán meglátogathatnál, ahogy azt felelőtlenül megígérted. Várlak, mint kiszáradt föld az esőt. Mindezt olyan természetességgel, hogy az ember maga előtt látta a képet. De Bori ne tudjon a dologról. Úgy lesz, fél óra múlva ott leszek. Ahogy mondta, ott volt. A lábai remegtek, amint átlépte a küszöböt. Mintha álmodta volna az egészet. Betti ragyogott az örömtől, gyönyörű formás teste kivillant könnyű köntöse alól. Barnára sült bőre még jobban kiemelte szeme kékjét. Ugye most ócska kis kurvának tartasz, és egy hanyag mozdulattal ledobta magáról a köntösét. Nem, dehogyis, akarta volna mondani, de Betti szája betapasztotta a száját.

Fél óra múlva kábultan botorkált lefelé a kopott lépcsőkön, arcán üdvözült mosollyal, mint a szépet álmodó kisbabák. A kapuból Borit pillantotta meg a túloldalon. Nem tudta, meglátta-e. Mindenesetre gyorsan fölszállt az első villamosra.

Nyílt

Megtanulhattunk
az égbe
ívelni
mi ketten.
Találkozhattunk
volna pontban
középen.
Te hajoltál
hozzám,
azt súgtad,
mindenem lehetsz.
Benne voltam.
Fogadtalak magamon
felül, magamban
féltem, nem is tőled,
a végtől,
ami hát csendben
el is következett.
Mentél és mentettél.
Nem az elhagyás,
a kivezetés volt rá
a szó.
Fogtad a kezem,
míg haladtunk.

Elengedtél,
valahol a szélen,
szórtál szét,
mégis vontál összébb.
Visszaértem.
És te megint az égen.
Nézel, nézhetlek,
köztünk felhők,
mindkettőnk alatt
a fekvő föld.
Megtanultalak
látni ég-re-földre,
tudtálak becsülni,
számolni veled messzire.
De te is érzed,
ha jössz majd, megint,
mint rügyek a szakadó esőre,
úgy fog ívelni
a tenyered enyémbe.
Szorítjuk majd
együtt a nagy eget.

Hűsebb

Mennyivel
életszerűbb
lenne
veled
tölteni
a napot.
Engedni
hődnek,
ha kétely
hűtene
benn.
Karolni
vállad,
hozzád
beérni.
Odamelegedni
úgy szorosán.
Hőn szeretve.

Testemként
tartalak.
Nem
tudom,
hogymeg
engedheted
magad
ennyire el.
Talán
szükséged
van néha
az én
önzésekre.
Oltárként
gyulladhatok meg,
mindhiába.
Arcod
hűvösebb.

Törő

Visellek,
mint te
önsúlyodat.
Napról
napra
talpamra
állsz.
Életben
maradásodhoz
megtévesztéssel
jutottál.
Felfutó,
felfoghatatlan,
emberi.
Helyetted
csapom ki
őket,

akiket
becsaptál.
Csorba
arcod
tükrözik,
mégis
félni és
utálni fognak.
Kitörnek.
Ember
maradhatsz.
Önnéhez
szavakból
áll össze
foncsorod.

Mártonkor minden elvállik

Ezen a derűs, novemberi estén jó kedve kerekedik az én régi cimborámnak, Istók Jóskának, akivel együtt koptattuk valaha az iskolapadot. Márton napját várjuk. Holnap lesz esedékes e fontos dátum, amelyhez bor és liba egyaránt fűződik, még hozzá a következő esztendőre meghatározón. Kemény regulák kötődnek e jeles naphoz, s mi tartjuk is magunkat a régi törvényekhez, bátikai óbort hörpölgetünk, mert csak Mártonkor vizitálják az újat, s hallgatjuk Istók Jóskát, aki megbabonázottan nézi poharában az aranyló rizlinget, s a metszett üvegen sugárzik át lelkébe a mesét megindító angyalbiztatás.

Istók Jóska a borpince terítetlen asztalára egy szál gyertyát gyújt. Ez világítja át poharunkat, borunkat, szívünket.

Volt nekem egy sógorom, mára már kilépett a sorból, de történetünk idején fess, huszonéves gyerek volt, határvadász a zentai laktanyában. Ott szolgált, hiszen ki sem mozdult soha a garnizonból sem meg a Tisza-parti városból sem, mert a tisztí étkezdében szolgált a békés körülmények között a háborús éveket. Még 1941 őszén helyezték ide, s innen kellett volna neki 1944. október 8-án, az oroszok bejövetelkor visszahúzódnia, de nem hajtotta végre e fontos katonai manővert, mert győzedelmeskedett fölötte a szerelem. Úgy esett vitézi szolgálatában, hogy megismerkedett az én nagynénémmel, anyám húgával, az emlékezés szerint 1943 nyarán, s olyan fordulatokat vett a sok nyáresti korzózás, meg úgy alakultak a Tisza-parti padokon megejtetett virtuális fészekrakási kísérletek, hogy esztendőre, 1944 júliusában oltárhoz vezette az én sógorom az én nagynénémet, aki akkortájt már szíve alatt őrizgette unokanővéremet.

Aztán megesett, aminek meg kellett esnie, bejöttek az oroszok, kitakarodtak a németek igen viharosan és gyorsan. A Bátikai úton volt egy összezapás, ottmaradt két német, egyik tán őrmester volt, vagy mi, meg egy orosz hadnagy, akit a Tisza-partján temettek el, a polgármesterház melletti terecskén. Sokáig megvolt a sírja, de az idő múlásával közös nyughelyre került a szabadkai pravoszláv temetőben.

BALOGH ISTVÁN (1946) költő, író, újságíró. Legutóbbi könyve: *Mesebor* (2024).

A két utolsó magyar katona, kerékpáros honvédek akkor karikáztak a Likasi úton kifelé, amikor az oroszok a Lieber sarkához értek. A bátyuskák csodálkoztak, tőlük száz méterre sem volt az ellenség két tagja, mégis vidáman írtak végtelent a biciklikerekek. Utánuk eresztettek a muszkák egy rövid sorozatot, ijesztésnek szánták csupán, s meg is rettenhetett a két szitty, mert szinte egyszerre estek le a járművükről a bútorgyár előtti árokba. A pufajkások csodálkozva közelítettek, bizalmatlanul, mert nem tudták mire vélni a bakák heverését, hiszen feléjük és nem rájuk lóttak. No, becserkészték a hungarus leventéket, akik békésen és édesdeden horkoltak a fűben, eláztak valahol cefetül, az ebadták! Talán nem is az ijedelem, hanem a pálinka lökte árokmélyre őket! A ruszki előrs viszont gyakorlatias emberekből állott, mert azonnal a horkoló magyar vitézek kulacsait vették pártfogásba. Szerencsájuk volt, hisz a honvédek gondoltak a holnapra is. Nyakaltak a szerencsés Szerjósák, a szilvóriummentes, kiszáradt kulacsokat meg rendesen visszaakasztották az álmodók derékszíjára, aztán vizet spricceltek az alvó hadfiak képébe. Azok lassan megéledtek, de csak féligfelé, mert azt aztán nem tudták, hol is vannak, mi is történik velük és körülöttük. Sztálin kedves fiai kirángatták a magyar utóvédet az árokból, és felrakták őket a kerékpárra. Nehéz lehetett a csaprészegeket megtartani a nyeregben, röhögtek meg kiabáltak a pufajkások, de türelmesek voltak. Azonban a katonai drill a két határvadásznál teljességében érvényesült, mert amint újra nyeregben voltak, és jó erősen meglökték őket, e kezdősebességgel bizony különös karikázásba kezdtek. Eleinte ugyancsak inogtak, hatalmas nyolcasokat rajzolgattak, tán az utat sem észlelték igazán, de később már vidáman tekertek Fölsőhegy felé. Szülővárosom fölszabadulásának eme emberi történetét először Martin bácsitól hallottam. Emlékeztek még az öregre? Ő volt a hatvanas években a zentai ifjúsági otthon gondnoka. Aztán hasonlóképpen mesélte az én dezertőr sógorom is mindezt. Ő a bútorgyár közelében bérelt olcsó szoba-konyhát friss családjának. A padlásról leskelődött a sógor, mert félt az Ivánoktól, de a partizánoktól rettegett igazán, ördög a szenteltvíztől, tömjénfüsttől nem tartott jobban. Látván a tovarisok emberségét, tiszta lélekkel nyugtázta rendezetlen helyzetét, jóra fordul itt minden nemsokára. Megkönnyebbült a sógor nehéz, szorongó szíve. Aztán megbújt vitézünk a lakásban, kivárt, csak novemberben jött rá, hogy különös veszélyek gomolyognak ám az ólomszínű ég alatt, hiszen kezdtek lefogni a zentaiakat, és gyorsan szárnyra kelt a rettegés, a partizánok, eme fölszabadítók, garázdálkodnak, embervért csapolnak. El is ért hozzá a szomorú, riasztó hír, belelőttek egy csomó embert a híd romja fölött a Tiszába, alighanem csak azért, mert magyar anya szülte őket. A rémület racionális gondolkodásra készítette a sógort. Kimerészkedett egy novemberi vasárnap délután az udvarból, elment a feleségével Isza Nésics bácsihoz, a borbélyhoz, akit a nagynéném kislány korától kezdve jól ismert, hiszen sokáig egy utcában is laktak. Isza bácsi volt szülővárosunk ripp-roppra megalakított első népbizottságának az elnöke. Ellenálló volt tán a borbély, vagy valami régi kommunista, ezért ültethették őt az oroszok, s utána a partizánok is a polgármesteri

székbe. Isza bácsi tisztelettel fogadta látogatóit, leültette őket, s nem azzal kezdte a kommunikációt, hogy *patrujért* kiáltott volna. Meghallgatta az én sógorom szerelmének történetét meg a tiszti kantinos katonáskodásáról szóló beszélyt. A tisztelnél leginkább takarított, mosogatott az én rokonom, mert pincérnek csak akkor csaphatott fel, ha kiségitő kellett.

– Mi lesz velem, Isza bácsi? – kérdezte a sógor. – Engem is Tiszába lőnek?

– Talán nem – nyugtatgatta Isza bácsi.

– Segítsen rajtunk! – kérlelte a népbizottság elnökét a nagynéném is.

És Isza bácsi tényleg segített. Elment a dadogós, kocsonya, pár hónapos férj-jel a sorozóbizottságba, ahol a sógor *önként* jelentkezett Tito seregébe. Ott is tartották azonnal, szerencséire, mert e helyütt senki nem kereste az ellenséggel együttműködőket, veregették a *kiskománk* vállát a hátországi partizánok, és jó magyarnak tartották őt. Reggel elbeszélgetett vele a sorozóbizottság elnöke is, és tiszti kantinba osztotta be, mert annyira azért nem tartotta az új önkéntest megbízhatónak, hogy fegyvert is adjon a kezébe.

– Minden olyan szép volt, mint egy álom! – hajtogatta a sógor jó három év-tized múltán. – Nem a frontra küldtek, és nem a Tiszába, hanem egy Duna-menti fürdőhelyre, Apatin közelébe, ahol leginkább főtisztek pihengettek, de járt ott személyesen Tito is. Igaz, én őt csak messziről láttam, de Libáék (Gondi János zentai primás) a fülébe húzták a szép magyar nótákat. Libáék zenéje táncra csábította a csatazajoktól regenerálódó főtiszt elvtársakat. Volt ott a tánc-hoz fiatal partizánlány épp elég! E nőcskék esténként bújtak elő fészkeikből, és hajnalig mulatoztak a tisztekkel.

A sógor 1945 augusztusáig takarított, mosogatott és pincérkedett e jó helyen, amely eléggé távol esett a környékbeli történésektől, de közel is volt sok mindenhez, mert ugyancsak odahallatszott hónapokig a tavaszi csaták zaja. Aztán szeptember 28-án leszerelték, és hazaeresztették Zentára. Ő munkát talált, albérleti fészket rakott, és élni kezdte az egyszerű munkásember életét. Csakhogy hiába volt Tito önkéntes katonája, nem rendezték tartózkodását, így 1946 tavaszán átdozták a határon. A felesége és a kislánya utána szökött. Akkor még könnyen ment a határátlépés, csak kenőpénz kellett hozzá, dollárban, meg néhány liter pálinka, mert ilyen volt az egyetlen érvényes úti okmány errefelé.

No, elég az hozzá, kortyol poharába Istók Jóska, a sógor 1979-ben elérte a nyugdíjkorhatárt. Nyugállományba kívánt vonulni. És ekkor el mert jönni hozzánk, Zentára, suttogva kérdezte, mintha titkot eregetne száján, lehet-e valamilyen igazolást kapni arról, hogy ő Tito partizánja volt? Elővette a cirillbetűs katonakönyvét, penészes borítója és egérhúgyszaga volt a megsárgult dokumentumnak. A padláson rejtegette, mert elejében attól félt, felelősségre vonhatják, tán még fel is akaszthatják a *láncos kutya* miatt. Aztán meg lapulni hagyta a veszélyes dokumentumot. Most a cipőjében visszacsémpészte a határon Tito országába. A katonakönyvvel elmentem én az illetékesekhez, másnapra megszereztem a szükséges igazolást, egy lapon írt szerb és magyar nyelven arról, hogy a sógor tíz hónapig és tizenkilenc napig Tito partizánja volt. Örült az ősz

rokon, s elárulta, Hungáriában az ellenállók, a partizánok tíz százalékkal magasabb nyugdíjat kapnak, mint a lapító közemberek. Hát ő a legalacsonyabb kategóriába soroltatott, bizony jól jön ehhez a picéhez az a tíz százalék emelés!

Hanem két esztendőre tán, amikor újra eljöttek hozzánk, a nagynéném szidta már a tíz százalékot tojó partizánságot, de főleg Tito elhízott, vén obsitosáról szedegette lefelé a keresztvizet, mert azóta, hogy kiderült róla valóságos anti-fasizmusa, minden megmozduláson az emelvény első sorából integet az ünneplő népnek az én uram. Rendre autót küldenek érte, és azt mondja nekem az én párom, olyankor menni kell, ha autó jön az emberért. Hát ő manapság részese minden hivatalos ebédnek-vacsorának, s a zabálások végeztével leissza magát a párt- és városi vezetőkkel együtt, néha alig bírja a hazafuvarozó kirángatni őt a nagy, fekete autóból. Elganyálódva horkol, nyög egész éjszaka a saját gyártmányú priccs szalmazsákján, mert ilyenkor csak a konyhában vaccolok neki.

Az én sógorom csak mosolygott a pocskondiázó asszonyi megnyilatkozásra! Hát hogyne hívták volna mindenhova, hiszen kies városkájában akadt ellenálló épp elég, de *hivatalosan* bizonyítani egyedül csak a Zentáról nősült rokonunk tudta ellenállóságát, mert neki pecsétetes papírja volt arról, hogy ő Tito igazi partizánja volt.

- No, azért nem fenékgig tejfel ez a partizánság! - összegzett végül a mi külföldi Gergelyünk. - Van ennek igen nehéz oldala is!

Hitetlenkedésekre, csodálkozásomra aztán kifejtette eme nehézségeket.

- Mindenhova elcipelnek, iskolákba, vállalatokba, és mesélnem kell anti-fasizmusomról, de mindenütt csak azt akarják hallani, milyen volt a harctéren, mekkora hős voltam? Hát mit mondhatnék nekik? Hogy a tisztikantinokból és az összerondított klozetokból ki sem mozdultam? Hogy takarítás, mosogatás közben hallottam a dunai átkelés borzasztó csatazaját? Kitaláltam hát az én külön háborúmat, s azt aztán mesélgetem nekik. Ebben csak főséges dolgokról van szó, szabadságról meg fasisztaverésről. Meg bátrakról, hősi halálokról. A zentai Liba primás nagyszerű szalonzenekaráról meg a kiségitő női személyzetről, akik kurvákra hasonlítottak leginkább, bölcsen hallgatok. Ámbár akkor ott, azon a fürdőhelyen, abban az előkelő tisztikantinban, ahogy akkor hívták azt az intézményt, mindnyájan, akik ott vívtuk a nehéz, népfőlszabadító háborút, igazi partizánok voltunk. Nekem van róla pecsétetes igazolásom is, nyilván a többiek is rendelkeznek ilyesmivel.

Asztalunkon a gyertya derékig ég. Istók Jóska újra tölt a poharakba.

- Eddig a mese, mondanátok, de nincs vége még! A sógoromat partizánságért tanácselnöke képében kitüntette Kádár János. Akkor is nagy ivászat volt, és a fennkölt nap a konyhai priccsen ért véget, nagynéném szerint igencsak dicstelenül.

1991 októberének végén először jártam a magyarországi rokonoknál. Jugóban puskaporos volt már a levegő, mentek a behívások, éjszakánként néhol lövések is dördültek, Magyarban is fura egy világ volt ám, nem tudtam, mikor

juthatok el újra hozzájuk. Akkor mindketten a konyhában éltek, csak azt tudták fűteni, mert az egyetlen szoba fűtésére nem volt elég a megemelt harcosnyugdíj sem. Éjszakánként összebújtak *azon a priccse*n, melengették egymást. Igencsak soványkák lettek vénségükre, de békében megfértek egymással, és reggelfelég mesélgettek a régi szép időkről.

Azóta már az égiekkel kvaterkáznak, ha kedvük tartja.

Istók Jóska mindenkinek tölt a kancsóból.

- Ez Szent János pohara - szól. - Áldjon isten bennünket! Holnap a mainál fontosabb dolgunk lesz! Márton napján elvárlak benneteket, megízleljük az idei bort. És bizony mondom néktek, felebarátaim, eldől, milyen is lesz a mi jövőnk! Fekete vagy fehér? Mártonkor minden elválík, mint liba mellehúsa a csonttól.

Asztalunk közepén a gyertya immár csonkig ég.

Mező Ferenc

A KÁOSZ geopolitikája

Államok nemzetek nélkül, nemzetek államok nélkül

„Afrika a jövő világpolitikája szempontjából talán éppoly fontos, mint amilyen a Balkán-félsziget volt az első világháború kitörése előtt.”

Robert D. Kaplan

„Az ember azzal van elfoglalva, hogy az európai állam civilizációját lerombolja, és mindezt a világ legostobább törvényének, a nyereség maximalizálásáról szólnak a nevében”

Pierre Bourdieu

Előfeltevés

Minden, ami Van a világban, az entrópia felé halad, ez nem Asimov Alapítvány trilógiából vett idézet, hanem az ÉLET törvénye. Ősi igazság, hogy minden rend mélyén káosz csirázik, és minden káosz mélyén rend leledzik. Vagyis vizsgálható, gondolkodási struktúrával leírható. Ezeket a törvényszerűségeket szeretnénk körbejárni, legalább a vektorát, irányultságát meghatározni. A világban a remény sugara láthatóan vékonyodik, valami elromlott, valamiért nem működnek a szabályozók és a közjőba vetett hit lejtőre került? A káosz felé sodródunk? Erre utal a cím is: a káosz geopolitikája.

A *Politikatudományi Szemlében* megjelent tanulmányomban – *Jelenetek a Kapitalizmus ideológiai válságából* (Mező 2007) – ezt már részben kifejtettem (megérezve a 2008-as válságot) a Fukuyama-könyvek, tanulmányok elemzésére reflektálva. Maga az említett szerző is *A Nagy szétbomlás* című könyvében kifejti, hogy semmi sem végleges, ami történelem, hanem sajnos minden korszak véget ér egyszer. Ez a nagy szétbomlás, ami már jó párszor megtörtént és még meg is fog. Ismétlődik, mint egy bejáratott recept! És egy kaotikus átmenet után jön az új korszak, valami más, mint volt. Mi fog kiemelkedni – talán némileg hasonlítani fog az előtte levő időszakra –, de sok mindenben teljesen MÁS lesz! Valószínűleg a fogalmak újraértelmeződnek, az addigi közmegegyezések megszűnnek, a régi összefüggések új értelmet nyernek. Tudom, tudom Spengler

MEZŐ FERENC (1967) PhD, habil, egyetemi docens (Debreceni Egyetem). Szakterülete: politikai földrajz, geopolitika, területfejlesztés, területi tervezés. Legutóbbi kötetei: *Régiótervezés és térségmenedzsment* (2018, jegyzet, EKE), *Projekttervezés és finanszírozás* (2018, jegyzet, EKE).

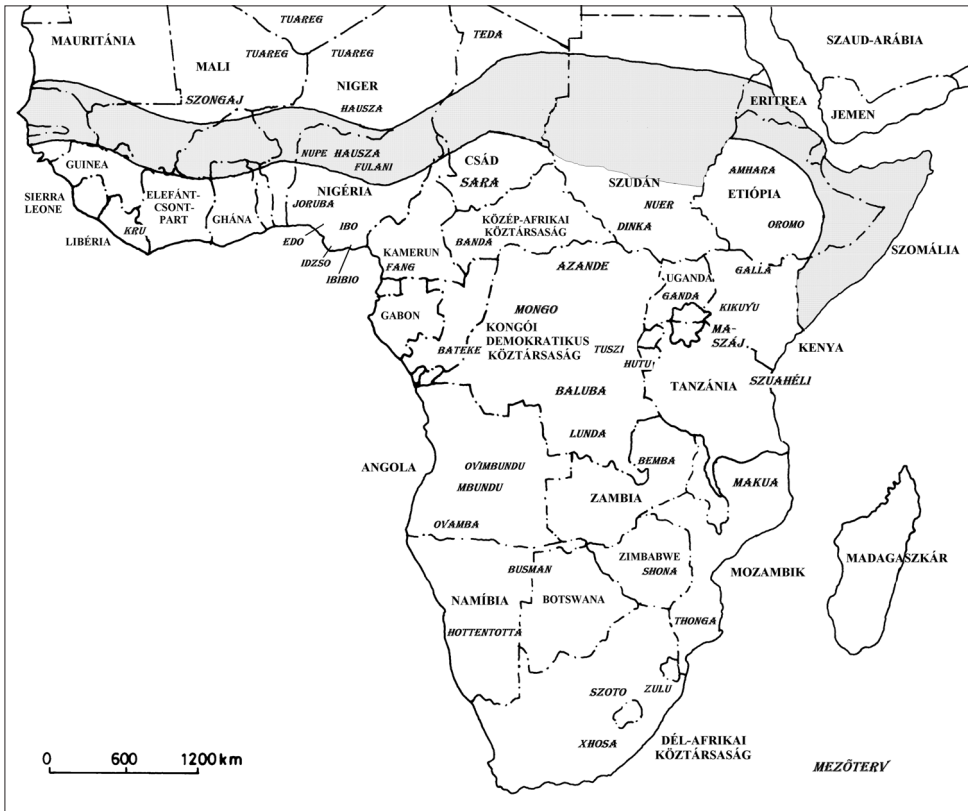
óta; *Nyugat alkonya* óta (1920-as évek eleje) már temettük jó párszor a nyugati kultúrát. És azóta, ha megváltozva is, óriási utat járt be, a jóléti állam csúcsra-járt sokak példájaként funkcionált, funkcionál (itt azért van egy kis lefelé tartó spirál). 2008 óta válságból válságba esünk, hitelválság, pandémia, energiaválság, háború, szankciós infláció, illegális migráció stb. E korszakváltás jól ismert dalnoka például Harari. Ki fennen hirdeti a vallások végét és az új „vallást” az Ember Istent, ember a gépben! Ez a transzhumanizmus. Ezzel szemben, létezik egy másik „valóság”: Afrika! Igen, nekünk a számítógép előtt ülve, meg kell értenünk a Világot, mármint a Nyugaton kívüli világot! Ha nem értjük meg, nem fogjuk a mozgatórugóit felfogni? Rossz, nagyon rossz válaszokat fogunk reflexszerűen adni, ami csak mélyíteni fogja a képletes, valamint a valóságos lövészárkokat!

Ma már nem egy világ van. Szétesett a világunk. Világok harca lesz a szó szoros értelemben. A lényeg leginkább Afrikában és Közel-Keleten terpeszkedik. Miért Afrika? Sokat olvashatunk az orosz-ukrán háborúról (Mező 2022), a Kína-Tajvan feszültségről (Mező 2023). Nem tagadva ezek fontosságát, szerintem Európa jövőjét Afrika és Izrael (valamint környezete) fogja meghatározni, vagy elpusztítja, vagy a kihívás megújítja! Kihívás és válasz törvénye szerint. Arnold Toynbee (Mező 2003) határozta meg hogy az államok, uralmi rendszerek, sőt a civilizációk sorsát a környezetében jelentkező kihívások és az azokra adott válaszaik milyensége határozzák meg. Ezen erős felütés után nézzük mire is gondolok: ha Afrika kontinens térképére nézek, mit látok, érzékelek? Hát működő határokat elvéve, már-már elfolyósodó határokat látunk, ahol száz-ekrek-milliók vándorolnak, ide-oda. Baj van! Mekkora? Nagy. Afrika bajban van, ha bajban van, akkor Európa fog nyögni.

Ami a Száhelben történik, az nem marad a Száhelben

Afrikában az állam mint funkcionális egység – tisztelet a kivételnek – kezd darabokra hullani, ami egyben az állam irányító erejének csökkenését jelenti. Mindenki által ismert igazság, hogy a gyarmati idők megtörték, megakadályozták a nemzetállamok kialakulását; ez már a függetlenség elnyerésével nem volt rekonstruálható, ennek következtében a legtöbb afrikai társadalom erősen fragmentált, széttöredezett darabokból áll, és sokszor ezek a darabok nem az állam darabjaival kommunikál, tart kapcsolatot, hanem más államok – úgyszintén – részeivel. Területükön számos különböző nyelv, vallás és kulturális csoport található. Nem egy csoportot még az államhatárok is megosztanak. Éppen ez utóbbiak a háborús konfliktusok gyakori kiindulópontjai.

Sajátosság az ún. törzsi nacionalizmus, aminél nem szervesen fejlődik ki a nacionalizmus, hanem kiterjesztett törzsi tudatként jelenik meg, rögtön megkapták külföldről az ideológiát, és adaptálták arra, ami éppen helyben volt. Így a fragmentált térkép marad, ennek következtében szétesnek az afrikai államok

1. térkép. Afrika politikai térképe, a beszínezett terület a Száhelt, illetve az iszlám déli határát jelöli, a dőlt betűvel írt szavak fontosabb népeket takarnak

jóval kisebb egységekre, majd azok még kisebbekre... Erre jó példa Szomália, ahol a függetlenség után van Szomáliföld,¹ Puntföld,² Dzsubaföld³ stb. De valami hasonló vár Etiópiára is, melyről már 1991-től függetlenedett a tengerpartot kiszakító Eritrea,⁴ de Etiópiában nem egységes nemzetiségi szempontból, várható hogy a tigreiek, az oromok és az amhara népesség területére esik szét.

Mindezek következtében valószínű, hogy az államok térképe jelentősen változóban van. A gyarmati örökség napjainkban hullik darabokra, csak ez: vér,

- 1 Szomáliföld, de facto állam a Szomáliai-félszigeten, 284 899 ezer négyzetkilométeren, kb. 4 millióan lakják.
- 2 Puntföld, Szomáliföld mellett helyezkedik el, 212 510 négyzetkilométeren, kb. 2,5 millióan lakják
- 3 Nálunk gyakran Jubaföldnek hívják, Szomália Kenyával határos része, 110 293 négyzetkilométeren kb. 1,5 millióan lakják.
- 4 Eritrea, 121 320 négyzetkilométeren közel 6 millióan élnek (több mint 0,5 millióan már Európába vándoroltak).

háború, könny, szegénység és menekültek kíséretében. Erre utal a cím is – ami a Száhelben történik, az nem marad a Száhelben, hanem elkerül messzire, és ott is érezteti hatását, további államokra terítve szét a társadalmi, gazdasági feszültséget.

Mi a Száhel, mi a jelenség maga? Észak-Afrikában található a sivatagi zónától délre végig az Indiai-óceántól, az Atlanti-óceánig több száz kilométer szélességben terül el, ez az átmeneti zóna, mely nem állandó, benne van a nevében is. Csapadékban szegény, csapadékban hiátus terület, amelyben terjed a sivatag, évről évre kilométereket hódít el, gondot jelent a túlnépesedés, a túllegeltetés, a fák, bozótok kivágása, építőanyagoknak, kerítésnek (karámnak), tüzelésre használják, ezzel segítik a saját életterük pusztulását is. Ebben a sávban találkozunk az állattenyésztő és földművelő életmódot művelők, kik más-más népcsoport-hoz tartoznak, sok esetben egyik arab, míg a másik fekete. A régi átöröklött gyarmati határok semmiben nem felelnek meg a valóságos viszonyoknak, ennek megfelelően az országok jelentős része felett nem gyakorolnak valóságos közigazgatást és ezzel együtt központi hatalmat sem. A tömegesen jelentkező éhínségek, vándorlásokat indukálnak, ami összetűzésekhez vezetnek, az élelmiszersegélyek és a gyógyszerellátás a gyenge infrastruktúra miatt nem jut el, illetve ha el is jut a nagy részét a törzsi fegyveresek vagy a lázadók, banditák rabolják el, szerzik meg. Az emberek a biztonság miatt menekülttáborokba kényszerülnek, ahol végkép elvesznek. A hagyományos törzsi nemzeti struktúrák felbomlanak, például vének tanácsa, törzsi tanács, valamint a hagyományos gazdasági struktúrák is szétesnek, szétmálnak, ezzel együtt a hagyományos munkakultúra is elveszik. Ha eltűnik az alap, arra nehezen lehet építeni. Kiszolgáltatottabbak biztonságot sugárzó ideológiáknak, vallási szélsőségeknek, és az eltűnt szerveződési formák helyett más fajta szerveződések ütnek fel a fejüket. Ezek viszont a kényszerű vándorlásokkal átöröklődnek, és máshol is kicsíráznak, veszélyes fegyverré nőnek ki magukat.

Aránytalanságok arányai

Az a tény, hogy a Föld népességnövekedésének 95%-át a legszegényebb országok népszaporulata teszi ki, arra a tényre hívja fel figyelmünket, hogy nem az a kérdés, lesz-e háború, hanem hogy az a háború milyen jellegű lesz, ki fogja ki ellen vívni, illetve mit tehetünk ellene, és miként jelezhetjük előre. Ez a geopolitika feladata, mivel megszűnt a bipoláris világ, nehezebb lett a regionális konfliktusok modellezése, és éppen ezért fontossága nem csökken, sőt. A hidegháború alatt a háború kirobbanása a demokrácia és a kommunizmus közötti ideológiai versenytől volt várható. A holnap számára konfliktusokat válthatnak ki az etnikai gyűlöletek, határviták, kisebbségi problémák, gazdasági érdeklentétek, nacionalista ideológiák, kulturális ellentétek, történelmi rivalizálások és helyi fegyverkezési hajszák. A számtalan lehetőség azt jelenti, hogy háborúk

robbanhatnak ki különböző helyeken és eltérő módon. Ebből kifolyólag szélesebbre kell tágítani a kutatás csapásirányát, tisztáznunk kell: milyen járulékos dolog vezet el bennünket a civilizációk értelmezésében a kultúrák megértéséhez a jelenben és a jövőre nézve egyaránt (annak sokrétűségével, belső differenciálódásával egyetemben). Nyomatékosabban kell figyelembe venni az eddig nem földrajzi paraméterekként kezelt aspektusokat, például történelem, vallás, specifikus gondolkodás- és viselkedésmintákat (mint a nyelvi és etnikai sokféleség). A növekvő globalizálódás és fragmentáció egyidejűleg lejátszódó folyamatát tekintve végrehajtható: a kultúrát nem kizárólag anyagi, materiális alapon, hanem szellemi, társadalmi, népi, nemzeti lét kifejezésnek tekinteni azok specifikus „létvalóságában” szomszédjaiktól differenciálódóan kell értelmezni. Másrészt az igazság másik oldalához tartozik a tudásérték: a Száhel éhségövezetben levő népek kultúrspecifikus és tradíciókat megőrző viselkedése és túlélési stratégiája, földrajzi, etnológiai, valamint agrártudományi tanulmányok szempontjából (Ehlers 1996; Mező 2003) szólnak arról, hogy a bennszülött népek figyelemre méltó tudáspotenciálokkal rendelkeznek, melyeket részben éhínség és más természeti katasztrófák ellen vetnek be. Ezeknek a tudomány általi újrafelfedezése, az önértelmű közvetített kultúrák a növekvő globalizálódással a figyelem középpontjába kerülhetnek, ha már nem a Nyugat-közpon-túság határozza meg a hozzájuk való viszonyaink eredőjét. Mindezekről függetlenül a kontinens jövője sötét, az etnikai ellentétekből, a törzsi nacionalizmus csapdájából a gyarmati határoktól és a gazdasági helyzettől sújtva nehéz közmegegyezésre jutni mind egy adott államon belüli (ld. Niger, Mali, Közép-Afrikai Köztársaság, Burkina Faso), mind az államok közötti vitás kérdésekben.

Demográfiai anomáliák kihatnak a demokrácia jelenére és jövőjére.

A 2050-ig előrejelzések szerint a népességnövekedés több mint fele Afrikában fog végbemenni, a várható 2,2 milliárd főből 1,3 milliárd ember ide fog születni. A Föld régiói közül Afrika rendelkezik a legmagasabb népességnövekedési ütemmel, ami 2010 és 2020 között 2,6 százalékos éves bővülést jelentett.

Az 1990 és 2020 közötti harminc évben több mint duplájára nőtt Afrika népessége. Ez a folyamat az ENSZ előrejelzései szerint a jövőben is folytatódni fog (bár lassuló ütemben), ami Európára egyre komolyabb hatást gyakorol majd. Az ENSZ statisztikái szerint a magyarországi rendszerváltozás környékén Európában még több ember élt, mint Afrikában. Azóta azonban alaposan megváltozott a helyzet. Amíg az elmúlt harminc évben Európa népességcsökkenésre állt be (népesség reprodukciós száma 1,3 körül van, nálunk 1,64, ugye a stagnáláshoz 2,1 kell), addig Afrikában igazi robbanás következett be. Ma már szinte kétszer annyian élnek a Földközi-tenger túloldalán, mint Európában. A Földközi-tenger az egyik legfontosabb civilizációs határ, mely egybe esik a gazdag Észak és a szegény Dél határával is. Az ENSZ eltérő becslései szerint Afrika népessége 2050-ben 2500 és 2700 millió fő között lehet majd, tehát a fekete kontinens népességrobbanása biztosan folytatódni fog a következő évtizedekben is, igazából csak a robbanás mértékében térnek el az előrejelzések. Ha kitérünk

Afrika gazdasági helyzetére vagy a klímaváltozás negatív következményeire, akkor joggal felmerül a kérdés, hogy milyen körülmények között tud majd élni több mint 2 milliárd ember harminc év múlva Afrikában. Mit eszik, mit fog dolgozni, milyen vallású lesz, hol fog élni milyen háborúk emésztik stb.? Hova fog vándorolni, menekülni? Mi felé fog vágyni? Mert ugye a vágyaink határoznak meg bennünket! A vágyaink és az, amit cselekszünk, hogy elérjük AZT!

Igazat kell adnunk (?) George Friedmannek, a geopolitikai prognózisokat készítő, világszerte ismert és elismert amerikai Stratfor magyar származású alapítójának, aki Afrikát olyan helynek aposztrofálja: „amit jobb elkerülni” a következő évtizedekben. Friedman módszere az, hogy egy adott földrajzi hely jövőjét az ott eddig lejátszódott történelmi folyamatok szerves folytatásaként tekinti, természetesen a globális politikai és gazdasági faktorok figyelembevételével. Ezek szerint például, amíg a középkor és az újkor során Európában kialakultak a szuverén területi igazgatással rendelkező nemzetállamok, addig rendkívül sok vérnek kellett folynia. A 20. század közepéig tulajdonképpen nem volt fegyverszünet Európában, folyamatosan kisebb-nagyobb háborúk, olykor világháborúk színtere volt. Afrikában nagyítóval kell keresni, ahol nincs háború...

Amikor Afrikában megjelentek az európai gyarmatosítók, ott még rendkívül elaprózott, egymástól nagyon különböző, a természeti környezetükkel harmóniában élő, egyes helyeken egyenesen kőkorszaki, törzsi civilizációs szinten álló etnikumokat találtak. A szaharai homoksvatagoktól a szavannákon át az esőerdőig a népek, törzsek túlnyomó részén nem kezdődtek el a saját nagy terület-szerző háborúk, amelyek a nemzetképződést, a nemzetállamok kialakítását célozták volna. Ld. törzsi nacionalizmus. Ahogy Friedman kijelentette, a nemzetállamokat formáló háborúk előbb-utóbb mindenképpen bekövetkeztek volna Afrikában, az európaiak beavatkozása nélkül is. Az európai folyamatokhoz viszonyított fáziskésés oka a kedvező afrikai természeti környezet. A rabszolga-kereskedelem a természetes gazdasági-társadalmi fejlődést szó szerint szétroncsolta. A gyarmatosítók megjelenése természetesen mesterségesen felgyorsította az új technológiák alkalmazását. Demográfiai robbanás átrajzolta a társadalmi folyamatokat, kontrol nélkülivé vált. Afrikában a lakosság negyede-ötöde éhez, ez több százmillió ember! A városokat pedig bódérengetegek, *slumok* veszik körül, ahol milliók tengődnek elképesztően alacsony életszínvonalon, nyomorban, nyílt szennyvízi árkok mentén és bűnözésben elmerülve.

A 21. században a médiából (ld. okostelefonok) folyamatosan értesülhetnek a nyugati világ fényűző életmódjáról, és így beindul a vágyalom-motor: eljutni a paradicsomba, ahol nem kell dolgozni és nem kell éhezni. A politika nem lehet szerencsejáték, ok-okozati összefüggéseket nem lehet letagadni, ami Nigerben, Ghánában, Csádban, Maliban, Közép-Afrikai Köztársaságban történik. A Száhel-övezet kitermeli (mintegy „ember-bánya”) a milliókat kik elindulnak, elindultak Európába.

Következtetések

1. A migráció az emberi élet kísérőjelensége, nem szüntethető meg, de emberi beavatkozással szabályozott körülmények között tartható.

2. A válságok, háborúk generálják a migrációt, tehát a humanitárius okok mindenképpen fontosak, de egyedi vizsgálatot követelnek. Kezelésében nagy szerep hárul a nemzetközi szervezetekre (mind a Száhel térségben, mind Gázában, csak itt közvélemény-kutatások szerint egymillió ember Európába szeretne költözni).

3. Az elmúlt évek során a szervezett bűnözői körök ráépültek az illegális migrációra, ezzel hatalmas pénzekre tettek szert. Ez a jelenség komoly kihívás elé állította a migrációban a befogadó oldalon álló nemzeteket, illetve kidomborította a migráció biztonsági oldalát.

4. A migráció nagy hatással van a befogadó ország demográfiai, kulturális és gazdasági helyzetére. Ennek konkrét hatása az adott országok egyedi elemzéseivel állapítható meg, ugyanakkor nyilvánvalóan léteznek általános tendenciák.

5. Ma már megállapítható, hogy az illegális migráció kockázata, negatív hatása lényegesen nagyobb, mint a pozitív következmények, sőt kijelenthető, hogy gazdasági, társadalmi és kulturális területen az ellenőrizetlen migráció hatalmas és nehezen megváltoztatható, hosszú távon érvényesülő károkat okoz.

6. A határok külső védelmének nincs alternatívája sem Európában, sem máshol, de ha nem fejlesztünk, a saját otthonaikban a kerítés sem lesz elég, ez csak tömegszám kérdése...

Franciaország és Afrikai „hátsóudvar”

Vissza fog-e húzódni Franciaország Afrikából – a kontinensről? 2008 óta az egymást követő kormányok olyan válságokkal küzdöttek, melyeket már jó előre megjósoltak: próbáltak védekezni mind az afrikai, mind a nyugati közvélemény éles hangú politikusaival szemben, a gyanús ügyletekkel, helytelen politikával vádolókkal szemben. A francia belpolitika jelen válságát részletesen elemeztem (Mező 2023).

Már 1994-ben és 2008-ban ismét leértékelődött az Afrikai Pénzügyi Közösség (CFA) frankja: a „frank-övezet” a francia hátsóudvar (pré carré) felett gyakorolt hegemonia egyik kiváltságos eszköze. Ami Franciaország népszerűségét illeti, az afrikai közvélemény szemében talán még ennél is súlyosabb volt, hogy Franciaország megkérdőjelezhető tisztaságú választásokat támogatott Csádban és Nigériában. Franciaország nemcsak veszített népszerűségéből olyan országokban, mint a Közép-Afrikai Köztársaság és Niger, Gabon, Mali, Burkina Faso, Mauritánia, ahol a dekolonizációt követve erősen jelen volt, hanem aggasztóan

rövidlátónak bizonyult, s így nyilvánvalóan alsóbbrendű pozícióban találta magát ahhoz a valóban vállalkozó amerikai, orosz, valamint a kínai diplomáciához képest. Csádban például Magyarország is szerepet vállal a tapasztalatok átadásával, 200 magyar katona vesz részt hat másik ország egységeivel a nemzetközi segítségben.

Mit tehet Európa?

Az elkövetkező évek legfontosabb feladata Európának (nem Franciaországnak), együttműködési szerződéseket kell kötni. Az új szerződésnek politikai távlatokkal kell rendelkeznie, ide értve a konfliktus-megelőzést, az emberi jogok érvényre juttatását, jogállamiságot, helyes kormányzatot. Néhány ország (a skandináv államok, az Egyesült Királyság és Hollandia) szeretné integrálni a legszegényebb országokat, de a dél-európai országok ezt nem támogatják. Azzal azonban egyetértenek, hogy jobban különbséget kell tenni az aláírók között, figyelembe véve bizonyos körülményeket – mint pl. a szegénység. Ugyanakkor folyik egy technikai-politikai vita az új szerződés különböző eszközeiről és azokról a szabályokról, amelyeket a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) alakított ki, a szabadkereskedelmi egyezmények, megállapodások a szegény államokat egyértelműen hátrányosan érintik és kiszolgáltatottá teszik. Addig a verseny folytatódik Afrikáért, elsősorban nem az emberekért, hanem a nyersanyagokért (olaj, urán, mangán, nikkel, foszfor, gyémánt, arany, ritkafémek), termelt javakért (kávé, kakaó, banán stb.). A leendő szerződésekben nemcsak a javak egyoldalú kizsákmányolása kell, hogy belefoglaltassék, hanem a saját helyi ipar fellendítése is, hogy a népesség helyben maradjon saját kulturális közegében. Viszont a rövid távú profit mindent legyalul...

Nézzünk pár példát erre is. Franciaország geopolitikai érdekeiben idáig erősen jelen volt, hogy a Magreb-régiót felvegyék az Unióba (Marokkó, Algéria, Tunézia) ellensúlyozandó NDK és Közép-Európa felvételét, mely túlságosan megerősítette a német gazdaságot. Ezt ellensúlyozandó a francia Hinterlandot (hátszág gazdasági értelemben) is fel akarták vetetni. Így állítva vissza a Párizs–Berlin egyensúlyt. Erről Macron teljesen letett az erős menekült hullámnak köszönhetően, hiszen ez már kényes és veszélyes arányokat eredményezne a francia társadalom belső szerkezetében, sőt a menekültek befogadásában is több szólamban játszik, néha hegedű, néha cselló (ld. Mező 2023).

A francia társadalomban is megjelent az iszlám befolyás erősödése, ezen belül az iszlám terrorizmus, illetve az iszlám állam követői is jelen vannak (az ISIS mellett több mint ezer francia állampolgár harcolt). Ezzel szemben egyre erősebben lép fel – *Nem tűröm a terroristákat!* –, sőt Nyugat-Afrikában katonailag erősíti jelenlétét, hadászati akciókat is végrehajt az iszlám szélsőségesekkel szemben (pl. Mauritániában, Maliban, Közép-Afrikai Köztársaságban, Csádban

stb.). A Nigerben és Gabonban lejátszódó puccsok és azok nyomán felélénkülő franciaellenes megmozdulások, melyek a többi Nyugat-frankofón állam városaira is áterjedtek, döntési helyzetbe kényszerítette Macront. Aki első blikkre francia katonákat akart beküldeni a nigéri nagykövetség védelmére, de megijedve az óriási felháborodástól, inkább kivonta az idegenlégiót és a nagykövetségi adminisztrációt. Franciák ki, oroszok, kínaiak be!

Láthatóan Franciaország lejtmenetbe került, próbálja megállítani a gazdasági, ipari hanyatlását. Ausztráliában az USA szorítja ki, Óceániából és Afrika jelentős részéből pedig Kína. Vagyis a frankofón világgal együtt a globális befolyása is csökkent. Azaz átmeneti kegyelmi állapot Merkel után elmúlt, lehet, hogy ez rávezeti az erősebb uniós együttműködésre a közös európai külpolitika és biztonságpolitika területén. Többek között ezért erős az oroszellenes retorikája is, mérges az orosz zsoldosok térnyerése miatt a Száhel térségben: Niger (itt Putyint éltető transzparenszek bukkantak fel a puccsot támogató tömegben), Burkina Faso, Közép-Afrikai Köztársaság, Mauritánia.

A sárga út Afrikában, avagy a kínai hadoszlop nem alszik (Szudán, Dzsibuti, Kenya, Tanzánia, Szomália stb.)

1. lépés: Infrastrukturális beruházások támogatása (először mosoly diplomácia, majd fokozatosan megjelennek a kínai építőipar képviselői)
2. lépés: engedély a természeti kincsek kitermelésére (kínai cégek, az oroszokat csak ez a pont érdekli)
3. lépés: prioritások megjelölése az infrastruktúra és az ipar területén (kizárólagosságra törekszik, lényegi befolyásra, lehullik az álarc)
4. lépés: újabb hitelek folyósítása, kemény feltételekkel (megjelennek az ingatlanfejlesztésnél is, elkezdődik a termőföld vásárlás is, illetve megjelennek a kínai bankok)
5. Zárójeles nem érdekli őket a politika és a demokratikus jogok, nincs demokráciaexport...

Véres Afrika és a vallási feszültségek

Ma úgy tűnik, hogy a törzsi feszültség (törzsi nacionalizmus) átengedi szét húzó erejét a vallási ellentétnek. Sajátos szerkezet jellemzi, ami a három vallás különbségére épül: kereszténység, iszlám és a törzsi vallások. A megszokott séma alapján áll szemben gyakran a muzulmán Észak és a keresztény és animista Dél.

Ez is geopolitikai konfigurációként fogható fel, annál is inkább, mert ez akadályozza a többi polarizált terület egységét, melyek régóta a helyi társadalom bonyodalmainak forrásai. Ezek a régi területi egységek, melyek politikailag

autonómok voltak, erős összetartó erőt jelentenek még ma is (faluközösségek, szövetségek, régi királyságok, emírségek, szultánságok). Mivel nincs alkotmányos alapjuk, ezek a népek vagy kisebbségek a hagyományokra, örökségükre, dinasztikiákra támaszkodnak, melyek az identitásukat szimbolizálják. Azért maradhattak fenn, mert kedvezett számukra a közvetett irányítás, és kiegyeztek a helyi kormányzóságok modern szövetségi berendezkedésével, így ma ők a helyi szintű állam megteremtésének a támaszai.

Ezek különbözőségeik párhuzamosan eltérő geopolitikai konfigurációkat jelentenek, melyek fedhetik, erősíthetik vagy gyengíthetik egymást, és kisebb-nagyobb mértékben mozgatják a lakosságot, melynek tagjai egyszerre több szinthez tartoznak. A lakosság egyszerre több keretbe is tartozhat (akár területi megfeleltetés nélkül): szakmára, korra, nemre, kliensi vonalakra alapítanak társaságokat, melyek közül egyik a másikkal átfedésben van, de ellentétben is lehet. Ugyanez a helyzet a társadalmi különbségekkel is, nevezetesen a dúsgazdag olajrétegre (üzletemberek, vállalkozók, csalók, csempészbarók, drogbárók, korrump politikusok), a társadalmi „naira” (olajdóllár) másrészt jelen van a „maradék” tömeg, akit sújt az agrár- vagy az olajválság, az etnikai villongások, a munkanélküliség, a vidéki és a városi nyomor. Az etnikai feszültségek nem véletlenül a városok szegénynegyedeiben kezdődnek, és a piacon vagy az üzletsoroknál tetőznek. A vidéki agrártársadalom elemeire esett szét, a munkanélküli fiatalok ezer és ezer számra keresnek boldogulást a városokban, de általában a bádognál készült viskókban találják magukat kilátástalan jelennel, és az élethez szükséges jövőképet indulatokból építik fel.

A Nigéria Afrika legfontosabb regionális hatalmává szeretne válni, lásd olajvagyonát és népességét, amely kb. 220 millió. Ez a geopolitikai messianizmus az első körben a föderációval szomszédos országokat érinti, melyek gazdasági, etnikai, vallási vagy politikai szálakkal kapcsolódnak Nigériához, de frankofón vagy lusofón (Portugália) érdekszférába tartoznak. Nigéria úgy érzi, zavarja az anglofón helyzetét az, hogy más hatalomhoz, főleg Franciaországhoz kötődő országok veszik körül. Azért, hogy ellensúlyozza ezeket a hatásokat, Nigéria új kötelekeket próbál kialakítani szomszédaival, Beninnel, Kamerunnal és Egyenlítői-Guineával. Sajnos jelentős határviták bonyolítják külpolitikai ábrándokat. A kameruni állam erőszakkal lépett fel – a Rio del Reytől nyugatra – levő Bakassi-félszigeten, melynek tulajdonjogát követeli. Többször nigériai-kameruni katonai összecsapással fenyegetett, és ezt súlyosbította Franciaország provokatív fegyveres jelenléte, ő ugyanis támogatja a yaounde-i kormányzatot (Kamerun fővárosa).

A Nyugat-Afrikai Gazdasági Közösség (CEAO) léte veszélybe került, ami frankofón szervezet, kvázi megszűnt. Külpolitikájukban a másik oldalról sújtja a „keleti konfliktus”, a muzulmán lakosságának az arab világgal szemben mutatkozó szolidaritása szemben a keresztény lakosság Izraellel fennálló kapcsolatával. Regionális hatalmi ábránd véget ér a belső polgárháborús feszültségeknél. Minden évben több 100 000 zarándok indul Mekkába és kb. 100 000

keresztény Jeruzsálembe. Ez az ellentét szétfeszíti az államszövetséget, hauszák,⁵ fulbék⁶ állnak szembe a jorubákkal⁷ és az ibókkal.⁸ A Boko Haram⁹ polgárháborús terrorjáról még nem is beszéltünk, szélsőséges iszlám terrorista szervezet, jelentése hausza nyelven: „a nyugatosodás szentségtörés”. Problémát jelent, hogy mind a fulbék, mind a hausszák a térség államaiban jelen vannak, saját nemzetállamuk nincs és rendkívüli módon erős a militáns iszlámszélsőségek aránya közöttük.

Feszültség forrást jelentenek a tuaregek, kik a Szaharában és a Száhel-övezetben élő berber népcsoport Algériában, Maliban, Mauritániában, Burkina Fasoban, Nigerben, Líbiában is megtalálhatók, elképzelt államuk neve Azawad, melyért már évtizedek óta harcolnak 2012-ben kikiáltották a függetlenséget, fővárosuk átmenetileg Gao volt Maliban, később francia segítséggel leverték. De a mai napig az illegális migrációt kézben tartják, pénzért átvezetik az emberkonvojokat a sivatagon. Most nem sót és fűszereket, aranyat visznek délről északra, hanem...!

A nagyhatalmak nem alusznak

Az afrikai háborús konfliktusok befejezésének egyik legnagyobb problémája, a nagyhatalmak érdekütközésének ismételt megjelenése itt, Afrikában: francia, amerikai, orosz, kínai fegyverek és érdekek felszínre kerülését jelenti. Ez az esetleges gerillák lefegyverzését és a gyakran felduzzasztott hadseregek civil életbe történő beillesztését, visszaillesztését nagyban megnehezíti, nota bene ellehetetleníti. Nagyon sokan – akiknek soha nem volt részük a középosztálybeli lét komfortjából és biztonságából – inkább felemelkedésnek, mint lecsúszásként éli meg a háborút és a barakkéletet, hiszen a biztos éhezéstől szabadítja meg, és elveheti mindazt, amire szüksége van. Lehet végre valaki! Tehát leszögezhetjük: az erőszakot felszabadulásként élhetik és bizonyára élük is meg. „A háború azáltal, hogy rákényszeríti az embereket, hogy érzékeiket az itt és mostra összpontosítsák, képes odáig juttatni őket, hogy ne vegyenek tudomást az ugyanezen érzések közvetítette szükségességéről” – olvashatjuk Martin Van Creveld izraeli hadtörténésznél, *The Transformation of War* (A háború átalakulása) című könyvében. Itt nem beszélhetünk hagyományos háborúról, mások a jellemzők, mások a szabályok.

5 Hausza nép, közel 50 millióan vannak, 35 millióan Nigériában, 12 millióan Nigerben, muzulmánok.

6 Fulbék vagy fulánik közel 40 milliós népcsoport, ők is legtöbben Nigériában élnek, de megtalálhatók, Maliban, Nigerben, Közép-Afrikai Köztársaságban stb., szintén muzulmánok.

7 Közel 30 millióan vannak, Nigéria nyugati részén, saját vallásuk van.

8 30 milliós népcsoport, Nigéria délkeleti részén élnek, keresztények.

9 Boko Haram, jelentése hausza nyelven; „a nyugatiasodás szentségtörés”, több millió ember menekült el a határvidékről a kegyetlen terrorja miatt. Mohamed Jusuf alapította az ország észak-keleti részén, ISIS része, a saría bevezetése elsődleges szempont.

A katonák túlnyomó része semmi máshoz nem ért, mint a katonáskodáshoz és a zsoldos élethez, az átképző- és munkahelyek nem győzik kielégíteni az igényeket. Így a fáradságosan elért béke-megállapodások megvalósítása már a legelején, a csapatok lefegyverzésénél megfeneklik, mert az emberek életkilátásai a civil életben csekélyek (ld. Libéria, Sierra Leone, Szudán, Szomália stb.). Hasonlítsuk össze; mi történik a Negev sivatag tengerpartján Gázában.

Közel-keleti rémtörténet: palesztinok, Gázai övezet és Izrael

„A csalódás az álmok természetéből fakad”

Amos Oz izraeli író (*Szeretetről, sötétségről*)

„meg kell jegyeznünk, hogy jóról és rosszról csak viszonylagos értelemben beszélünk”

Spinoza (szerinte nem önálló dologszerű létezők, hanem valamiképpen a külső dolgok és a mi „lelkünk” közötti kölcsönhatásból jönnek létre).

Kénytelenek vagyunk az elmúlt hónapok tragédiájára is reagálni, mely végképp ellehetetlenítheti a két rokon nép megbékélését. A szörny kikelt a sivatag homokja alól, és megmutatta magát az egész Világnak. A szó és a gondolat azért van, hogy értékelje a világot, és az igazságot kimondja, bármilyen fájdalmas is. Amit a Száhelről állítottunk, illetve Kaplantól idéztünk, hogy Európa is érezni fogja, ez igaz a Közel-Keletre is. Geopolitikai értelemben a Száhel folytatása a Sínai-félszigeten keresztül a Negev-sivatag is kapcsolódik, sőt ez a jól előre kitervelt terrorista akció (amit 1800-an követtek el civilek és gyermekek ellen) visszahat. Nemcsak Európa iszlám közösségein keresztül, hanem a már tárgyalt Észak-Afrikában is. Láttuk és érzékeltük a szíriai tragikus események során is (4,5 millió szíriai menekültre utalok, aki jelentős része Európában kötött ki, míg másik részük Törökországban rekedt). Ami Izraelben történt, és a Gázában, amit a Hamasz elkövetett ártatlan civileket ölve válogatás nélkül, illetve túszoikat ejtve és elhurcolva, az példátlan terrorcselekmény. Nem véletlenül hasonlítjuk szeptember 11-éhez.

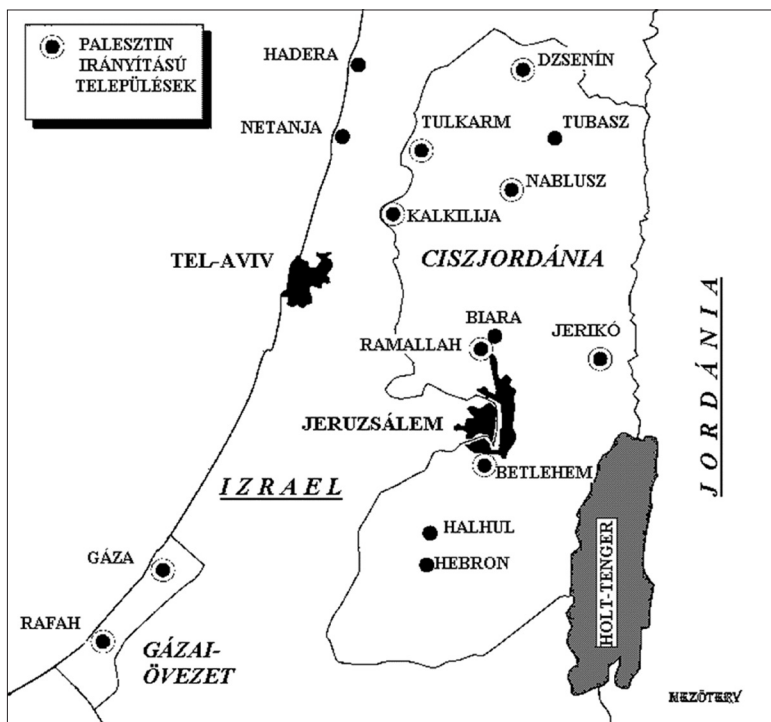
Valami megváltozott örökre! Látszik a térképen is, hogy egy meglehetősen kis területen zsúfolódik össze 2,4–2,5 millió ember, ahol a demográfiai viszonyok és a megélhetés körülményei európai fejvel érthetetlenek. Megoldás az elmúlt események tükrében elképzelhetetlen, egész Palesztina 6020 négyzetkilométer területen fekszik (5,5 millió lakossal), viszont az egész világon, az összes diaszpórával együtt a palesztinok számát 11–12 millió főre becsülik.¹⁰ Talán e pár adat összevetésével a helyzet súlyossága és megoldathatatlansága érthetővé válik. A szélsőséges iszlám terrorista ideológiák kiváló „táptalaja”, az utánpótlás szinte

¹⁰ Pár adat a diaszpóráról: Jordániában közel 3 millió fő, Libanonban 730 ezer fő, USA-ban kb. 500 ezer fő és az EU-ban 250–280 ezer fő, közel fele Németországban.

kimeríthetetlen bázisa. A Hamasz választással került 2006-ban a gázai övezetben hatalmi helyzetbe, a Fatah maradt Ciszjordánia területén, azóta valójában létezik palesztin polgárháború is, mindenki a saját területén ellehetetleníti a másikat, sőt gyakran fizikailag megsemmisíti. Mióta kiépítette a hatalmát Gázában a Hamasz, kvázi diktatúrát épített ki, tőle függ a közigazgatás, a segélyek kiosztása, a vízszolgáltatás stb. Minden és mindenki tőle függ. A vezetőik óriási luxusban élnek Dohában (Katar székhelyén). A helyi társadalmat teljesen át-militarizálta, és ideológiailag egyeduralkodóvá vált.

Miért tavaly, hat hónapja, október 7-én történt az átfogó támadás, addig „csak” rakétákat lőttek ki Izraelbe, emellett fegyveres kontingensek hatoltak be Izrael állam területére, szervezett formában gyilkoltak öregeket, gyerekeket és fiatal szórakozókat (több mint 1200 embert), valamint szervezett formában túszokat szedtek, akiket magukkal hurcoltak és a föld alá kényszerítettek ember-telen körülmények közepette. Ezidáig 112 túsz szabadítottak ki, de még mindig, ennyi idő elteltével is, 130 túsz még fogságban van (közel 70 fő pedig meghalt).

Azok a fránya miértek!

2. térkép. Izrael és a palesztin irányítás alatt álló területek sematikus ábrázolás, jól látható az elhíresült Gázai-övezet, mely Hamasz irányítás alatt van, ez jelenleg a Közel-Kelet legkritikusabb feszültségforrása (2,4 millió ember él, helyesebben élt 365 négyzetkilométeren, összehasonlítás végett: Hajdúböszörmény területe 370,8 négyzetkilométer, s élnek rajta 32 ezren)

A gázai fiatalok egy csapdahelyzetben élnek, sem Egyiptom, sem Izrael, sem egyéb arab államok (Szaúd-Arábia, Jordánia, Törökország stb.) nem fogadják be, nagyon sok a fiatal összezsúfolódba kvázi az egész terület egy menekülttáborra hasonlít. A kilátástalanság tapintható formában lengte be az egész városhalmazt. Ideális gyúlékony, katonai alapanyag.

Az Ábrahámi egyezmény¹¹ azzal kecsegtetett, hogy Izrael és az arab államok, valamint Szaúd-Arábia a kibékíthetetlen ellentéteken felülemelkedik, ezt sokaknak állt érdekében megfúrni, megakadályozni. A szíriai polgárháború (ahol a síita kisebbség van hatalmon és a szunnita többség fellázadt), Irán és szövetségeseinek a megerősödését hozta, síita félhold, Irán, Irak (lakosság többsége síita, arab síita, vagyis nem perzsa, fárszi nyelven beszélnek), Szíria, Libanon (Hezbollah, Libanon déli részén ők a törvény és a közigazgatás is). Irán egy platformra kényszerítette a szunnita Hamaszt és a síita Hezbollahot. Kiterjesztette a háborút Jemenre. Irán a síita északi törzseket támogatja fegyverrel és pénzzel, míg Szaúd-Arábia a déli szunnita törzseket erősíti, a háborúk nyomán éhezés ütötte fel a fejét, és több százezer ember halt meg. A Perzsa-öböl partján Iránnal szemben is síita tömegek élnek El-Hassza tartományban, ahol a kőolaj van, de ebből csak a szunnita réteg kap, itt is próbál lázítani Teherán többkevesebb sikerrel (például Bahreinbe a szunnita elitet védve a szaúdi hadsereg bevonult).

Az ukrán-orosz háború elterelte a figyelmet a térségről, a nagyhatalmak figyelme foglalt volt. Izraelben politikai válság alakult ki, korrupciós botrányok Netanjahu körül, felháborító törvénytervezetek, bíróságok hatalmi bedarálása, ennek nyomán az oldalak egymásnak estek, választások, tüntetések sora, a katonák szabadságról még nem érkeztek vissza állomáshelyeikre, a gázai térségben meggyengült a katonai védelem, mellette a titkosszolgálatok érthetetlen módon megvakultak és megsüketültek.

És az elképzelhetetlen pillanatok alatt megtörtént. Izrael és a világ ledöbbsent. A válaszlépés döbbenetes volt. Terrorra terror! Módszeresen szétbombázták a Gázai övezetet, a cél: megsemmisíteni a Hamasz katonai szárnyát. Eredmény: kétséges, több mint 38 ezer halott, 70 ezer sebesült a lakosság 80 százaléka lakhelyelhagyásra kényszerítve, az épületek, közművek túlnyomó többsége megsemmisítve. Az egyiptomi határ melletti Rafahban 1,3 millió ember zsúfolódt össze, vízhiány, élelmiszerhiány, gyógyszerhiány és szörnyű körülmények közötti létezés, és most ez következik, ezt a területet akarja még megtisztítani az izraeli hadsereg.

Miként lesz ebből megbékélés? Ez a nagy kérdés, hogy fog egymás mellett dolgozni palesztin és izraeli. A gyűlölet virágai újra kinyíltak, és öntözi mind

11 Ábrahám megállapodások, azok a kétoldalú megállapodásokat jelölik, amelyeket Izrael kötött arab országokkal, az első ilyen megállapodás 2020-ban Bahreinnel és az Egyesült Arab Emírségekkel, majd Marokkóval, és végül felvette Szaúd-Arábia is a diplomáciai kapcsolatot, külügyminiszteri szinten volt találkozó.

a két fél vérrel és bőséges fájdalommal. Vagyis a zajló katonai konfliktus nem hoz végleges megoldást, maximum a konfliktus kiszélesedését hozhatja magával. A Száhel-övezeti konfliktus zóna meghosszabbítása a Közel-Kelet, Palesztina, Libanon,¹² Szíria, Irakkal bezárólag. Nagyon fontos, hogy a Hamasz szunnita szervezet, míg a Hezbollah síita, bár mind a kettő Izrael ellenes (sőt nyugatellenes) mégis színtet lépett az együttműködés (szunniták és síiták nem igen kedvelik egymást, sőt...), mégis Irán el tudta érni az erős, összehangolt kooperációt. És a napokban (április 14-én) olyan történt, amit úgyszintén nem tudtunk elképzelni; Irán saját államából 500–600 drónnal, rakétával támadta meg Izrael területét. Mi történhet még? Válaszlépésre-válaszlépés, eszkaláció, hol húzódik az értelem határa, és hol kezdődik az örület. Isten mélyen alszik!! Nem biztonságos a hűti¹³ harcosok miatt a Vörös-tenger és a Perzsa-öbölben is érdekes dolgok figyelhetők meg. Még egy összefüggésre világítanék rá: az Egyesült Államok fegyverszállításai Izraelbe áramlanak elsősorban, csak másodsorban Ukrajnába, ennek közvetlen eredményeit láthatjuk az ukrán-orosz fronton. Az olajár pedig elkezdett – megint – kilőni!

Eszkaláció rémképe, Európa végveszélyben

Ez Európára nézve is igen veszélyes, az eszkaláció, mert át fog terjedni a félelem, gyorsuló futólépésekbe beviharzik a bevásárlóközpontokba, az éttermekbe, a banképületekbe. Az árnyék a falakon ijesztő nagyságúra nő! Az ellenőrizetlen illegális migráció óriási mértékben meg fog ugrani Afrikából és a Közel-Keletről, már így is számos alvó terrorista sejt lehet Európa nagy városaiban, melyek az elkövetkező időkben aktivizálhatják magukat, az utánpótlás pedig megállíthatatlanul áramolni fog, hiszen az „átkelők” túlnyomó része iszlám, azaz muzulmán. A kiszűrésük pedig lehetetlen feladat, vagyis a háború jelei mindenhol tapinthatóan jelen vannak. Természetesen jogos geopolitikai kérdés: kinek, kiknek állt érdekükben e konfliktuszóna háborúba való áttemelése? Az Ukrajnai háborúról elterelni a fókuszot? Iránnak állt ez egyedül érdekében? Én ezt kétlem, de sajnós e tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé minden kérdés tisztázását, bármilyen érdekesítőek is azok! Van egy síita félhold nevezetű szövetség, ami Iránon, az iraki síitákon és Szírián keresztül Libanonig bezárólag tart (Ez felettébb nyugtalanítja Izraelt). 1200 halott elég bizonyíték.

12 Libanon alig több mint 10 ezer négyzetkilométer, mint nálunk két nagyobb vármegye, mégis több mint 6 millióan lakják, ebből 1,4 millió szíriai, 0,75 millió palesztin menekült, az eredeti libanoniak 35% maronita keresztény, 30% szunnita, 4% drúz, és 31% síita, ez utóbbiak félkatonai szárnya a Hezbollah (Isten Pártja). Ha Libanonban is háború lesz, az ott élő több mint 2 millió menekült jelentős része Európába indulhat tovább.

13 Hűti síita lázadók Észak-Jemenben erősek 2014-ben elfoglalták Jemen fővárosát San'á, a déli legnépesebb várost, Adent és kikötőjét nem tudták elfoglalni. A polgárháború miatt több millió ember éhezik, humanitárius katasztrófa van.

Ezek a növekvő veszélyek karöltve a Száhel jelenséggel, a klímaváltozással, a demográfiai sajátosságokkal, az új népvándorlási korszakkal, a szélsőségek terjedésével átfogó uniós biztonsági intézkedéseket igényelnek, és újfajta gazdasági, pénzügyi, fejlesztési beavatkozási terveket a feszültséggel teli helyi területekre. A népesség nagyobbik részét ott kell tartani valamiképp, ezen kellene gőzerővel dolgozni, akik pedig itt élnek közöttünk, azokat pedig integrálni kell a demokratikus folyamatainkban, mert ha zárványként, kettős társadalomként élünk továbbra is, a konfliktusaink sokkal erősebben drasztikusabban fognak jelentkezni. Izrael példájából tanulni kellene! Már-már polgárháborús állapotok is kialakulhatnak a jóléti Nyugaton, ezt pedig mindenáron, minden eszközzel meg kell akadályoznunk, illetve meg kell előznünk. A mi generációnknak nem egyszerű feladata lesz, meg kell újítanunk a nyugati gazdasági modellt (fenn tarthatatlan fejlődéssel kezdenünk kell valamit), a demokráciánkat is meg kell újítani, illetve a kultúrák békés együttélésének a modelljét is biztosítanunk kell, ha fent akarjuk tartani az életmódunkat. Változatlan formában már nem fog menni, félt az a hajó már elment! Bye, Bye, Titanic! Az Élet folyamatos változás, útkeresés, a nyugati kultúra nem tűnhet el, ez a mi igazi felelősségünk! Mindig az a kérdés, mit hagyunk az utódainkra, több egyre szaporodó konfliktusokat vagy megoldásokat, minden innováció (mármint minden megoldás egyben innováció is)! Igazán sohasem értettem, hogy a több millió muzulmán vallású ember miért a mi határrendszereinket támadja és szedi szét, miért nem a nálunk is gazdagabb olajmonarchiákba költöznek, s miért nem arról szól a nemzetközi diskurzus például az ENSZ-ben, hogy miért nem engedi be a saját magával azonos vallású tömegeket, hogy felemelje, oktassa és bevezesse a munka világába. Miért költ dollár milliárdokat Európában mecsetek és medreszek építésére? Természetesen az egyéni tragédiákat meg kell érteni, de hogy mit fog hozni a holnap? Talán BÉKÉT? Mikor fogja valamelyik fél győzelemnek aposztrofálni, amit elért, és a másik mikor gondolja, hogy azt nem kell megbosszulnia? Én attól félek, hogy a békétlenséget lábbal hozzák el Európába is, és akkor ki mondja meg, hogy mi az igaz és mi a hamis?

„Azt mondod tehát, hogy az emberek közti megegyezés dönt arról, hogy mi igaz, és mi a hamis?”

Ludwig Wittgenstein

IRODALOMJEGYZÉK

- Ámosz Oz: *Szeretetről, sötétségről*. Budapest, 2020, Európa Kiadó, 859.
- Boros Gábor: *Spinoza és a filozófiai etika problémája*. Budapest, 1997, Atlantisz.
- Bourdieu, Pierre: *Forms of Capital*. 2021, Polity.
- Friedman, George: *The Storm Before the Calm (America's discord, the coming crisis of the 2020s, and the Triumph beyond)*. New York City (USA), 2020, Doubleday.
- Fergusson, Niell: *A katasztrófa politikája*. Budapest, 2021, Sclar.
- Fukuyama, Francis: *A liberalizmus vesszőfutása*. Budapest, 2024, Európa Kiadó.
- Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Budapest, 2000, Európa Kiadó.

- Harari, Yuval Noah: *Homo deus*. Budapest, 2022, Animus.
- Kaplan, Robert D.: *A földrajz bosszúja*. Budapest, 2019, Antal József Tudásközpont.
- Mező Ferenc: Ázsia szeme. *Hitel*, 2023, 5. sz., 60–71.
- Mező Ferenc: Az Eiffel-torony árnyékában (avagy a belső geopolitika lapvonalai). *Hitel*, 2023, 9. sz., 64–75.
- Mező Ferenc: Jelenetek a kapitalizmus ideológiai válságából. *Politikatudományi Szemle*, 2007, 3. sz., 45–66.
- Mező Ferenc: *Politikai földrajz alapjai*. Egyetemi jegyzet. Debrecen, 2003, Debreceni Egyetem.
- Mező Ferenc: *Minden, ami geopolitika*. 2024, kézirat.
- Mező Ferenc: Nigéria és a kaotikus Afrika. *Valóság*, 2000/8, 56–68.
- Van Creveld, Martin: *The Transformation of War*. New York, 2022, Free Press.
- Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, 2004, Atlantisz.

<https://www.spiegel.de/thema/angriff.auf-israel-2024>

<https://www.theguardian.com/world/2024/apr/14/iran-missile-and-drone-attack-on-israel-what-we-know-so-far>

<https://www.theguardian.com/global/2023/nov/01/how-iran-uses-proxy-forces-across-the-region-to-strike-israel-and-us>

Magyari Barna

Arany János álma

mondat-sövényre
fut fel a lelkem
asszonyt becézek
a papír-kertben

formás bájakon
érlelő sorok
egy kosár titkot
osonva hozok

világkínjait
juhok közt zengve
szavait Sinka
tereli egybe

makacsság jön fel
emberi szintre
rögeszmét kongat
Simonyi Imre

versek csuklóján
pulzál Csoóri
csakis emberül
érdemes szólni

s közelebb bújva
Nagyszalontához
vigaszt álmodik
bús Arany János

MAGYARI BARNA (1965) költő, kulturális kutató. Legutóbbi kötete: *A lét horizontja* (Antológia, 2013).

Lapról lapra

nem sétál szabadon nő
ha az elme túl sötét
helyette az állítmány
rak pár csillagot föled

tudatodban a vers-hold
tompá rímmel simogat
máskor meg léha inger
kaparja a sejtfalet

mondatoknak díványán
lelkes életkép fog át
máskor meg a valónál
egy-két szókép mostohább

megy az emlék az élmény
lapról lapra andalog
és maroknyi múlt-csiríz
önmagammá összefog

Mondatzörejek

mivel te itt vagy
meleg van nagyon
betűket izzad
a papírlapom

itt ez a férfi
használja eszét
mondatzörejek
szűrődnek feléd

szó-bitumenen
kopog a téma
millió sejtem
lényedhez lép ma

nem lankad kedvem
munkám van még itt
rajtad az édent
dúdolom végig

Papír-füvön betű-harmat

a természet suhancai
az ősz dekoltázsát lesik
míg én mosolyaid között
elsétálok pár ingerig

létezésed nő ciklonja
a szívembe könnyen elért
fölingerelt ember-sejtek
kifeszítik a szenvedélyt

korán ébred ma a lelkem
papírfüvön betű-harmat
könnyen bejön most az öröm
egész lényem Téged hallgat

Gödrök

Tényleg feldobott ez a kis kiruccanás. Egy fél óra múlva otthon vagyok, aztán holnap jöhetnek a Magyar képek. Hacsak ez a fránya üzemanyagjelző nem szól közbe... A narancssárga kis téglalap egyre sűrűbben villog... egyre fenyegetőbbben... most meg már végleg égve marad! Na, jó! Ezzel nem érdemes packázni. Egy tankolás még bőven befér a délutáni lazításba. Legalább leteszem a gondját egy időre, és izgulnom sem kell, hogy hazaérek-e a pár literrel. Ráadásul égi jelként egyszerre két benzinkút bukkan fel a távolban. Az egyik balról, a másik jobbról, pont egymással szemben. Micsoda választék! Világos, hogy a jobb-oldalihoz megyek, oda könnyebb befordulni. A sor kissé hosszúnak látszik, de kibírom... Különösen, ha valamivel gyorsabban haladnánk. Hát persze! Erre nem gondoltam! A benzinárstop! A kedvezményes tankoláshoz forgalmi engedéllyel kell bizonyítani a magyar rendszámot. Furcsa helyzet lehet egy külföldi rendszámú magyarnak vagy egy magyar rendszámú külföldinek. Micsoda világ! Azt se tudni, ki kivel van. Támad is belőle kalamajka. Valaki éppen most rohan ki a shopból, hosszan matat a kesztyűtartóban, aztán rohan vissza. Ezért hát a fennakadás. Ebből jobb kimaradni. Csak elég lesz hazáig. Igen ám, de valami fekete terepjáró szörny közvetlenül a nyakamba akaszkodott, mögötte és a túloldalon pedig szinte varázsütésre hosszú, tömött sorok gyülekeznek, akárcsak a két szomszédos oszlopnál. A távozás gondolata mások fejében is megfordul. Van, akinek sikerül, van, akinek nem. Egyikük a bonyolult forgolódás közben oldalról beletolat a szomszédjába. A hangos csattanást hangos perpatvar, majd hosszas alkudozás követi, miközben a sor ismét megbénul. Innen nincs szabadulás. Kelepcébe kerültem. Valami bulvárlap biztos belengette, hogy holnap vége a benzinárstopnak. Ez ellen nincs orvosság. Rendben, akkor egy kis várakozással is hangolok a holnapra. Ez végképp nem volt belekalkulálva. De megadom magam a sorsnak.

Megadom magam a benzinkutak uralmának.

Én tizenhat-tizenhét évesen láttam életemben először benzinkutat a kereszt-majori állami gazdaságban. Még hozzá nem is kész, hanem épülő benzinkutat.

Amíg oda eljutottam, dolgoztam csemetekertben, voltam culáger, voltam autórakodó, pedig az iskolában egyáltalán nem tanultam rosszul. Sőt! Az igazgató az énekkari próbákon megállapította rólam, hogy abszolút hallásom van, és hogy feltétlenül tovább kell tanulnom. De apám az életében kántortanító volt, anyám meg özvegyen is kántorné akart maradni, amikor a kántorok és kántornék kora éppen lejárt. Meg is üzenték neki a tanácsról, hogy többé ne szólíttassa magát kántornénak, és ne köszöntessen magának kezitcsókolóval. Nekem meg azt üzenték a nyolcadik után, hogy a származásom miatt a konzervatóriumba nem vesznek fel. Mert akkor már a zene lett a mindenem. Más egyáltalán nem érdekelt. Nem volt kedvem magolni a matematikát, biflázni a biológiát, kivesézni a verseket. Apám rám maradt hegedűjén és a régi pianínónkon már kis koromban magamtól kezdtem el játszani, anyám megörökölte a templomban a kántorkodást, mellette később orgonálni tanultam, azon kívül potom pénzen szereztem egy tangóharmonikát, és hamarosan annak is minden csínját-bínját kiismertem. Konzervatórium helyett az igazgató vett pártfogásba, hangversenytermek helyett pedig búcsúban, bálon, névnapon, születésnapon, lakodalomban léptem fel némi jövedelemkiegészítésért. Mert a kenyérre valót mégis csak a csemetekertben, aztán culágerkedéssel, majd autórakodással kerestem meg. Végül a keresztmajori állami gazdaságban kötöttem ki, ott ettettem, itattam a teheneket, ott ganéztam alóluk. Ez volt a munkaköröm. Leginkább a majdnem ingyenes üzemi konyha csábított ide, reggelivel, ebéddel, vacsorával meg a munkásszállás, ami persze nem volt más, mint egy roskatag, lakatlan ház, rozoga bútorokkal. De végre nem lógtam az anyám nyakán, meglátogatni viszont bármikor meglátogathattam, Keresztmajor alig pár kilométerre esett a falutól. Ha jól belegondolok, ezzel tettem meg az első lépést a kitűzött célomhoz vezető rögös úton.

Akkoriban már javában dübörgött a gépesítés Keresztmajorban, kellett a sok nafta a sok géphez, amelyek úgy kezdtek szaporodni, mint langyos májusi eső után a gomba. Személykocsit kaptak a fejesek, vagy ahogy itt hívták őket, a nacsalnyikok, az igazgatótól kezdve a főagronómuson, főmérnökön át egészen a főkönyvelőig. A két meglevő teherautó mellé is vettek két másikat, nem is szólva a traktorokról, kombájnokról, ezek együtt annyi benzint vagy gázolajat vedeltek, hogy kellett nekik egy nagy, közös vályú. Ekkor kezdték el sürgősen a benzinkutat építeni. Nyár közepén valahonnan Tolnából vagy Baranyából kubikosok érkeztek, akiket hozzám tettek be a munkásszállónak csúfolt házba. Hárman voltak. Amikor betoppantak, éppen az ágyamon feküdtem. A legidősebb odajött hozzám, én pedig rögtön felkeltem, és illendően bemutatkoztam.

- Peszme József vagyok. Ha minden igaz - tettem hozzá, hogy egy kis tréfával üssem el az ismerkedés nehézségeit.

Mire ő kezet nyújtott, és azt mondta vontatott hangon, minden szót külön megforgatva, megrágva, ráadásul olyan lassan, hogy közben a frissen fejt tej is megaludhatott volna a szájában:

- Szilágyi... Madarász...Vencel.

Ez már csak a koránál fogva is amolyan brigádvezetőféle lehet, és egyszerre mondja mind a hármuk nevét – gondoltam magamban. – Arrafelé talán ez a módi. Velem pedig alighanem a bolondját járatja a lassú beszédével, amiért rossz szokásom szerint olyan kelletlenül haraptam el a nevemet, és hadartam el a röpke bemutatkozást, mintha szívességet tennék neki.

– Hát a keresztnevük? – kérdeztem csupa illendőségből, majd az ugratást folytatva hozzátettem:

– Ha már egyszer Keresztmajorban vagyunk. Meg aztán azon is szólíthatnánk egymást, úgy könnyebben elleszünk egy fedél alatt.

Erre nagyot nevetett a lassú beszédű ember, hogy ez csak az ő neve, és Vencel bácsinak szólíthatom. Az övéi ugyan Vencel tátónak hívják, de errefelé mindenki úgy tátog ettől a szótól, mint a csuka, pedig magyarul van az mondva.

– Vencel bátyámnak aztán vág az esze, mint a borotva – válaszoltam. Az is a nyelvemen volt már, hogy kubikos létére. Szerencsére idejében észbe kaptam. Ám ő, mintha megsejtette volna az elhallgatott szándékomat, tovább sziporkázott.

– Mint a beretva! Az élesebb, mint a borotva, nekem elhiheti. Mert ha nincsen munkánk, odahaza barbélykodok.

– Mit csinál?

– Hajat, bajszot nyírok, s beretvátok.

– Ahhoz aztán nem passzol a csákány meg az ásó, de még a lapát sem. A borotvához könnyebb kéz kell. Pont olyan, mint a hegedűhöz.

– Miért éppen a hegedűhöz?

– Mert én hegedülni szeretek a legjobban a világon. Meg zongorázni. Más egyébhez nincs is nagyon kedvem.

– Akkor bizony rossz helyen van itt.

– Nem rossz az, ahol magával találkoztam.

– Na hiszen, amint látom, magát sem ejtették a fejére.

– Pedig majdnem, de a bábaasszony szerencsére még idejében elkapott.

– Csak azért gondoltam, hogy rossz helyen van, mert én eddig egész életemben folyvást azon voltam. Rosszkor, rossz helyen.

– Hát ennek most vége. Új időszámítást kezdhet.

Így évődtünk, célozgattunk ide-oda óvatosan, nehogy ismeretlenül a másik elevejére tapintsunk. Már egész jól belemelegedtünk, amikor Szilágyi Madarász Vencel visszatért a bemutatkozáshoz. A másik kettőt ugyanolyan kacifántos hosszan hívták. A vele nagyjából korabeli pajtását Pásti Tomkó Antalnak, az unokaöccsét, a tőlem nem sokkal fiatalabb sihedert pedig Szilágyi Madarász Vilmosnak. Hát ezek fogtak bele a benzinkútnak való hatalmas gödör kiásásához.

Nekem az ilyen gödörásástól gyerekkorom óta hideg futkos a hátamon...

A hideg futkos a hátamon ettől a fekete terepjáró szörnytől, amelyik egyre sűrűbben villantja rám dühös reflektorait, és félelmetesen villogó lökhárítójának vastag fémrúdjaival mintha palacsintává akarna lapítani, hűtőrácsának

széles pofájával mintha fel akarna falni. Ennek most én lettem a legfőbb ellensége, pontosabban a hozzá képest parányi Toyota, amin kitöltheti a dühét a hosszú várakozás, meg ki tudja, még mi miatt. Amikor valamelyest előre araszolok, minden egyes alkalommal nagy lendületet véve milliméterekkel még közelebb jön hozzám, aztán hangos fékcsikorgással az utolsó pillanatban megáll. Még nem szánta el magát a döntő csapásra.

De olyan fenyegetően magasodik mögöttem, hogy túl sok jóra nem számíthatok...

A házunktól nem messze fenyegetően magasodott egy bevehetetlen, meredek homokfal, amiben tarka gyurgyalagok fészkeltek. Hosszú, hegyes csőrükkel egész nap méhre, darázsra, dongóra vadásztak, mi meg őket szerettük volna elkapni. Először fentről próbálkoztunk. Kilestük, amikor tele csőrrel berepültek az üregükbe, és a szakadék pereméről lehajolva könyékig utánuk nyúltunk, de csak nagy néha sikerült egyet-egyet nyakon csípnünk. Ekkor valamelyikünk rájött, hogy a hegyet sem fentről másszák meg, mire aztán alulról lépcsőket vájtunk a homokba, melljük kapaszkodónak vastag botokat szúrtunk, és azokon hágtunk fel a húsz-harminc méter magasba. Eleinte nagyon féltem, de utóbb én is felmerészkedtem, így többet kaphattam a zsákmányból. Valahonnan járt a faluba egy madártömő, az jó pénzt adott értük. Mindig egy megbeszéltnapon jött a kalickáival, és a szavajárása szerint csak élő árut vett át. Ez az élő áru persze elevenen nem kellett senkinek, mert megenni nem lehet, énekelni nem tud, a fogságot sem bírja, viszont kitömve és egy ágra ültetve a pompás piros, zöld, fekete, fehér meg fahéj színű tollaival igen jól fest a lakásban. Néha húsz-harminc darabot is elvitt belőlük. Azt nem tudni, hogyan végzett velük, de annyi madarat egyszerre megölni, az ronda hentesmunka lehet. Talán egy méhészt bérelt fel, azok ki nem állhatják a gyurkónak becézett gyurgyalagot, amiért ott pusztítja a méheket, ahol csak éri őket, és cserében ők ugyanezt teszik vele.

A sikeren felbuzdulva és egy újabb ötlettől vezérelve mi is barlangot fúrtunk magunknak a homokfal közepébe, mint a gyurgyalag. Kerestünk egy alkalmas helyet, ahol eltakarhattuk a bejáratot a magasból lecsüngő ördögcérnával, és ennek jótékony leple alatt lassanként tágas üreget vájtunk ki magunknak, pont olyant, hogy ne kelljen hajlongani benne. Itt bújtunk el a világ elől, itt csibészkedtünk, ide jártunk cigarettázni, itt henteregtünk a lányokkal. Itt magunk között kedvünkre élhettünk, senki nem szólt ránk, senkinek nem voltunk az útjában. Ilyenről álmodtunk mindig, amikor szabadulni akartunk a sok regulától, amikkel kordában akartak tartani otthon vagy az iskolában. Aztán egyszer csak megtörtént a baj. Ránk omlott az egész hatalmas homokfal. Én szerencsémre az üreg szájában, a legszélén voltam, de még így is maga alá temetett az omlás. Egy pillanatra villámgyorsan végigcikázott a fejemben a sok csibészégem, amit elkövettem, és amit soha nem gyóntam meg a papnak. Aztán hirtelen kavarni kezdett előttem minden, összeszűkül a világ, mintha valami keskeny alagútba szorultam volna, sötét lett, végül pedig arra ébredtem, hogy

élesztgetnek, nyomkodják a mellemet, a nevemen szólítanak, én meg prüszkölve kapkodok a levegő után és köpködöm ki a számból a homokot. Közben mintha napok vagy évek teltek volna el, pedig az egész nem tartott tovább négy-öt percnél. Éppen májusban jártunk, a környékbeli kertekben sokan dolgoztak ásóval-kapával, így a dübörgésre rögtön ott termett egy sereg ember, és három másikkal együtt engem is kiástak. De Fazekas Pityu, egy kétkilós kenyérrel a kezében, meg Deutsch Robi már csak halva került elő. Ennek a Robinak az apja boltos volt, olyan öreg, szemüveges ember, mint másnak az öregapja, és olyan sovány, mintha hálni járna belé a lélek. Azt rebesgették róla, hogy az első családját, asszonyostól, gyerekestől, mind egy szálig, valami koncentrációs táborban égették el. Ő túlélte, újra lett felesége, lett fia, aki most így járt. A boltost különben Manó bácsinak hívták, így szólította mindenki, kivéve minket. Mi nagyokat röhögtünk rajta, persze csak a háta mögött, és szemtől szembe a fiát csúfoltuk Manónak. Az mindig a nyakunkon lógott, pedig fiatalabb volt nálunk. Manó bácsi nemrég került a faluba, az újonnan nyitott textilboltba, az asszonyok szívesen jártak hozzá, mert minden apróságot beszerzett, ami csak kellett, varró-tűt, kötőtűt, cérnát, fonalat, gombot, anyám még külön azért is kedvelte, mert nem is kezitcsókolommal, hanem kezétcsókolommal köszönt neki, ahogy régen megszokta, sőt néha előkelőbben úgy mondta, csókolom a kezét. Fazekas Pityu temetésén mi vittük a koporsót, az anyja úgy sírt, úgy tépte a haját, hogy borzasztó. Amikor kezdték rá szórni a földet, majdnem utána vetette magát, alig tudták visszafogni. Amíg csak élt, magát hibáztatta, amiért kenyérért küldte a boltba a fiát, az meg a kétkilós veknivel a hóna alatt elcsavargott a barlangunkba. Persze máskor is így tett, mert a boltban néha órákig sorba kellett állni, amíg megjön a kenyeres kocsi, és otthon mindig ezzel a várakozással takarózott, ha a körmére akartak nézni. A szülei nagyon keményen fogták, ezért a kenyérvásárlás a szabadságot jelentette neki, és ebben a kiügyeskedett szabadságában egyszer csak ráomlott a homok. Deutsch Robira nemigen emlékszem, őt is ott temették, de az apja nem akart nagy hajcihót, csak páran voltak ott, persze pap nélkül. Az omlás után a gyurgyalagok elköltöztek, és a folyó feletti magas parton vertek új tanyát. Mi oda is követtük őket.

Többé a tájékára sem néztünk a homokszakadéknak, amit Fazekas Pityu meg Deutsch Robi emlékével együtt lassanként benőtt a fű, és nyomában a vadvirágok.

A nyomomban változatlanul ott tornyosul a fekete terepjáró szörny, de most már hátországának, a mögötte torlódó hosszú sornak is hadat üzent. Ennek jegyében engem méterekre maga elé enged, és minden villogás, dudálás ellenére nem mozdul a helyéről. Aztán hirtelen felbődül, majd megiramodva még hangosabb fékcsikorgással áll meg mögöttem. Kevesellhette azt a rövid távú félelmet, amit a pár centis ártalmatlan araszolgatással keltett bennem. De addig jár a korszó a kútra, míg el nem törik. Amikor már jó két autónyi távolságra enged maga elé, valaki, aki csak az alkalomra leshetett, kivág a sorból, és villámgyorsan beférkőzik az üresen hagyott, tágas helyre. A gyors területelbitorlást

rögtön hangos csattanás követi. Vagy a fekete terepjáró szörny vetette be félelmetes fém lökhárítóját, vagy a betolakodó tolatott bele. Ilyen szerencsés végkifejletre nem számítottam. Legalább pár percre kifújhatom magam.

Ezek ketten egy darabig jól ellesznek egymással...

Jól ellettünk egymással. Muszáj is volt, hiszen tartós együttlétre kellett rendezkednünk. Lassúbb világ volt az, lassúbb idők voltak azok, és lassúbb emberek. Aki akkor nem élt, el sem tudja képzelni. Ma már markolóval meg mindenféle egyéb gépekkel egy-kettőre elvégeznek egy ilyen munkát, a gépek kezelői pedig dolguk végeztével sietve elhóholnak egymás mellett.

Az elején az tűnt fel rajtuk legjobban, hogy nemcsak Szilágyi Madarász Vencel beszél komótosan, hanem a másik kettő is. Sőt, nemcsak komótosan beszéltek, hanem érteni is nehezen értették a hadarásomat mint valami ismeretlen nyelvet. Ha néha elkapott a gépszíj, csak néztek rám bizonytalanul. Nem is annyira a szót nem értették, hanem a nagy kapkodás miatt értetlenkedtek. Így aztán kénytelen-kelletlen átálltam az ő tempójukra, figyeltem a szájuk mozgását, mint a kisgyerek az anyját, és egy idő után csodálkozva vettem észre, hogy egyre ritkábban harapom el a nevemet meg a más szavakat. Valami megváltozott a fejemben.

Időm volt bőven a nyelveckére. A gödör kiásása eltartott legalább három hónapig, és minél inkább nőtt, annál inkább valami tömegsírhoz kezdett hasonlítani. Amikor már jó mélyre jutottak, a három hosszú nevű kubikos kora reggel egy hosszú létrán leereszkedett az aljába, és estig ki se jöttek belőle, csak ha nagyon kellett. Legtöbbször ebédelni is odalent ebédeltek. Ugrattam is őket elégszer odafentről, a gödör széléről:

- Na, maguk aztán jó előre betanulják az eltemetkezésüket!

Bár ne tettem volna! Mert ha a tudtomon kívül is, de akasztott ember házában kötelet emlegettem. Valójában nem is tolnaiak vagy baranyaiak voltak, hanem amint lassan kiderült, székelyek, bukovinai székelyek. Mifelénk akkoriban az olyan suttyók, mint én, jóformán semmit nem tudtak róluk. Csak a földrajzórán említette egyszer az igazgatónk, aki a zenén kívül minden máshoz is értett, és mindenféle mást is tanított, hogy ő a háború alatt a székelyeknél tanítókodott. Majd óvatosan körülkérlelve, körülhallgatva, a földrajztanár szigorú tárgyilagosságával meg is mutatta a térképen a Székely Autonóm Területet, amelynek részei Gyergyó, Felcsík, Alcsík, Háromszék és Barcaság. Ezt már valamivel ellágyultabb hangon mondta, akkor pedig végképp elérékenyedett, amikor halkán hozzátette, hogy ott bizony mindenki magyarul beszél ám. Na, nekünk aztán mondhatta! Nem olyan idők voltak azok, hogy meghatódjunk az ilyesmitől. Én is csak azért jegyeztem meg, mert nagyon jó a memóriám, és amit egyszer hallok, azt nem felejttem el, csak az a baj, hogy nem vagyok elég szorgalmas. Meg hogy néha nagyon hadarok. Ezen kellene javítanom. Ezt éppen az igazgató mondta anyámnak, pont akkor, amikor az abszolút hallásomat is említette neki.

És akkor ott, a benzinkútnak készülő gödör körül lassanként csak utolért az a régi földrajzóra, és belém hasított a Székely Autonóm Terület ékje, utána meg

Bukovina, amiről végképp nem hallottam egy árva szót sem, akárhogy is kutakodtam abban a híresen jó memóriámban. Ebből a Bukovinából települtek át Bácskába, ahonnan a háború végén el kellett menekülniük, így kerültek Tolnába. Útközben laktak mindenütt, mint a nyúl, míg végül, hosszú hánykolódás után egy sváb faluban kötöttek ki.

- Az sem volt ám könnyű - mondogatta Szilágyi Madarász Vencel, aki feltűnően gyakran terelte erre a szót, mintha bánatná a dolog és ki akarná beszélni magából. - Őket éppúgy hajtották el, mint minket. Szorgos népek lehettek, már csak a cserépfedelű, takaros házaik után is. Bizonyára keservesen vettek búcsút a kapufélfától. De akik maradhattak, azoknak a hajuk szála se görbült. Mára is együtt élünk velük. A vöm is közülük való. Bezzeg a bátyámat...

Itt mindig elakadt a szava, furcsán zihálni kezdett, és a másik kettőnek kellett folytatnia, hogy akik valamiért késlekedtek, azokat jobb esetben vagy erővel elkergették, vagy rosszabb esetben tényleg megásatták velük a saját sírjukat. Ennek a Szilágyi Madarász Vencelnek a bátyja is így járt. Odavalósi lányt vett feleségül, ott akarta leélni az életét, elege volt már a sok kujtorgásból a nagyvilágban, gondolta, jöjjön, aminek jönnie kell, és nem menekült el velük. Hiába hívták. Hát el is hajtották hamarosan a többi ottani férfival együtt, egy nagy gödröt ásattak velük, aztán belelőtték őket. Akkor a felesége rémületében a sógora után ment a kisleányával, ezzel a Vilmossal, vagy ahogy Vencel bácsi mondta, Vilmussal, aki azóta sem tudja, hol van az apja eltemetve, és talán soha nem fogja megtudni. Sokáig át se mehettek oda a jugókhoz, amikor pedig végre megkapták rá az engedélyt, hiába keresték, mindenki csak hallgatott, mintha semmi sem történt volna, azok is félték, akiknek szintén elhurcolták valakijüket valahová a hetedik határba. Azok is csak pusmogva beszéltek valami gázos, bokros helyről egy lankás domb aljában, ahol agyonlőtték őket, de megmutatni nem mutatták meg.

Bukovinával ellentétben erről a Bácskáról sokat tudtam. Túl sokat. Nem távolról jött emberektől, hanem az otthoni temetőnkéből. Anyám eleinte sokszor kivitt magával apám sírjához, és amíg ő ott tett-vett, addig én a sírfeliratokat böngésztem. Az egyik a hosszúsága meg a tartalma miatt különösen megragadta a figyelmemet, ráadásul a sír közvetlenül az apámé mellett volt, így minden alkalommal elolvastam, és szinte kívülről megtanultam. A szépen faragott kőkeresztben az állt, hogy Nagy Lajos törzsőrmester 1942. november kilencedikén a bácskai Csúrogon a csetnik partizánok elleni tűzharcban súlyos sebet kapott, amibe két nap múlva, november tizenegyedikén az újvidéki kórházban belehalt. A sírfelirat számos rejtélyes szava, legfőképpen a csetnik és a Csúrog nem hagyta nyugodni a fantáziámat, azonkívül új alapokra helyezte viszonyomat utcánk megváltozott nevéhez, amely akkoriban lett Lehel vezérből Partizán.

A tanácsnál nemcsak arra ügyeltek szigorúan, hogy anyámnak ne köszönjenek többé kezitcsókolomot, hanem arra is, hogy mi állhat a sírköveken. Ezért az özvegyet egy szép napon hivatalosan felszólították, hogy büntetés terhe alatt

távolítsa el a nacionalista, irredenta feliratot. Az asszony sírva mesélte el a dolgot anyámnak. Nekem pedig többé nem maradt semmi olvasni valóm a temetőben, csak a nevek meg az évszámok, ki mikor született, mikor halt meg. Kezdttem is szép lassan elmaradozni a temetőjárásban anyám mellől, akinek az idő múlásával már úgysem nagyon kellettem az apám hiányának elviseléséhez.

Hát így viccelődjön az ember a sírásással! Engesztelésül elővettem a hegedűmet, és esténként muzsikáltam meg énekeltem velük. Lassanként egyre jobban összemelegedtünk, sok szép éneket tudtak, egyik szomorúbb volt, mint a másik, mindegyikben csak keseregtek, sírtak-ríttak, de amikor kértem, vidámabb is eszükbe jutott, az egyik nagyon megtetszett, máig is sokszor eldúdolom magamban:

Fenn a csillag, fenn az ég,
Majd eszedbe jutok még,
De már akkor késő lesz,
Nekem más szeretóm lesz.

Vékony cérna, keménymag,
Jaj de kevély legény vagy,
Mi haszna, ha kevély vagy,
Egy pénznek ura nem vagy.

Egy pénznek ura nem vagy,
Fűnek-fának adós vagy,
A forinttól könnyű vagy,
A tetűtől nehéz vagy.

Máskülönben borzasztó dolgos, takarékos, tiszta, barátságos egy népség voltak. Engem mind a hárman Józsefkének szólítottak, napestig odalent a gödörben fejtették a földet, aztán idefent takarítottak, sikálták a munkásszállást, mostak, főztek magukra, még az üzemi konyhára sem pazarolták a pénzt, pedig olcsó lett volna. Mikor először azt mondták, hogy pityókat sütnek vacsorára, azt sem tudtam, mi fán terem az a pityóka, aztán kisült, hogy nem is fán terem, hanem földben, és hogy mi krumplinak mondjuk. A másik kedvenc ételük a puliszka volt, azt meg törökbúzából csinálták, vagyis közönséges kukoricalisztből, amit a tűzhelyen sós vízzel jó sűrűre főztek, hagyták kihűlni, majd hófehér abroszba csavarták, és mindenhez ették, akárcsak a nyers ugorkát. Ezt legalább rögtön megértettem, amikor először említették. Levesnek leginkább korpint főztek, korpalevest, na, azzal aztán hiába kínáltak, olyan volt, mint a moslék, ráadásul még savanyú is. Persze, mondani nem mondtam nekik, nehogy megint rosszat szóljak, csak szabódtam, mint pap a torban, hogy nem vagyok leveses. Pedig éppen hogy az vagyok. Helyette viszont nyakra-főre dicsértem a puliszkát, ami tényleg ízlett is. Olykor egy tolmács is elkelt volna melléjük, annyi szent,

különösen amikor ettek, ittak vagy daloltak, de azért ha nem is mindig értették, egyre jobban megértették egymást.

Október elején elkészült a gödör. Amikor belekezdtek, egy-két embert még tenni akartak melléjük kiségitőnek, nehogy kicsússzanak a határidőből. De ők hallani sem akartak róla. Akkor kevesebb lett volna a pénz. Így viszont többet és keményebben kellett dolgozniuk. Sötétedéskor csináltak fájrontot, és hajnalok hajnalán keltek, jóval előttem, noha egy tehenész sem lustálkodhat az ágyban, amíg a hasára nem süt a nap. Szó szerint látástól vakulásig dolgoztak, hogy tartásák a határidőt. Az elkészült gödörbe drótköteles daruval két hatalmas tartályt fektettek, az egyiket a benzinek, a másikat a gázolajnak. Amikor ezeket temették, Vencel bácsi furcsa zihálásával félig tréfásan, félig komolyan felsóhajtott:

- Na, ide legalább nem mi kerültünk.

Elsőre még örvendeztem is ennek a mondásának, mert egyrészt mintha az öreg visszatérő bizakodását mutatta volna a gödrök dolgában, másrészt a magam otrombaságát is feloldozva láttam. Meg is kérdeztem hát gyorsan a zihálására utalva:

- Csak nem elfáradt?

- Ebbe? - válaszolta olyan kurtán, hogy rögtön elment a kedvem minden további kérdezősködéstől.

Végül beásták, felszerelték az oszlopokat, egyet a gázolajhoz, egyet a benzinekhez, és hipp-hopp, már kész is volt a kút, amit aztán két tartálykocsiból feltöltöttek.

A három hosszú nevű kubikos, Szilágyi Madarász Vencel, Szilágyi Madarász Vilmos és Pásti Tomkó Antal pedig cihelődni kezdett. Szép, napos, kora őszi idő volt, ilyenkor még bőven akadt munkájuk máshol. Most éppen egy szemüveges, szakállas ember, egy régész jött értük, a ruháikért, edényeikért, az ásóikért, lapátjaikért, csákányaikért, talicskáikért egy ponyvás kis raj Gazzal. Nem messze innen, útépités közben valami gazos, bokros, lankás domb aljában régi temetőt találtak, ott kell sírokat, csontokat meg mindenféle szerszámokat, fegyvereket, ékszereket feltárniuk.

- Ezeréves avar temető - magyarázta nekik a régész, miközben segítettem a rakodásban, pakolásban. - Rengeteg a lelet. Lesz ott munkájuk egész jövő évben. A pénz is megvan hozzá. Az állam dotálja. Aztán ha ezzel végeztek, mehetnek az útépitőkhöz, azok egész Pesttől az országhatárig viszik az autótutat. Szóval nyugdíjas helyet szereztem maguknak. De meg is érdemlik! Az ilyen jó munkaerőt meg kell becsülni. Akkor hát gyerünk! Ha elkészültek, szóljanak! - Azzal előre ment, és beült a sofőr mellé.

Szilágyi Madarász Vencel rám nézett, szólni akart hozzám, de meggondolta magát, és csak úgy maga elé dűnnyögte:

- Még az ezeréves holtakat is nagyobb becsben tartják...

Lassan, nehézkesen a raj Gazhoz ballagott, és felkászálódott a ponyva alá. A másik kettő követte. A motor felzúgott, a kocsí meglódult, ők pedig indultak tovább, szó nélkül, panasz nélkül, mintha az egész világ egy nagy temető volna,

amit nekik kell felásniuk, és addig kell bolyonganiuk benne, amíg egy szép napon végre meg nem találják azt a gazos, bokros helyet a Vilmus apjával meg a többiekkel, hogy végre békén nyugodhassanak. A csemetekert, a culágerkedés, az autórakodás, a tehenészet után a legszívesebben velük tartottam volna újabb próbatételre, de hiába, amióta ránk omlott az a homokfal, tényleg a hideg futkos a hátamon a homoknak még a látványától is. Az nem nekem való...

Rögtön hallom a robajlását, kavarogni kezd előttem minden, és kifutnék még a világból is.

Lassan kavarogni kezd előttem minden, és a legszívesebben kifutnék a világból. Talán a forró napsütés, talán a fekete terepjáró szörny zaklatásai, talán a kéretlenül rám zúduló régmúlt emlékek vagy talán a várakozás gyötrelmei elől. Mintha egy örökkévalóság telt volna el azóta, pedig alig félórája kerültem bele ebbe a taposómalomba, megnéztem a műszerfalon az időt. Na végre, rajtam a sor! De nehogy elkiabáljam! Még nincs vége. A tankolás nem is olyan egyszerű dolog. Valamikor azt mondták volna, hogy legalább érettségi kell hozzá. Legalábbis egyes kocsi típusoknál. Nekem kiszállás előtt a töltőnyílás fedelének nyitásához először is valahol a kormány alatt meg kell húznom a nyitókart. De az úgy el van dugva, és ráadásul bal kézre esik, hogy legtöbbször csak hosszas matatás után sikerül megtalálni, mint most is. Hiába, ezek a japánok egész más-ként látják a világot, mint mi. Mindennek megadják a módját, mindenre kellő időt szentelnek, és életük értelmét technikai feladványok gyártásában találják meg, nekünk viszont a megfejtésük keresésére rámegy az életünk. Ettől a kereséstől hajtva a fekete terepjáró szörnyet a guta kerülgetné, villogva, dudálva fenyegetőzne, én pedig kapkodni kezdenék. Most azonban egyrészt már nem ő van mögöttem, másrészt pedig minden erejét leköti a betolakodóval zajló civakodása, amit a lehúzott ablakon kihajolva kölcsönös öklörázással kísérnek. Így igazi japán módjára szép komótosan kiszállok, minden sietség nélkül leakasztom a csövet az oszlopról, rendíthetetlen nyugalommal félrehajtom a kinyitott fedelet, letekerem a tanksapkát, óvatosan beledugom a töltőpisztolyt a nyílásba, még óvatosabban behúzom a pillangószelepet, mire lüktetve, duruzsolva megindul a benzin. A benzin, amiért velem együtt itt tolonganak, itt tépik-tapossák egymást, mint az éhezők egy falat kenyérért.

Aztán a lassú lüktetésben egyszerre csak Szilágyi Madarász Vencel beszédére ismerek, a halk duruzsolásban az ő távoli zihálását hallom, mélyen a föld alól, ahová leásták magukat ott Keresztmajorban, és ahová bizonyára már régen elköltözött betemetett bátyja után.

Ezt a holnapi szereplést már régen amolyan feltöltődésnek vállalom. Nyári feltöltődésnek. Hogy bizakodást merítsek belőle az elmúlt csüggedések után és az eljövendő csüggedések előtt. Ezúttal autózással meg gyalogtúrával próbáltam ráhangolódni, aminek a végén bezavart a kis közbjáték a tankolással, a benzinkúttal, az árstoppal meg az emlékekkel. Sebaj! Egy benzinkút is ébreszthet gondolatokat, az emlékezésből is lehet bizakodást meríteni. Mert semmi nem vész el

nyomtalanul, semmit nem nő be a felejtés füve, a múlt pedig nem temető, hanem szentély, ahol a halottak új életet nyernek. Ha az ilyen ráhangolódások közben nehezen boldogulok, néha szövegre fordítom a zenét, és azt mondogatom magamban. Verset, prózát, imádságot. Néha magam találok ki valamit. Olykor a varázsigék módjára értelmetlen halandzsát. Az is segíteni szokott. A Magyar képekhez semmit nem kellett se találnom, se kitalálnom, ennek tulajdonképpen kész szövege van, ami ma is egész nap a fejemben forgott. A történetek után azonban most hirtelen az elsőhöz más befejezés jutott eszembe. Kelj fel, juhász ne aludjál, elveszett a csengős bárány, ha még tovább heverészel, végül az egész nyáj vész el.

Ettől talán még új erőre is kaphatok. Az utóbbi időben egyre gyakrabban kezdtem szálnalmas hadonászásnak érezni azt, amire feltettem az életemet. Eleinte nagy büszkén azt hittem, varázspálcát kaptam a kezembe, és egy intésemmel javíthatok valamit a világon. Na hiszen! Az még csak hagyján, hogy továbbra is tömegeket úznek el otthonukból, és ásatják meg velük a saját sírjukat. Fölöttük nincs hatalmam. Hogy nyakra-főre ontják a hazug híreket az újságokban, a rádió hullámain, a tévécsatornákon, az üzletláncok ajánlataiban. Fölöttem nekik nincs hatalmuk. Az viszont már aggasztóbb, hogy az emberek boldogan vetik magukat a csábítók karjaiba, ahelyett, hogy magukba szállnának. Az pedig egyre inkább kikezdi az elhivatottságomat, hogy a napról napra szaporodó, napról napra pökhendibb fekete terepjáró szörnyek úgy tartanak a markukban, mint valami terroristák a túszaikat. Ha ezek végképpen a fejünkre nőnek, akkor tényleg az egész nyáj veszhet el. A hely szellemének ösztönzésére talán emiatt tolt fel bennem olyan váratlanul Szilágyi Madarász Vencel elfakult emléke, ezért töltött el bizakodással, és ezért kapaszkodtam bele, mint fuldokló a szalmaszálba. És talán emiatt jutott eszembe a más befejezés. Csodát persze nem várok. Holnap délelőtt még lesz egy próba, aztán majd meglátjuk, mit hoz az este. Az este a székelyeknél. Vajon sikerül-e elvezényelnem, hogy a csengős bárány már oda, a nyáj pedig kezd szétszéledni?

El, a világba

Isabel Muñoz *OMEGA* című fotókiállítása a Mai Manó Házban

Budapest, 2024, Mai Manó Ház

A kortárs fotóművészet egyik fontos alkotójának, Isabel Muñoznak a felvételeit mutatta be a Mai Manó Ház. *OMEGA* című kiállításának polaroidjait először láthattuk kikerülve műtermének könyvezetéből. Fotográfiái – miként ő maga – útra keltek, majd közel két hónapon keresztül színesítették a nyolcszintes épület kiállítótereit.

A Nagymező utcában található Magyar Fotográfusok Házának avagy a Mai Manó Háznak a története a 19. század végére nyúlik vissza. 1894-re, amikorra is felépült a nyolcszintes építmény Mai Manónak köszönhetően. A császári és udvari fényképész, szakíró 1882-ben vásárolta meg az utca húszas száma alatt található épületet, majd saját céljainak megfelelően teljesen átépíttette. Amíg az utcai szárnyában a fényképezés különböző szinterei, valamint a tulajdonos lakása kapott helyet, addig az udvari részben bérlakásokat húztak fel. Ezt már Kincses Károly muzeológus, fotótörténész írja a Mai Manó Ház blogján megjelent cikkében 2012-ben. *A Mai Manó Ház története* című informatív írásba még a téma iránt kevésbé fogékonyaknak is érdemes beleolvasniuk: kincses tárlatvezető módjára „körbe kalauzol” bennünket. A II. világháborút követően a Mai Manó Ház a legkülönbözőbb célokat szolgálta. Iskolai bemutatóteremként funkcionált, és a Magyar Autóklub budapesti szervezete is használta. Most egy fotogalériaként működő könyvesboltnak, kiállításoknak és egy szakkönyvtárnak (Pécsi József Fotográfiai Szakkönyvtár) otthont adó intézmény. Termeiben hazai, nemzetközi, történelmi és kortárs tárlatokat rendeznek évről évre.

Muñozon Anne Morin és Tessa Demichel kurátoroknak nem véletlenül akadt meg a szemük. Az alkotó képei érzékiek, temperamentumosak, miként Európa déli népei. A barcelonai születésű Isabel Muñoz személyiségéről képei vallanak, életútját ismerjük. Fotóiból egy erőteljes művész képe bontakozik ki, akit érdekel a test, a mozgás, aki nem riad vissza a szociálisan érzékeny témáktól sem. Műveivel az emberről mesél. Elmegy akár a világ végére is, hogy minél több kultúrával találkozzon. Járt Bolíviában, Etiópiában, Iránban, Japánban

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

és Törökországban, közel harminc éve utazik, és gyűjti tapasztalatait, élményeit távoli helyeken. Kihalóban levő, eltűnő civilizációk és tradíciók nyomába ered. Már akkor útnak indult, amikor szülővárosából Madridba költözött. A madridi Photocentróban sajátította el a fényképezés fortélyait. 1981-ben sajtó- és reklám-megbízásokkal látták el, de a filmes vonulatba is betekintést nyert Toto Trenas operatőrnek köszönhetően.

1982 és 1986 között New Yorkban, a Visual Studios falai között tovább csiszolta ismereteit. Szakmai tekintélyektől: John Woodtól, Martha Madigan-tól tanult. Előbbitől kollázstechnikát, utóbbitól a cianotípiá eljárását. A különböző technikák megismerése vezette rá, hogy keresse az emberi bőr reprodukálásához leginkább alkalmas hordozót. Ehhez viszont tovább kellett gyarapítania tudását. Craig Stevens a platinanyomat, Robert Steinberg az albumin nyomat rejtelseibe, Neil Selkirk a megvilágítás praktikáiba vezette be. Végül a platina-nyomatot és a nagy formátumot választotta. A különleges alkotói módszernek hála behatóan tanulmányozhatta az emberi testet. Kultúrákon átívelő „barangolásai” alatt az emberi test szépségét igyekezett megörökíteni. A fentebb említett országokon kívül megfordult Kambodzsában, Kubában és Kínában, ahol táncolók mozgását analizálta. A mozgó test témájának kidolgozásához több forrásból meríthetett: a spanyol Víctor Ullate Balettegyüttessel való együttműködéséből vagy a Saolin kolostor harcművészetéből. Képei a közeli nézőpontnak köszönhetően érzékeny anyagszerűek, plasztikusak.

Kambodzsai útja más szempontból is mélyen megérintette. A délkelet-ázsiai ország minden szépsége mellett a mai napig kíméletlen, erőszakos történések színhelye. Muñoz megcsonkított emberekbe, gyermekkereskedelembé, rabszolgaságba botlott bele. Szomorú tapasztalásai oda vezettek, hogy elkezdett érzékeny témákat is fotózni, felhívva a figyelmet ezekre a társadalmi problémákra. Mexikóból az Egyesült Államokba menekülő bevándorlókról, drámai sorsú kislányokról, nőkről készített kompozíciókat (*Mujeres Congo* 2015).

Muñoz *OMEGA* című tárlata fekete-fehér és színes képeket egyaránt felvonultatott. AIDS-ben szenvedő, ijesztően torz külsejű férfit (*AIDS* 2003), ideoda „libbenő” alakokat, akiknek lételemük a mozgás (*Flamenco* 1989, *Gumiemberek* 1998). Másutt csupán egy érzékinek ható szájszegletet (*Burkina Faso* 1998), gyümölcsöt tartó kezét (*Emberkereskedelem és rabszolgaság, Kambodzsa* 2006). „A címevel az emberi és az univerzális idő, a végesség és a végtelen közötti kapcsolatra utaló kiállítás keresztmetszetet nyújt Isabel Muñoz üledékként gyarapodó munkásságából” – olvashatjuk a Mai Manó Ház honlapján található rövid ismertetőben. Isabel Muñoz vallomása szerint *OMEGÁ*-ja életről, örömről, fájdalomról szól a képek erejével. És a szeretetről, amely családján kívül a fotográfiához köti. A fotográfus sosem felejt el a képek mögötti történeteket, amelyeket így megosztott velünk.

Pásztorok

Dzsekik susogása, bakancstalpak csusszanása, mormogás. Remélem, adnak valami kaját, így a magas, szemüveges Gerlai. Mögötte Ferencz sóhajt, anyám rakott krumplit csinált mára, csak a bátyám be ne zabálja, mire hazaérek. Szőke tincseit a füle mögé húzza. Kalcsevics, aki rendszeren az osztály mókamestere, savanyú képpel vállon böki. Ne sóhajtozzál, tesó, nálunk egy hete hideg vacsora van, anyám vidéken turnézik, apám nem főz, tökömön jön már ki a halkonzerv. A fenyőágakkal díszített fogast ellepik a színes kabátok, sapkák, sálak. A szemüvegek bepárásodnak. Az épületben káposztaszag terjeng, mézes sütemény illata vegyül bele.

A folyosó végén szikár alak tűnik fel, a fiúk felé tart. Sietős léptei során a derekára kötött korda ütemesen csapódik a combjához. Barna körgallérja megmeglíbben. Ha készen vagytok, húzzatok lábzsákot, és gyertek a nagyterembe. És kérlek, viselkedjétek úgy, ahogy megbeszéltük. A tízfős csoport bíbelődik a kék műanyag zacskókkal, válogatják, gyűrögetik őket. Aztán belebújnak a báránybőr bekecsekbe, kucsmákba, megindulnak a szerzetes után. Az aprócska Bakó csúszkálni próbál a lábzsákban. Gerlai rásziszeg, maradj már nyugton, te hülye, ne csesszük fel Anzelm tesó agyát. Azt mondta, fél óra az egész, és akkor felmentést kapunk a holnapi osztálymisa alól.

És a sarkon jöttek is a Pásztorok, zsebre volt dugva a kezük, és lehajtották a fejüket

A két Pásztor fiú volt a legerősebb az iskolában. De sose bántottak senkit, inkább segítettek, ahol tudtak. Amikor már szabad volt, ministráltak Dániel pap mellett. Karácsonykor szerepeltek a betlehemesben.

A nagyteremben cserépkályha, pattog a tűz, nemrég rakhattak rá friss fát. A jobb oldali ablakok közt karácsonyfa, rajta színes gömbök, mézeskalácsok, házilag készült papírdíszek, alatta egyforma, tarka dobozok. A terem végében terített asztal, fehér abrosz, angyalkás szalvéták, ádventi koszorú. Még nem égnek a gyertyák. Bal oldalt székek, azokra ülnek a fiúk. A ház dolgozói hozzák a lakókat. Van, aki saját lábán érkezik, segítségre sem szorul, mások bottal,

mankóval lépegetnek lassan. Két bácsit kerekesszékekben tolnak be, egy nénit pedig az ágyán gurítanak. Mindenki elfér a fa körül.

Az intézmény vezetője int, meggyújthatják a gyertyákat. A neonokat lekapcsolják, a kis fali lámpák maradnak. Kalcsevicsnek szemére csúszik a kucsma, idegesen húzgálja. Ferencz megböki, mutatja: cseréljenek, az övé kisebb, a haja viszont több, rajta meg fog állni a nagyobb is. Három székkal odébb Bakó a földet súrolja előre-hátra mozgó lábaival. Ismét Gerlai sziszeg rá, kussoljál már, hallod? Megszólal a zene, mennyből az angyal, a dolgozók hangosan énekelik, kicsit hamisan. Az öregek közül is többen bekapcsolódnak. A fiúk kelleetlenül dörmögnek. Anzelm testvér vezénylő mozdulatra emeli a kezét. A pásztorok, pásztorok jobban megy, valamivel egyszerűbb a dallam, valamivel bátrabbak a fiúk.

a Pásztorok a legjobb futók az egész Múzeumban, és mink hiába szaladunk, mert utolérnek

A két Pásztor fiú volt a leggyorsabb futó a kerületben. Pista egyszer a Keletiből futott haza az otthon felejtett útlevelekért.

Köszöntőt mond a vezető. Hálálkodik a lelkes gimnazistáknak és odaadó tanáruknak, hogy másorral kedveskednek a Ferencvárosi Szent Ferenc Időskorúak Otthon lakóinak. Röviden ismerteti az intézmény történetét, felolvass néhány statisztikai adatot az elmúlt évről, hányan jöttek, kik távoztak, satöbbi. A fiúk fészkelődnek. Csató, egy bozontos, vékony kamasz hangosan szívja a taknyát. Kalcsevics a széktámla mögött papír zsebkendőt nyújt neki, ne turháljál, te marha, inkább tarháljál, ha nincs sajátod. Röhög a saját viccén. Gerlai az óráját nézi, csóválja a fejét.

Végre elkezdhetik. Beállnak a terem közepére a szereposztás szerint, szikár nevelőjük oldalt lép, kezében a kinyomtatott szöveg. Az első szavakat alig hallani. Két néző közelebb húzza a székét. Egyikük vastag lencsés szemüveget, másikuk hallókészüléket visel. Hamar belejönnek a fiúk, megelevenedik a betlehem éjszaka. Csillog az idős emberek szeme, a nénik elragadtatott sóhajokat hallatnak, a két tolószékes bácsi hangosan megbeszéli a látottakat, aztamindenit, bizonyám, deszéken mondta. A fekvő néni elszundít, keze leesik ágyról, egy pillanatig ingaként mozog a levegőben.

Hát csak jöttek a Pásztorok, egyre közelebb jöttek, és nézték nagyon a golyókat

A két Pásztor fiú mindig Eszternél töltötte a Szentestét, akkor is, amikor már volt saját családjuk, gyerekeik. A kicsik készültek énekekkel, verssel.

Egy halványlila hajú néni nyugtalan lesz. Előbb suttog, majd egyre hangosabban beszél, gesztikulálni kezd. Az ápoló lehajol hozzá, duruzsol a fülébe. A néni csillapodni látszik, ám hirtelen felugrik, fürgén a fiúk közé lép, és vállukat, fejüket simogatva a pásztorok szót ismétli egyre. Gerlain átsuhan, mintha látta volna már ezt a nénit. Akkor is ilyen lilás volt a haja. Két gondozó kíséri a helyére, teát itatnak vele. A néni elbágyad, szeme le-lecsukódik. A műsor véget ér.

A gondozók szétosztják az öregeknek a dobozokat. Mindből egy szál gyertya, könyv, csomag keksz, illatos szappan kerül elő. A fiúkat az asztalhoz kísérik,

ott megszabadulnak kucsmáiktól, subáiktól. Tányérjukba szednek toroskáposztát, a tetejére tejfölt kanalaznak. Kapnak puha, fehér kenyeret és málnaszörpöt. Gerlai megkönnyebbül a szereplés végeztével, a vele szemben csámcsogó Bakót kérdezi, nincs nálad egy kis fröccsbor, feljavíthatnánk ezt a löttyöt. Bakó felé rúg az asztal alatt, de nem éri el.

Közben a Richter gurított, de annak már reszketett a keze a félelemtől, és fél szemmel a Pásztorokra nézett

A két Pásztor fiú a labdajátékokban is ügyes volt. Pista kosárlabdázott hétvége a parkban, Jancsi focizott.

A fiúk megköszönik a vendéglátást. Az otthon lakói az ajándékokkal vannak elfoglalva, szolgoltatják a szappant, rágcsálják a kekszet, lapozgatják a könyvet. Csak a lilás hajú néni lesz megint izgatott, mindenáron ki akarja kísérni a csapatot, viszi utánuk a subákat, kucsmákat, miközben a pásztorok szót motyogja. A folyosót újra dzsekisusogás, bakancstalpak csusszanása, mormogás tölti meg.

De a Pásztorok nem is mozdultak, csak ott álltak zsebre dugott kézzel

Az utcán Gerlainak eszébe jut, odabent hagyta a subáját. Visszafutok, megyek a villamoshoz, és már inal a bejárat felé. Lenyomja a kilincset, nyílik az ajtó, sehol egy lélek, biztosan az öregek mosdatásával, fektetésével foglalkozik a személyzet. A fogason csak a fenyőágak zöldellnek. Elindul a nagyterem felé. A szobák felől hangok hallatszanak, tessékbevenniazestigyógyszert, menjen-pisilnibélabácsi. És valaki énekel: pásztorokpásztorokörvendezve. Gerlai arra fordul. Benéz a szobába. A lilás hajú néni táncol, rajta a suba. Karjaival saját vállait öleli. Lassan forog, tekintete a falon. A képről két jóvágású fiatal férfi néz.

elémbe ugrott az egyik Pásztor, a kisebbik, és rám kiáltott: Estand!

Ekkor Gerlai rájön, hol látta a nénit. Benne volt az újságban néhány hónapja. Benne volt a két férfi is, kicsit idősebben. Csak a temetőbe akartak menni, gyertyát gyújtani az apjuknak halottak napján. Az ukrán határőr nem volt jó kedvében. Aki Nagyszőlősön született, az vonuljon be, védje a hazát. Akkor is, ha sok éve magyar állampolgár.

De akkor már az öregebbik Pásztor szedte fel a golyókat, és rakta be a zsebébe

A néni táncol, öleli magán a subát, énekel tiszta hangon: köszöntéstmondanakakisdednek. Arcán folyik a könnye. Az asztalon nyitott könyv, borítóval felfelé: A Pál utcai fiúk. Gerlai óvatosan sarkon fordul. Megnézi az ajtón a nevet: özv. Pásztor Istvánné szül. Szabó Eszter. Az is benne volt az újságban, hogy a két testvér ugyanaznap halt meg, és édesanyjuknak nehezen sikerült elintézni a magyarországi temetést. Gerlai a villamosmegállóban éri utol a többieket. Sajnos nem találtam meg, de majd a saját pénzből kifizetem a kölcsönzőnek a kárt, lihegi.

És a Pásztorok mind fölszedték a golyókat, és egy szót sem szóltak, csak továbbmentek.

P. Maklári Éva

El nem küldött levelek

Mikor először buktál rám ott a parton,
remegett bennem a félelem.
Mikor mellem simogattad, már
lepkék táncoltak körülöttem.
A víz pedig csak fodrozódott,
szavakat dobáltak a habok,
és testem alatt fogócskázni kezdett
minden szem apró homok.
Nem léptél tovább. Ez így volt jó.
Időt adtál arra, hogy érezzelek,
hogy szeressem a vízmosta partot,
az elaggott, talpamba vágó köveket.
Most is olyan, mintha látnálak.
Valahol, két felhő résén át
felém nyúl kezed.
Pedig olyan régen volt, olyan régen,
mintha tegnap, mintha tegnapelőtt.

*

Akkor ott, a gödörnél állva
buktam volna rád zokogva,
villás-farkú fecske-suhanással
elrepült életem minden pokla,
csak a percek fénylő sugarai
tomboltak vad ritmussal bennem,
a megunhatatlan szeretkezések,
angyalszárnyként védő karod
akkor is, ha más irányba mentél,
vagy én égtem hazugságaimban.
A csönd lesz az összekötő fonál
a lent és a még fent között – tudtam
akkor ott, a gödörnél állva.

Tájkép augusztusban

(2022)

Bokrokat vesztett kopaszodó dombok,
tó helyén dőzsölő sűrű iszap,
izzadó járdák, fölforralt falak,

döglődő halak a nyüzsgő parton,
kapásról ábrándozó horgász-csalik,
kőkupac tetején egy üres ladik,

fűnek-fának haláltáncot zenélő szél,
könnytelen nádszálak talpad alatt.
Verjétek félre a harangokat!

Kosztolányi a francia szellem vonzáskörében

Amikor a magyar és a nyugati kultúrák közel ezeréves kapcsolatairól beszélünk, szinte soha nem tesszük fel a kérdést: miért olyan érzékenyek íróink elsősorban a latin eredetű kultúrák befogadására. Ugyanígy, Kosztolányi kapcsán, alig vizsgálták még, milyen mély forrásokból ered az ő latin szelleme, műveinek tagadhatatlanul latin karaktere.

Magát Kosztolányit is izgatta ez a kérdés. Többször vall leveleiben a francia nyelv és irodalomhoz, kultúrához való kötődéséről. Idézzünk erről néhány gondolatot egyik leveléből: „A francia irodalmat nagyon régi és mély kapcsolat fűzi a magyarhoz. Mindig Párizs volt a nagy szerelmünk, mi, irodalmárok Párizst imádtuk. Színházaink előszeretettel tűztek másorra francia műveket, és e szimpátia a francia irodalom és színház irányában sohasem szűnt meg, még a háború alatt sem. A közeledés napról napra erősödik. A háború előtt az emberek a német nyelvtanulást részesítették előnyben. De a háború befejezése óta mindez alaposan megváltozott, és mondhatjuk, a francia nyelvet szinte minden közegben beszélik a legmagasabb köröktől a legegyszerűbb emberekig. Nincs olyan áruházunk, ahol néhány alkalmazott ne beszélne franciául. A fiatal generáció érdeklődése is egységesen a francia nyelv felé fordul. És én nagy örömmel érzékelem ezt a fellendülést. Azon a véleményen vagyok, hogy azok, akik franciául tanulnak, ezáltal nemcsak kifinomultabban tudnak megnyilatkozni, de elmélyültebbek is lesznek. A francia nyelv mértéktartásra és szerénységre tanítja íróinkat, arra inspirál bennünket, hogy ne csak a felszínes külsőségeket, hanem legbensőbb énünket adjuk. Ami engem illet, ez számomra a »tartózkodó szépség«...”¹

Kosztolányi francia kapcsolatainak csupán az egyik oldalát vizsgálták eddig behatóan – a műfordító Kosztolányit (Baráth Ferenc, Tímár György, Rónay György s elsősorban Rába György).² A másik oldalt, vajon a franciáknak mi

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Kosztolányi Dezső hagyatéka. MTAK 11. Bp., 178. Ms 4621/175. Francia nyelvű fogalmazvány.

2 Baráth Ferenc: *Kosztolányi Dezső*. Zalaegerszeg, 1938, 118–127.

Rába György: *A szép hűtlének*. Bp., 1969, Akadémiai, 215–318.

Tímár György: Egy versfordító dilemmái. In *A műfordítás ma*. Bp., 1981, Gondolat, 347–378.

a véleményük Kosztolányiról, s mit fordítottak tőle franciára, csak érintették a kutatók. Az MTA kéziratárában található Kosztolányi-hagyaték francia nyelvű levelezése, cikkek, újságkivágások, melyek számunkra egységes képpé állhatnak össze.

„Rengeteget fordított” – írja Illyés Gyula az *Idegen költők* bevezetésében.³ Szinte lehetetlen felsorolni csak a franciákat is: – Villontól Paul Valéryig, Hugótól Baudelaire-ig vagy Balzactól Henri Barbusse-ig, Molière-től Edmond Rostand-ig. Fordításai szinte az egész francia irodalmat átprésztázzák, minden korszakát, annak műfaji sokrétűségét, bizonyítva, hogy valóban élvezettel „táncolt gúzsbakötve”. A fordítás számára, ahogyan erről vall, sohasem a szó szerinti fordítást jelenti. A fordítás mindig ferdtetés is. A lényeg a vers hangulatát, zenéjét, üzenetét visszaadni, s nem baj, ha majdnem új verset írunk, mégis az eredeti költői alkotást tolmácsoljuk. Szinte mindig francia példát hoz módszerének bizonyítására. Érdekes még megjegyeznünk, hogy nem mindig a legismertebb francia költőket fordítja. Bár Villonnal kezdte, eljut Paul Morand-hoz. A 1888-ban született francia író, diplomata főleg nagyvilági és szórakoztató regényeket ír, versei inkább könnyebb riportok. Kosztolányit ötletes játékossága fogja meg, például a *Budapest 545 hullámhossz!* című versben. A fordítás az éter hullámhosszán elviszi a „szőke Magyarország” üzenetét „a zöld Normandiának”. A vers csupa szín, csupa íz, csupa zene, de a hegedűszó elhal, és „a cimbalomból ólomzivatar ömlik”. Költőnk az egész világot bejárta volna, szeretett utazni, többször járt Franciaországban (1925-ben Grenoble-ban), s ahová nem jutott el a valóságban, oda így jutott el: műfordításai varázsszönyegén. Útirajzaiban Párizs többször felvillan – „aranykapuján” álmaiban többször belépett, ám a valóság sokszor egészen más: egyszer „szelíd, naiv óriás”, máskor titokzatos, középkori „halottasház”, költők temetője, ahol semmit nem tudnak hazánkról, de nem is érdekli őket. „Hongrois” egyenlő „autrichien”. *Lángelmék* című kötetébe Illyés Gyula hat nagy franciáról szóló tanulmányát illeszti (pl. Racine-ról, Maupassant-ról, Anatole France-ról stb.), de nem csak őket ismerte. „Becsületesen és bátran mindenkitől tanulni akart; tanulmányainak ez az alaphangja.”⁴ S szeretett volna a kortárs nagy francia írókkal is közelebbi kapcsolatba kerülni. „Irodalmunknak nem volt önála jobb diplomatája külföldön. De éppoly kitűnően képviselte a külföldieket is nálunk. Európai volt” (Illyés Gyula).⁵ Lehangelő a levelek gyér száma, de tanulságokat rejtenek a dátumok. Az adatok és a dátumok főleg az 1930-tól 1932-ig tartó időszakból valók. 1930–31-ben zajlik a Meillet-vel folytatott „nyelvvitája”, 1930-ban lesz PEN Klub elnöke. Nem véletlenül: költő ő, esszéista és novellaíró. Szeretné képviselni nálunk a PEN eredeti céljait: az irodalom nemzetközi együttműködését, cseréjét, a népek közötti félreértések, a falak lebontását az írók segítségével. (Tudjuk, ez csak részben sikerülhetett, talán

3 Kosztolányi Dezső: *Idegen költők*. Sajtó alá rendezte Illyés Gyula. Bp., 1942, 7–8.

4 Kosztolányi Dezső *hátrahagyott művei*, IV. kötet. *Lángelmék*. Nyugat, Illyés Gyula bevezetése, 5.

5 I. m. 7.

„légvár” maradt). 1931 – a Duhamellel való levelezése, s 1931-ben látogat Duhamel Budapestre; 1932 májusában van a PEN Club X. kongresszusa Budapesten, s 1932 nyarán kapja meg Kosztolányi a francia becsületrendet. 1927 és 1935 között már 11 novelláját fordítják franciára.⁶ Ugyanakkor a felmerülő francia írók nevei is egymáshoz kapcsolhatók, pl. Georges Duhamel, Jules Romains ugyanannak az írói körnek a tagjai, s jártak Budapesten is. Maxime Beaufort és François Gachot, Kosztolányi műveinek kortárs francia fordítói szinte ugyanabban az időben élnek és alkotnak Magyarországon, Mauriac pedig a legdivatosabb, legtöbbet fordított francia író nálunk ebben az időszakban. A magyar-francia irodalmi kapcsolatok e periódusra eső újabb fellendülésére utalhat bizonyos francia nyelvű újságok megindulása nálunk és Párizsban is. (*Revue Franco-Hongroise*. Paris, 1928; *Revue des études hongroises*. Paris, 1928–1935; *Gazette de Hongrie*. Bp., 1929; *Nouvelle Revue de Hongrie*, Bp., 1932–1943.) Kosztolányi francia kapcsolatainak erősödését kétségkívül 1930-tól tapasztalhatjuk, amikor a budapesti PEN Club elnökévé választják, de 1930 februárjában jelenik meg a *Lenni vagy nem lenni* című esszéje a *Nyugatban*, s az *Életre-halálra*, az *Európa* című költemények ugyancsak 1930-as keletkezésűek. Bizonyos küldetésváltás, lázas, közösségi aktivitást vállaló magatartás kialakulásának tanúi vagyunk tehát.⁷

A „mit ér az ember, ha magyar?” kérdés jegyében polemizál okos és türelmes szenvedéllyel „nyelvőrzként, nyelvvédőként” Antoine Meillet-hez írt vitairatában, amely *A magyar nyelv helye a földgolyón* címmel ugyancsak 1930. július 16-án jelenik meg a *Nyugatban*. Ugyanezt a tanulmányt a *Revue Mondiale* 1931. január 15-ei száma a lap élén közli francia fordításban.⁸ Kosztolányi fájdalmas és szenvedélyes hangon kér „igazságot” a magyar nyelv nevében. (Érdekes, hogy itt is Jules Renard-ra hivatkozik: a világozság – mondja Renard – az író udvariassága.)⁹ E nyelvvitára két párizsi újságcikk is reflektál. Az egyik a *L'opinion*

6 Sáfrán Györgyi: *Kosztolányi Dezső hagyatéka*. MTAK 11. Bp. 178. Ms 4619/91-106. Novellái franciául. 98. „*Le Boueux*.” Ford. Újvári Pál és Girard, Jean. 9. f. 15 Février. 1927. Paris. Europe; 95. „*Journaliste*.” Ford. Kubet Edit. 12 f. Juin. 1929. Revue de Genève; 102–103. „*Omlette à la Woburn*.” Ford. François Gachot. 15 décembre. 1931. Nouvelle Revue de Hongrie. Ua. Ford. Kosztolányi Dezső 1 octobre. 1933. La Revue Belge; 91. „*Auréole grise*.” Ford. Rónai Pál és Tosi Emile. 9 f. Europe. (dátum nélkül); 92. „*Aventure bulgare*.” Ford. Rónai Pál. 5 f. Mai. 1932. Nouvelle Revue de Hongrie; 93. „*Balaton*.” Ford. Kosztolányi Dezső. 8 f. 1932. V. Tome: XLVI. Nouvelle Revue de Hongrie.; 96. „*L'avocat céleste*.” Ford. Gachot, François és Rónai Pál. 6 f. 1932. (nincs pontos adat); 97. „*Du berceau jusqu'au cercueil*.” Ford. Gachot, François és Rónai Pál. 5 f. 1935. III. Nouvelle Revue de Hongrie; 99. „*Le canot automobile*.” Ford. Aucel, Henri. 4 f. 6 avril. 1935. Feuilleton de la Gazette de Hongrie; 100. „*Le manuscrit*.” Töredék. 2 f. (nincs pontos adat); 101. „*Le varech*.” Ford. Rónai Pál és Tosi, Emile. 4 f. 1933. Feuilleton de la Gazette de Hongrie.

7 Vö. Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1979, Akadémiai, 505–529.

8 *Nyugat hírei*. *Nyugat*, 1931. február.

Ua. Sáfán, i. m. Ms 4619/94. Kosztolányi Dezső, *Défense d'une Langue Nationale*. Ford. Gara László 13 f. La revue mondiale, Paris, 15 janvier, 1931.

9 I. m. 90.

1931. február 14-i számában, a *Chroniques internationales* című rovatban jelent meg (írója: André Thérive), a másik a *Revue Franco-Hongroise* 1931. áprilisi számában: *Egy nemzeti nyelv védelme* címmel.¹⁰ Ez utóbbi tökéletesen igazat ad Kosztolányinak, „aki szinte az irodalom minden területén bebizonyította már tehetőségét, és a magyar írók között megérdemelt hírnévnek örvend”.¹¹ Érdekesebb és jelentősebb a *L'opinion* cikke, melyben objektív hangú észrevételt olvashatunk. Megköszöni a *Revue mondiale*-nak, hogy publikálta M. Kosztolányinak, a PEN Club elnökének vitairatát, amely nagyon tanulságosan fejezi ki a mai általános érzelmeket. Nem ad igazat Meillet-nek a magyar nyelvvel szemben felhozott vádjával kapcsolatban, de általában leszögezi: egy jellegzetesen izolált nyelv a mai modern világban, úgy tűnik, fatálisan szegényes sorsra van ítélve, mert a civilizált Európában az emberek közti kommunikáció két vagy három nagy nyelv segítségével történhet. A kis- és közép nemzeteknek létfeltételük a két-nyelvűség. Nem szabad tehát „befalazni” magunkat nyelvünk korlátai közé, le kell győznünk a nemzeti nyelvek féltékeny büszkeségét. André Thérive, a cikk-író véleménye szerint tehát Kosztolányi hagyta érzelmei által elragadtatni magát, és inkább hivatalából adódóan, kötelességszerűen, mint a PEN Club elnöke védte meg nyelvét, nem okosan gondolkodva.¹² E vitában Kosztolányi, legalábbis a francia közvélemény előtt, alulmaradt.

A másik érdekes tanulságot Kosztolányi Georges Duhamellel kialakult barátsága szolgáltatja számunkra. Ugyanis három, Kosztolányi Dezsőhöz címzett francia nyelvű Duhamel-levelet és egy táviratot, valamint 4 francia nyelvű válaszlevelet találunk a Kosztolányi-hagyatékban.¹³ A legkorábbi 1931. augusztus 11-ei keltezésű, pontosan jelzi, hogy miről van szó. Kosztolányi meghívta Duhamelt, tartson előadást Budapesten.

Georges Duhamel elfogadta a meghívást, úgy képzelte, hogy Bukarestbe utazva megállna egy-két napra Budapesten is.

La Nouvelle Maison, La Naze, VALMONDOIS, (SEINE-ET-OISE)
1931. augusztus 11.

Kedves Kollegám,

Hágai kongresszuson való találkozásunk alkalmából Ön baráti ajánlatot tett nekem: ha kedvem lenne Budapestre jönni, és ott tartani egy előadást, bizonyára szívélyes közönségre találnék. Úgy gondolom, ezt a kedves tervet éppen most

10 Sáfrán Gy., I. m. Ms 4627/11. Francia nyelvű újságkivágások: André Thérive: Le destin des langues nationales (A nemzeti nyelvek sorsa). *L'Opinion*, 14 février. 1931. 13–15. Chroniques internationales. La défense d'une langue nationale (Egy nemzeti nyelv védelme) Állandó tudósítótól. *Revue Franco-Hongroise*, IV. année N° 29. Avril, 1931. 15–16.

11 I. m. *Revue Franco-Hongroise*.

12 Vö. I. m. *L'Opinion*.

13 Sáfrán, i. m. Ms 4622/152-155. Duhamel, Blanche; Duhamel, Georges levelei Kosztolányi Dezsőnek. Ms 4621/148-196. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven.

megvalósíthatnám. Az ősszel feleségemmel Bukarestbe kell utaznom. Szeretnék megállni Budapesten, és ott valóban tartanék egy vagy két előadást, aszerint, ahogy Ön jónak tartja. Minthogy nekünk legkésőbb november 3-án kellene elhagynunk Budapestet, az előadást október 30. és november 3. között lehetne megtartani. Sajnálom, hogy ennyi gondot okozok Önnek, de ha mindez lehetséges, hálás lennék, ha tudatná velem és eligazítana, milyen feltételekkel lehetne mindezt valóra váltani.

Remélem tehát, hogy lesz alkalmam Önt hazájában is üdvözölni. Kérem kedves Kollegám, fogadja legszívélyesebb baráti üdvözlőmetet.

Duhamel¹⁴

A következő levelek kissé türelmetlenebbek, Duhamelt érdekli a szervezés, a szállás, a honorárium és a gyors továbbutazás – hiszen elsősorban Bukarestbe készül. Kosztolányi válasza Duhamelhez francia nyelvű levelek „Ismeretleneknek” címszó alatt fellelhető a hagyatékban.¹⁵

Uram,

A postás éppen akkor kézbesítette kedves levelét, amikor elhatároztam, hogy levelet írok Önnek.

Szervező irodáink olyan bizonytalan ajánlatokat tettek nekem, hogy jobbnak láttam megszakítani velük minden kapcsolatot a jelenlegi gazdasági válságban. Ezért tehát úgy terveztem, hogy a magyar Pen Club nevében kérem fel Önt, tartsa meg a kérdéses előadást a Fészek Klubban, lelegegánsabb művészkaszinónkban. Kis országunk számos írója (akik hosszú ideje csodálják Önt), nagy örömmel várja és megtiszteltetésnek érzi az Ön látogatását. Ami engem illet (hiszen én jól ismerem az Ön műveit), bizonyos vagyok benne, hogy Magyarország különösen érdekelni fogja Önt, s Budapest is, az a város, ahol Salavin akár világra jöhetett volna. Nagyon örülnék, ha tudatná velünk előre érkezésének pontos dátumát, s különleges kívánságait, hogy megtehessem a szükséges intézkedéseket.

Levelét várom, őszinte barátsággal:

Kosztolányi Dezső

S végül egy távirat Duhameléktől Bécsből jelzi, hogy: „1931. október 31-én 13.12 órakor, szombaton érkezünk.”¹⁶

De hogyan jut eszébe Kosztolányinak Georges Duhamelt meghívni? Mint a fentebb idézett levélből is tudjuk, Duhamellel már a PEN Clubok Hágai Kong-

14 Ms 4622/153. *Duhamel, Georges Kosztolányi Dezsőnek*. Valmondois, 1931. augusztus 11. 2 f. francia nyelven.

15 Sáfrán, i. m. Ms 4621/159. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, gépelt levél.

16 Ms 4622/155. Wien, 1931. okt. 30. távirat, fr. ny.

resszusán, 1931-ben találkozott. Közelebbi ismeretségük tehát innen számítható, de a személyes rokonszenvenek talán más oka is van.¹⁷ Ha csak a *Nyugat*-ban, 1926-tól megjelent Duhamelről szóló írásokat nézzük, szembeötlő a Duhamel iránti figyelem. 1932 körül ez csak fokozódik. (Ebben az időszakban 6 érdemleges tanulmány jelenik meg róla.)¹⁸ Nincs most lehetőség e tanulmányok részletes ismertetésére, de kiemelhetünk néhányat: Komor András pl. Jules Romains-nal veti össze, Illyés Gyula Duhamel oroszországi utazásáról ír, és a legtöbb kritikus a „Salavin-könyvek” nyugtalan lelkipvilágát idézi, vagy Duhamel *Querelles de famille* című könyvét vitatja, amely a technikai civilizáció ártalmas áldásai ellen szól. (Illés Endre, Gyergyai Albert.)¹⁹ Igaz, 1931-ig csak Duhamel egyetlen regénye, az *Éjféli vallomás* jelenik meg nálunk magyarul (Komor András, 1927), de éppen a *Nyugat* cikkei Duhamel többi művéről, írói módszereiről, egyéniségéről tájékoztatják az olvasókat. Kosztolányi tehát úgy érzi, hogy ideje bemutatni Duhamelt a maga emberi mivoltában Budapesten, a nagyközönség előtt. Ez meg is történik. Duhamel megtartja az előadását, a korabeli újságok tudósításai szerint nagy sikerrel. De meglepő, hogy a cikkek inkább Duhamel nagyságáról, mint annak előadásáról szólnak, s ennek oka van. Az előadás valószínűleg csalódást keltett, nem volt több mint egy vidám „filológiai óra” anekdotákkal és általános frázisokkal fűszerezve. Jellemző, hogy csak egy született francia, François Gachot meri leírni: „Miért, hogy Duhamel hétfői előadása, ahelyett, hogy ékesszólóan bizonyította volna, csak érintette előttünk gondolatainak mélységét, s nem hagyta, hogy megfejtjük titkát?”²⁰ Duhamel bizonyára lebecsülte a magyar közönséget. Később Gyergyai Albert is erre utal a *Nyugat*-ban megjelenő írásában, amikor ezt írja: Duhamel „tavalyi előadása Budapesten még rajongó híveit is lehűtötte: a várt »message« vigasza és horizontja helyett több mint másfél óra hosszát a nyelv gépiességei ellen hadakozott, ami egy

17 Az *Ismeretleneknek* írt francia nyelvű levélfogalmazványok között található még egy Duhamelnek szóló Kosztolányi-levél, mely barátságukról tanúskodik. (Ms 4621/150. francia nyelvű fogalmazvány, javításokkal.)

Kedves Uram, nagyon szépen köszönöm figyelmességét, hogy elküldte nekem legújabb könyvét. Azonnal elkezdtem olvasni, és megragadott az Ön kiemelkedő tehetségének erőteljes megújulása. Ha befejeztem a könyvet, szeretném benyomásaimat közzétenni egyik folyóiratunkban. Majd elhelyezem ezt a kötetet is (megköszönve a hízalgő dedikációt) többi műve között, melyek könyvtáram kincsei.

Adja át legszívélyesebb üdvözetemet Mme Duhamelnek, és fogadja legőszintébb hálámat: Kosztolányi Dezső

18 Komor András: Georges Duhamel. *Nyugat*, 1926, II, 393–396; Illyés Gyula: Duhamel Oroszországban. *Nyugat*, 1927, II, 713–717; Carrère, Jean: *Salavin*. Georges Duhamel regénye. *Nyugat*, 1930, II, 72–73; Bálint György, *Querelles de famille*. Georges Duhamel könyve. *Nyugat*, 1932, I, 592–593; Illés Endre, ue. *Nyugat*, 1932, I, 593–594; Gyergyai Albert: Georges Duhamel. *Nyugat*, 1932, II, 341–343.

19 I. m. Gyergyai Albert. *Nyugat*, 1932, II, 341–343.

20 *Gazette de Hongrie*, 1931. nov. 7., François Gachot.

nyelv- és írástudónak érthető és szükséges szórakozás, ami azonban éppen úgy, mint orosz vagy amerikai útikönyvei egyúttal bizonyos aprólékosságról s kispolgári mániákusságról is tanúskodnak, s a tiszta, az igazi, a magas értelem helyett mintha csak az átlagos, a társadalmi, a józan ész képviselné”.²¹

Duhamel csak átutazott Magyarországon, és ugyanolyan távolságban maradt, mint volt, tőlünk magyaroktól. Valószínűleg Kosztolányitól is, akiről érdekes módon, e számtalan cikk egyikében sem esik szó. Kosztolányi a háttérben marad, pedig Duhamel mellett ő a főszereplő. Tehetsége hasonló a nagy francia íróéhoz. (Ezt írja A. Sauvageot is egy *Esti Kornél*ről írt francia nyelvű kritikájában, amikor Esti Kornél személyiségét, illetve Kosztolányi írói énjét Salavin, Jules Romains, Roger Martin du Gard kortársának nevezi.)²²

Kosztolányi vallomásait a francia nyelv szépségéről csupán az anyanyelvről írottak múlják felül, az anyanyelv a legnagyobb, összehasonlíthatatlan élménye életének. „Több mint 8000 kötetet gyűjtött össze francia, angol, német, olasz, spanyol nyelven, könyvtárának jelentős részét alkották a nyelvészeti munkák, szótárak. A könyv volt számára az értékegység, s ha valaminek az árát ki akarta számítani, azt számolta, hány kitűnő francia könyvet lehetne annyiért vásárolni” – írja róla felesége visszaemlékezéseiben. Páratlan nyelvtudása és a nyelvészet iránti szenvedélye, mindemellett a francia nyelv vonzása egész életére jellemző. Talán ennek köszönhető, hogy Aurélien Sauvageot közeli barátja lett. S talán Sauvageot-nak köszönhető Kosztolányi erősödő vonzódása a francia szellemhez. Sauvageot, aki Antoine Meillet tanítványa volt, 1923-tól 1931-ig az Eötvös Kollégiumban tanított francia nyelvet. Kosztolányi szenvedélyes nyelvművelőként s az anyanyelv védelmezőjeként igazából 1930-ban lépett színre – ekkor választották az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának tagjává, ekkor lett a Pen Club elnöke, és ekkor írta vitairatát a magyar nyelv védelmében Meillet ellen. Mint tudjuk, e vitában Európa nyilvánossága előtt alulmaradt, de Sauvageot bizonyára neki adott igazat, bár nyíltan nem állt ki mellette. Sauvageot is több mint nyolc nyelvet beszélt, ugyanakkor nemcsak az adott nyelv, hanem a nyelvhez tartozó nemzetek kultúrája is érdekelt. Így a magyar irodalom, melyet népszerűsíteni akart Franciaországban. Szinte ez volt Kosztolányi legnagyobb vágya – ezért szeretné annyira, hogy regényeit lefordítsák Európában. Sauvageot úgy érzi, ahogyan fentebb említettük, Kosztolányi művei sikert aratnának a korabeli francia közönség előtt. Közlebbi kapcsolatukról a Kosztolányi-hagyaték csupán egy francia nyelvű Kosztolányi levélfogalmazványt őriz. Ám ebből az egyetlen levélből, melyet Kosztolányi 1932-ben írt Sauvageot-nak, következtethetünk a köztük levő barátság milyenségére. Kosztolányit 1932 nyarán Eckhardt Sándorral és Hevesi Sándorral együtt magas francia elismeréssel

21 Gyergyai Albert: Georges Duhamel. *Nyugat*, 1931, II, 341.

22 A. Sauvageot: Kosztolányi Dezső: Esti Kornél (Budapest, 1933, Éditions Genius). *Revue des études hongroises*, 11e année, 1933, 388–389.

tüntették ki. A Becsületrend Lovagja lett! Ebből az alkalomból gratuláló sorokat kapott Sauvageot-tól, melyekre így válaszolt:

Kedves Barátom!

Végtelenül hálás vagyok baráti soraiért. A kitüntetés, amelyet nemrég kaptam a „nagylelkű” köztársaságtól, nem olyan egyszerű dolog számomra, mint ahogyan Ön gondolja. Ez igen nagy és magas kitüntetés, mert egy olyan országból érkezett, melyet mindig úgy becsültem, mint szellemem forrását, hazáját. Én is sajnálom, hogy nem találkozhattunk Budapest utcáin, és nem hallottam a hangját. De biztosíthatom, hogy egyáltalán nincs távol tőlem. Majdnem minden nap társalgok a szótárával, melyben nemcsak utánanézek egy-egy kifejezésnek, hanem elejétől végig úgy olvasom, mint egy lebilincselő olvasmányt. Óh, a „filológia” édessége! A szótárral igen nagy szolgálatot tett nekünk! Hála Önnek, a jövő generációi tudni fognak franciául! És ha az én francia tudásom még nem kifogástalan, ez az Ön bűne, kedves Barátom: tartozik nekünk e nyelvészeti mű másik részével, a magyar-francia szótárral, melyet mindannyian türelmetlenül várunk. Nyelvünkben „Sauvageot” többé nem tulajdonnév, mindennapi kifejezéssé vált. Úgy beszélnek arról, mint egy eszközről, és mindig kisbetűvel írják. (Ez a „nagyság” jele!) És ez az Ön magyar „gloire”-ja! Hallottam a minap egy srácot, ahogy mondta: Add ide a „sauvageot-mat”! És nagyon büszke voltam.

Fogadja kedves Sauvageot, e vallomás mellett, őszinte baráti üdvözetemet:
az Ön Kosztolányija²³

Valóban, ha szabad megjegyeznünk, ezek a Sauvageot szótárak még ma is a francia és magyar irodalmi nyelv különleges szolgálói, nélkülük elképzelhetetlen klasszikus irodalmi műveket lefordítani. Két rokonlélek találkozásáról tanúszkodott ez a levél szellemesen, játékosan. Jelzi, hogy Kosztolányi – aki európai szellemű gondolkodóként büszkén vallotta magát magyar írónak „századunk zűrzavarában” – és Sauvageot jól ismerték egymást.

Aurélien Sauvageot, aki 1923 és 1931 között tartózkodott Magyarországon, 1985-ben így nyilatkozik: „Azt hiszem, az egyedüli francia voltam, aki a világban találkozott az akkori idők magyar civilizációjával. Úgy véltem, kötelességem tudatni honfitársaimmal, hogy van egy nemzet, melyről vajmi keveset tudunk, és amely történelme során sok-sok súlyos áldozatot hozott annak a nyugati civilizációnak a megmentéséért, melyre oly büszkék vagyunk.”²⁴ Sauvageot tehát beismeri a dialógus kísérletének kudarcát. Szinte egyedül volt és maradt. A dialógus magyar résztvevői sincsenek sokan. A *Nyugat* című

23 Kosztolányi Sauvageot-nak. I. m. Kosztolányi hagyatéka; MTAK Ms 4621/145. Réz Pál közöl még egy rövid Sauvageotnak írt Kosztolányi levelet. In: Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Budapest, 1996, Osiris, 636.

24 Idézi Örvös Lajos. In: *Mit üzen Sauvageot? Hitel*, 1989/9, 21.

folyóirat 1925–1935 között erőteljesebben vállalja a nemzetek feletti Európagondolatot.

A francia közeledés kézzelfogható bizonyítéka mégis, hogy 1923-tól az Eötvös Kollégiumba kiváló francia tanárok érkeznek és tanítanak, s a kollégiumot a franciás kultúra otthonává teszik: Aurélien Sauvageot, François Gachot és Maxime Beaufort. Mindhárman Kosztolányi íróbarátai, fordítói, ugyanahhoz a baráti körhöz tartoznak, és a lehetetlenre vállalkoznak: a magyar–francia irodalmi és kulturális kapcsolatok kimozdítására a mélypontról. Maxime Beaufort már 1914 előtt Pesten tartózkodik, mint francia nyelvtanár, majd 1926-ban újra visszatér Párizsból; Sauvageot-t, a francia és a magyar kultúra „kiváló összekötő tisztjét” (Bálint György nevezi így) 1923-ban küldi Antoine Meillet Budapestre, Gachot egy évvel később követi.

Missziójuk milyenségét, szinte lehetetlenségét az adott politikai viszonyok között, publikálatlan leveleik alapján szeretnénk körvonalazni (e levelek az OSZK, az Eötvös Kollégium levéltárából, valamint saját gyűjtésemből valók, francia nyelvű kéziratok). A mintegy 50 levél teljes bemutatására természetesen nem vállalkozhatunk, de érzékeltethetjük íróik emberi és értelmiségi magatartását, lassú beilleszkedésüket a magyar életbe, kétségeiket és lelkesedésüket.

Kezdjük a sort Sauvageot-val, aki talán hármójuk közül a legtöbbet tett a magyar kultúra és a magyar nyelv franciaországi megismertetéséért. A levelek egy része (1923-tól 1927-ig) Bartoniek Gézához, a többi (1928–1931) Gombocz Zoltánhoz, az Eötvös Kollégium igazgatóihoz íródott. Az első levél dátuma 1923. október 29.

Igazgató Úr

Két hónap óta a legnagyobb tudatlanságban és bizonytalanságban hagytak, csak ma este tudtam meg, hogy kineveztek az Eötvös Kollégium tanáranak. M. Mistler közbenjárására kaptam egy hivatalos értesítést, amely véget vetett egy sor adminisztratív intézkedésnek, amelyért bocsánatot kérek Öntől.

Mihelyt a papírjaim rendben lesznek, sietek Budapestre. 3–4 nappal az érkezésem előtt megtáviratozom érkezésem időpontját.

Igazgató Úr, már teljesen elhagyott a remény e végeláthatatlan, hosszadalmas procedúra miatt. Néhány hete szinte türelmemet vesztettem a sok elvesztegetett idő láttán! Magyarországról visszatért fiatal barátaim lelkes elbeszélése hatására szinte égek a vágytól, hogy a lehető leghamarabb megismerjem az Ön hazáját... M. Meillet megadta az engedélyt, hogy disszertációmát finnugor nyelvészeti témából készítem. A teljes tézisemben foglalkozni szeretnék magyar irodalmi témával is. Főleg egy olyan monográfiára gondolok, amely a francia közönség figyelmét is felkeltő szerzőt érint. Ebben a témakörben szívesen kikérem professzorainak tanácsait és irányítását. Így nemcsak mint professzor, de mint tanítvány is csatlakozom az Eötvös Kollégiumhoz. Bocsánatot kérek Öntől, Igazgató Úr, hogy még szinte semmit sem tudok nyelvükről és irodalmukról. Nagyon nehezen olvasok magyarul, a nyelvtani struktúra és a szavak

szinte teljesen ismeretlenek számomra. A lehető leghamarabb pótolnom kell a hiányosságokat! Megígérhetem Önnek, hogy minden erőmmel és akaratommal erre fogok törekedni.

Várva a pillanatot, amikor személyesen is bemutatkozhatom, fogadja legmélyebb tiszteletemet:

Aurélien Sauvageot²⁵

Nem könnyű tehát Franciaországból kinevezést kapni Budapestre. A hivatalos kapcsolatok mind magyar, mind francia részről rendkívül rosszak, hidegek. Jean Mistler, aki 1920-tól 1924-ig dolgozik Budapesten (előbb mint tanár az Eötvös Kollégiumban, majd mint a Francia Követség kulturális titkára), semmit sem tesz a kapcsolatok javításáért. Nem ismeri, vagy inkább nem akarja megismerni a magyar kultúrát, irodalmat, fölényes, felelőtlen, közönyös hivatalnok vagy egy a sok közül ... Még 1984-ben megjelenő budapesti visszaemlékezéseiben se tud akkori szerepéről másképpen írni, csak felületesen, nagyképpően. Milyen szerencse, hogy Sauvageot azonnal megérti, neki nem csupán a francia nyelvet kell Pesten tanítania, ennél sokkal többet kell tennie: irodalmi diplomataként kell fellépnie, mint Kosztolányinak. Mindent vállal a cél érdekében, Bartoniek Géza hű szövetségese lesz. Az első lépés: francia könyveket és folyóiratokat szállítani a kollégiumnak, a második: ösztöndíjakat szerezni magyar diákoknak és tanároknak Párizsban. Az 1924-ben írt levelek erről a lázas tevékenységről és eredményekről is beszélnek: 10 hallgató és 2 kutató kap ösztöndíjat. Sauvageot, Mistler helyett, futkos a minisztériumba, tárgyal, intézkedik, harcol a gazdasági, pénzügyi korlátozások ellenére. Maga Sauvageot is összeállít egy bőséges könyv- és folyóiratlistát, amely a pesti kívánságokkal együtt figyelemreméltóan gazdagítja majd a kollégium könyvtárát.²⁶ A diplomáciai feladatokon túl Sauvageot komolyan veszi tanári és tudósi szerepét is, tanulja és megtanulja a magyar nyelvet, érdekli a magyarok eredete. Sauvageot nem győzi sorolni, mi mindent szeretne átadni, mi mindent szeretne megvalósítani. Megszállott tanár, maximalista önmagával szemben is. Érdeemes a mai francia nyelvtanároknak a leveleiből példát venni: hogyan kell és mit kell átadni a sikeres nyelvtudáshoz.

S miközben telnek a hónapok, egyre közelebb kerül hozzánk, magyarokhoz. Komoly propagandát kell kifejtenie Párizsban „magyar ügyben”, s bár vannak barátaink, nem titkolja, mennyi az ellenfelünk. Leveleinek tanúsága szerint szinte honvágya van Budapest és a kollégium után. Egyre jobban érezzük: Sauvageot már félig magyar, büszke, ha Párizsban intelligens és művelt, fiatal

25 Aurélien Sauvageot Bartoniek Gézához. 1923. okt. 29. Párizs. Eötvös Kollégium Levéltára, 46. doboz, „Francia tanárok” 84/A. A levelek francia nyelven íródtak. Tudjuk, végül Sauvageot Adyról írt monográfiát, ám e disszertációt a francia egyetemen elutasították. Sajnos a dolgozat kézírata a háború alatt Párizsban elveszett.

26 Aurélien Sauvageot Bartoniek Gézához. 1924. febr. 1.; 1924. máj. 31.; 1924. jún. 18.; 1924. okt. 9.

magyar tudósokat mutathat be. Bár Magyarország ellenségei nem alszanak, a francia értelmiség körében vannak, akik szimpatizálnak Magyarországgal.²⁷ Sőt Meillet ad egy jó tanácsot, Sauvageot ne írjon Magyarországról, míg le nem doktorált. Utána csinálhat, amit akar. Hivatalosan, úgy tűnik, Magyarország tiltott téma, aki egy kicsit is másképpen nézi Magyarországot, azt már befekeztetik (a doktori védésére csak 1929 júniusában kerül majd sor).²⁸ Bartoniek Géza halála után 1928 szeptemberétől Gombocz Zoltán lesz a kollégium igazgatója. A harmincas évek elején egyre nehezebb idők jönnek, a gazdasági és politikai válság elmélyülése nem kedvez a magyar-francia kapcsolatok erősödésének. Sauvageot belefárad a politikai és egyéb intrikákba, szabad akar lenni végre, hogy szenvedélyének, a finnugor nyelvészeti kutatásoknak éljen. A levelek gyérülnek. Sauvageot 8 esztendő telt el Magyarországon. 1931. február 11-én, Gombocz Zoltánnak írt utolsó levelében búcsút mond élete egy lezáruló korszakának, amikor egy kultúrát úgy kutatott, hogy benne akart élni, és meg akarta érteni a körülötte élőket.²⁹ Amikor távozik, már tudja, újra háború fenyegeti Európát. És kit féltsen a legrosszabbtól, Franciaországot vagy Magyarországot, esetleg mind a kettőt? Megérzéseit mélyen átélhetjük – a jelen és a jövő viszonylatában is.

Két hazája van hát, s valahogy így gondolkodik az őt követő François Gachot is, akinek levelei nem ennyire kristálytisztán elkülöníthető időszakot körvonalaznak. 1924 novemberében jött Budapestre, és még 25 évig, 1949-ig marad. Gachot nem precíz, gondos, esztétikai külsőre is adó levelező, bohém író ő, aki rajong a modern irodalomért. Mint az Eötvös Kollégium tanára, először Sauvageot-nál lakik, de tanít gimnáziumban és a képzőművészeti főiskolán is. Gachot se tud kezdetben egy szót sem magyarul, de neki könnyebb a dolga: 1926-ban magyar nőt vesz feleségül, Laborcz Irént. Sauvageot így mutatja be Gachot-t: „Kicsit beteges küllemű volt, vézna, kistermetű, haja nagyon sötét, arca napbarnított, a megjelenésében semmi tekintélyt parancsoló, és bizony féltő volt, hogy nem tud majd tanítványai között fegyelmet tartani. De a szelleme élénk volt, a véleménye és az ízlése pedig nagyon határozott.”³⁰ Birkás Gézának 1942-ben írt önéletrajzi leveléből megtudjuk, tanulmányait a Sorbonne-on végezte, irodalom-német speciális szakon. 1923-tól újságíróskodik, 1925-től jelennek meg publikációi Franciaországban. 1926-tól, majd folyamatosan 1931-től 1938-ig a *Mercure de France* párizsi folyóirat számára szerkeszti a Magyar Irodalom rovatot. Fordít több novellát, verset: Kosztolányitól, Móricztól, Adytól, Karinthytól, Mikszáthtól, Szomorytól, Kassáktól, Illyés Gyulától stb.³¹ 1985 (sajnos ez halála éve) tavaszán hozzám írt levelében végtelen kedvesen egészíti ki eddig hiányos

27 Ua. 1925. febr., 1925. jún. 7.

28 A. Sauvageot: *Magyarországi életutam*. Bp., 1988, Európa, 161–171.

29 Ua. 1931. febr. 11.

30 A. Sauvageot: *Magyarországi életutam*. I. m. 278.

31 François Gachot Birkás Gézához. Budapest, 1942. febr. 5. Madácsy László irodalmi hagyatéka.

adataimat. „Inkább vagyok író, mint egyetemi tanár, s főleg tudományos kutató. Nemcsak helyzetemnél fogva, de idő híján... Ami Kosztolányit illeti, nagyon jól ismertük egymást, feleségem és én gyakran mentünk el hozzájuk. Emlékszem, milyen nagyszerűen ismerte a nyelv és stílusfordulatokat, a szójátékokat. Mennyire érdekelt az élő francia irodalom...”³² Gachot összességében ugyanazt teszi, mint Sauvageot – közvetít -, szerényen, kedvesen, bölcsen újra és újra visszatérve, még 84 évesen is Budapestre, hogy előadást tartson, utoljára Krúdyról, a PEN Club meghívására, közvetlenül halála előtt.

Akikről eddig szóltam, Gachot és Sauvageot, ismertek, legalábbis Magyarországon. De Maxime Beaufort-ról, a harmadik „misszionáriusról” szinte senki sem hallott. Ő is Kosztolányi-barát, Kosztolányi-fordító. Mikor Kosztolányit az *Édes Anna* franciára fordításának terve foglalkoztatja, ifjú Wlassics Gyula Beaufort-t ajánlja figyelmébe, a magyarul kitűnően tudó franciát.³³ Sauvageot emlékeiből az ő portréja is felvillan. Előkelő családból származik, igazságtalanul elbuktatták az egyetemi felvételi vizsgán, és ezért „levegőváltásra” vágyik. Elfogad egy számára felajánlott francia tanári állást Magyarországon még 1914 előtt. Feleségével és leányával együtt jól érzik magukat Budapesten, gyorsan kapcsolatba kerülnek a haladó értelmiségiekkel, írókkal. Hosszabb ideig 1926-tól lesz újra Magyarországon, Sauvageot-t 1928-ban ismeri meg. Nagyon jól beszél magyarul, annyira, hogy barátja fölkérésére leányával együtt közreműködik a „Sauvageot-szótár” szerkesztésében. Beaufort már az első világháború előtt találkozott Kosztolányival. Elég kultúrált, és megfelelő irodalmi érzékkel rendelkezett ahhoz, hogy mesterien lefordítsa az *Édes Annát*. A fordítást először folytatásokban egy párizsi újság, a *Le Temps* kezdi közölni 1937-ben. Beaufort ugyanis a *Le Temps* magyarországi tudósítója. Kiemelhetjük még, hogy Sauvageot-nak is nagyon tetszett az *Édes Anna*. Magyarul olvassa el, megrendíti, emellett csodálattal tölti el stílusának tökéletessége és szerkezetének harmóniája. Beauforttal együtt eredetiben olvassák a műveket, mert fel akarják fedezni egy nemzet legértékesebb szellemi kincseit, szemben Mistlerrel, aki szerint a magyar irodalom nem más, mint utánzás, s a magyar nyelvet nem érdemes megtanulni.³⁴ A fordítás és a kiadás története is érdekes. A helyettes államtitkár 1927. október 21-i levelében ezt írja Kosztolányinak:

Kedves Barátom,

Maxime Beaufortban azt hiszem, megtaláltuk azt a franciát, aki a magyarral is annyira tisztában van, hogy jó fordításokat készíthet anélkül, hogy még egy francia kézen kelljen a fordítást áteresztetni, ami mindig az egyöntetűség rovására van és sokszor félreértéseket is teremt.

32 François Gachot Madácsy Piroskához. Nice, 1985. ápr. 29.

33 Ifj. Wlassics Gyula Kosztolányihoz. Budapest, 1927. okt. Kosztolányi Dezső hagyatéka, MTA Kézirattár, MS 4625/143.

34 Vö. A. Sauvageot: *Découverte de la Hongrie*. Paris, 1937.

Kérlek, légy szíves velem közölni, Édes Annád francia fordítási jogát nem adtad-e át valakinek s rendelkezhetnénk-e abban az irányban, hogy a francia fordítást Beauforttal készíttessük. Szeretném, ha azt válaszolnád, hogy látni szeretnél előbb egy fejezetet (talán meg is jelölhetnéd, hogy melyiket), hogy megíthetnéd mennyire adja vissza intencióidat. S így, ha próbafordításra vállalkozik, legalább nem veszünk – zsákbamacskát.

Szívből üdvözlök igaz híved
ifj. Wlassics Gyula³⁵

Budapest, 1927. október hó 21.-én

Maxime Beaufort, aki tehát jól tud magyarul, már 1927 végén megbízást kap a fordításra, és hamarosan be is fejezi a munkát.³⁶ Azonban csak a kézirat készül el, a mű franciaországi kiadása késik. Ez ügyben fordul Kosztolányi még két nagy francia íróhoz, Jules Romains-hez és François Mauriac-hoz. (S valószínűleg Duhamelnek is ezért küldeti el a kéziratot, hátha felfigyel talán ő rá, hiszen barátja!)

A Jules Romains-nek szóló levél is a hagyaték publikálatlan darabja, dátum nélküli, magyar fogalmazvány. Neki ugyancsak elküldte – Beaufort közvetítésével az *Édes Annát*, s kéri, olvassa el.

Mester,

A nyár végén, barátom, M. Maxime Beaufort egy levelet s egy legévelt kéziratot hagyott az ön lakásán. Sajnos, nem találhatta otthon. A levélben emlékezetébe igyekeztem idézni azt a számomra felejthetetlen találkozást, amikor önnel Teleky Sándorné szalonjában az Abbaye-körről, s az új francia irodalomról beszélgettem, és megkértem Önt, hogy amennyiben még nem felejtette el azt a kis pontot, mely az emlékezetében lehetek, tekintsen be kéziratomba. Több könyvem megjelent Angliában, Németországban, Amerikában. (Ez a kézirat legújabb regényem, melyet legtöbbször becsülök.) Ha érdemesnek tartja, kérem, írjon eléje néhány szót s egyengesse utamat abban az országban, ahol – lélekben – állandóan élek.

Ugye nem veszi rossz néven, hogy érdeklődöm a levelem és kéziratom iránt? Válaszát várva vagyok régi híve és tisztelője:

D. K.³⁷

35 Ifj. Wlassics Gyula levele Kosztolányi Dezsőnek. Budapest, 1927. okt. 21. 1 f. Sáfrán i. hm. Ms 4625/273.

36 M. Beaufort Romain Rolland-ról tart előadást a magyar-francia irodalmi társaságban nagy sikerrel. *Gazette de Hongrie*, 1932. április 30.

37 Sáfrán, i. m. Ms 4621/679. Kosztolányi Dezső levele Romains Jules-nek, 1 f. fogalm.

E sorok kissé kibővített francia nyelvű fordítását is megtaláltuk a hagyatékban.³⁸ Jules Romains-t tehát ismeri, találkozott vele, fordított is tőle.³⁹ Jules Romains és Duhamel jó barátok, az Abbaye, „Poésie immédiate” nevű írócsoport tagjai.⁴⁰ Tudjuk, Jules Romains 1932 tavaszán a PEN Club kongresszusán Budapesten járt. Mikorra datálható tehát ez a levél? Valószínűleg 1932 őszére. De Kosztolányi Jules Romains-t nem csak egyszerűen ismeri, amit a „francia szellem” számára jelentett, a legteljesebben róla szólva fogalmazza meg: „Te vagy a bátorság, a szabadság, a gúnynak az a prometeuszi szikrája, melyet örökbe kaptál rokonaitól, a bájjal és az arányérzékkel együtt, ez az alkotó destrukció, mely ezerszer szentebb, emberibb a romboló, építeni képtelen, elveket csirizelő konstrukciónál. Élesség, erő, szerénysége a nagyságnak, kedvessége a mélységnek. Francia, francia. Fény, fáklya, emberiség fáklyája. Latin szellem, mely nélkül szegény lenne a földgolyó. Ezért szeretlek téged.”⁴¹

François Mauriac-hoz is ebben az ügyben írt.⁴² Mauriac-ot nem ismeri, de lefordította magyarra *Le désert de l'amour* (1925) című művét, s szereti Mauriac művészetét. (Megjegyezzük, hogy Mauriac-tól rendkívül sokat fordítottak magyarra még Kosztolányi életében: 10 regényét.)⁴³

Mester,

Azon tűnődöm, milyen jogon írok önnek? Nyilván a szeretet jogán. Évek óta foglalkozom az ön kivételes művészetével. Én fordítottam magyarra remekművét: *A szerelem sívataga* címűt (*Le désert de l'amour*). Ez a szeretet ad erőt nekem erre a lépésre.

Író vagyok. Angliában, Németországban, Amerikában több regényem megjelent. Most legújabb regényemet, az Édes Annát franciára is lefordították. Tudom, hogy az ön hazájában megjelenni több, mint bárhol a világon. Itt azonban egyedül vagyok, minden összeköttetés nélkül. Eddig mindössze néhány verssem, novellám jelent meg franciául.

Kérdezem: elküldhetem-e önnek legépelet kéziratomat, s remélhetem-e, hogy belepillant abba? Remélhetem-e, hogy pár bevezető szót ír eléje s kinyitja előttem a világ kapuit?

Csak annyit kérek, amennyire munkám érdemes. Ön nem ismer engem. Kérem, ismerje meg munkámat. Ha nem érdekli, dobja félre.

38 Sáfrán, i. m. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, Ms 4621/160. A francia nyelvű fogalmazvány gépelt formátumú, Kosztolányi ceruzás javításaival.

39 Sáfrán, i. m. Ms 4625/4950. Teleky Sándorné (Szikra) levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1927. augusztus 8.

40 Az Abbaye-kör 1906-ban Créteil abbéságában alakult „Független költészet” elnevezéssel. Tagjai szocialista és demokrata elveket vallottak, intellektualizmust a való világgal szemben.

41 Kosztolányi Dezső: Színház. 143–144. Idézi: Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*, 382.

42 Sáfrán, i. m. Ms 4621/678. *Kosztolányi Dezső levele Mauriac, François-nak*. 1 f. fogalm.

43 L. *Magyar Könyvészet*, 1921–1944. Bp., 1981, OSZK, VI. Nyelvészet-irodalom.

Átolvasom levelemet. Meghökkenek merészségétől. Azokhoz, akiket kevésbé becsülök és szeretek, aligha mernék hasonló kérést intézni. A szeretet követelőző.

Kérem válaszát. Igaz híve és tisztelője:

D. K.

A levél hangja végtelenül szerény, mondhatni, alázatos. De ne felejtjük el, egy készülő francia nyelvű levél magyar fogalmazványa, szinte minden kötelező, franciás udvarias szólammal előre ellátva, Kosztolányi magyarul fogalmaz, de franciául gondolkodik. Melyik levelet írhatta előbb? A Mauriac-hoz szólót vagy a Jules Romains-hez címzettet? Valószínűleg egy időben, illetve miután Jules Romains-től nem kapott választ. De Mauriac sem reflektált a kérésre, legalábbis nincs erre semmi jelzésünk. S az *Édes Anna* francia fordításának közléséről csak Kosztolányi halála után, a *Le Temps* című lap ad hírt 1937 augusztusában. A mű könyvalakban pedig Maxime Beaufort fordításában: *Absolve domine* címmel jelenik meg 1944-ben Párizsban, az Idegen mesterek sorozatban.⁴⁴ A könyv megjelenési időpontja a háború végére esik, és a jelenleg fellelhető talán egyedüli magyarországi példány a Széchenyi Könyvtárban, lehet ma is felvágatlan, eddig senki sem olvasta. Ezzel kapcsolatban volt egy felejthetetlen, de nagyon kellemetlen emlékünks. A '90-es években a párizsi Nemzeti Könyvtárban kutattam, s szerettem volna az *Édes Anna* Beaufort-fordítását felfedezni, a katalógusban megvolt. A könyvtáros ingerülten elutasított: hogy képelem, egy Sorlot által kiadott könyvet keresek, a Sorlot egy fasiszta kiadó – Hitler *Mein Kampf*-ját fordította! Tudom, a könyvtáros elfogult volt, de nem ismerte jól, sem a Sorlot '40-es évek végén kiadott műveit, sem Kosztolányit. Valószínűleg azóta sem ismeri.

A fordítással kapcsolatban még van egy francia nyelven írt Kosztolányi levélfogalmazvány, s ez megrázó dokumentum. E levél Sáfrán Györgyi Kosztolányi hagyatékáról készített repertórium szerint G. Duhamelhez íródott. (Jelzése: Ms 4621/143.⁴⁵) A levél dátum nélküli, nehezen olvasható, kusza írás. Kosztolányi a kórházból írhatta.

„Kedves Barátom, bizonyára nem tudja, hogy nagyon beteg vagyok. Ez az ínydaganat (»epulis«), amelyet a Babszemkirály ünnepén fedeztem fel, kiújult, és én három újabb, egymást követő súlyos operáción estem át. Mialatt a kórházban feküdtem, G. Duhamel barátom volt olyan kedves, hogy meglátogatott, és majdnem egy órát töltött mellettem. Ez az ismeretség köztünk néhány éve jött létre, az Ő egyik budapesti látogatása alkalmából, s már barátsággá teljesedett. Van egy ötletem! Elküldöm neki az Édes Annát, amelyet Ön lefordított. Kérem,

44 Désiré Kosztolányi, *Absolve domine (Anna édes)* Roman traduit du Hongrois par Maxime Beaufort. Les maîtres étrangers, Paris, 1944, Fernand Sorlot.

45 Sáfrán, i. m. Ms 4621/143. Kosztolányi *Dezső levele Duhamel, Georgesnak.* fr. ny. fogalm. 2. f. Ms 4621/143. Vö. Réz Pál: *Kosztolányi levelezése*, 1061.

legyen olyan jó, segítsen nekem ebben. Küldök Önnek két példányt. Amikor megkapja ezt a levelet, javítsa ki és küldjön egy példányt könyvet M. Georges Duhamelnek. Tegyen hozzá néhány szót és emlékeztesse őt a mi régi találkozásunkra a Szent János Kórház B. pavilonjában. K.”

A levél tehát nem Duhamelhez, hanem Maxime Beaufort-hoz szól, az *Édes Anna* fordítójához, valószínűleg 1934-ben. Kosztolányi ekkor már nagyon beteg, de az ötlet, mely legkedvesebb, utolsó teljes regényéhez kapcsolódik, nem hagyta nyugodni.

Mindaz, amit Sauvageot Maxime Beaufort-ról írt, ahogyan fentebb említettük, bizonyítja, milyen jól ismerték, mennyire becsülték egymást. Egyikük sem született politikusnak, sőt küldetésüket úgy tudták leginkább teljesíteni, hogy távol tartották magukat a politikától. Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem láttak és nem hallottak, hogy nem aggódtak Magyarország és Európa sorsáért. Maxime Beaufort 1940-ben két levelet ír Herczeg Ferenchez.⁴⁶ Különleges valamója ez egy becsületes gondolkodású franciának, aki együttérez a magyarság súlyos problémáival, de előrelátóbb, racionálisabb nálunk. Az első levelet Beaufort Herczeg Ferenc *Pesti Hírlap*ban megjelent, *A revízió útja* című vezércikkével kapcsolatban küldi el (*Vasárnap*, 1940. augusztus 25.). Herczeg Ferenc a nagyhatalmak kis népek iránti igazságtalanságáról, a párizsi békeszerződés fenntartásának lehetlenségéről, ezzel együttérző brit és francia politikusok köréről ír, akik hiába próbálták, nem tudták megakadályozni az újabb háború kitörését. „De hol vannak ők most? Alkalmasint, hazájuk sorsáért aggódnak...” Beaufort úgy érzi, reagálnia kell e cikkekre, hiszen ő is egy volt azok közül, akik Franciaországban Magyarországért szóltak. A cikk végső konklúziója készletire szólásra, ismeretlenül. „Azok közé a franciák közé tartozom, akik 20 év óta nem szüntették be a tiltakozást, hogy Magyarországgal Trianonban meg nem érdemelt kegyetlenséggel bántak el... Bizonyos cikkeimben, amelyeket a *Le Temps*-ban publikáltam, még tovább mentem, mígnem egy párizsi brossúrában a múlt tavasszal »magyar propagandistának« minősítették...” Beaufort ezután azok nevében beszél, akiknek volt bátorságuk egy ügy védelmezőjeként fellépni, s nem Magyarországot, de az igazságot szolgálni. Reményük, hogy a békét alapozhatják az ellentmondások összeegyeztetésére és a haladásra, keserű csalódás ma, mert közbejött az újabb katasztrófa. Beaufort a leigázott népek tragédiájára figyelmeztet, és így folytatja: „És milyen sors vár azokra, akiknek Németország véglegesen elviszi a győzelmet? Elhallgattatva és csapdába esve, kénytelenek köszönetet mondani a hódítónak, akinek étvágya csillapíthatatlannak látszik. Az általános magyar vélemény a győztesektől egy ésszerű és nem megalázó békét vár. Ez a hit bennünk, ellenkezőleg, olyan gondolatokat kelt, hogy ez a jövő béke még kegyetlenebb és igazságtalanabb lesz, mint az 1919-es, amely 20 éven keresztül elsötétítette Európát. Isten adja, hogy az Ön

46 Maxime Beaufort Herczeg Ferenchez. Bp., 1940. ápr. 25.; 1940. szept. 22. OSZK Kézirattár.

optimistáinak legyen igaza. De ha csalódni fognak, mit fognak Önök tenni? Némák maradnak a katasztrófa előtt, amely több mint 100 millió embert sújtana?...”

Beaufort több mint 8 oldalas levelében rendkívüli politikai éleslátással megjósolja az eljövendő 50 év európai történelmének alakulását, az újabb szerencsétlenséget, amely a magyarságra vár, ha nem ébred fel, ha nem fedezi fel, merrefelé sodródik. Naivnak nevezi igazsághoz hű, tiszta elkötelezettségét, amelyhez minden áron makacsul ragaszkodik, még arra a néhány évre, amely hátra van életéből. Ez az első ebben a műfajban írt levele, és elmúlt 60 éves. Herczeg válaszát sajnos nem ismerjük, de Beaufort-t – úgy tűnik – csak részben nyugtatja meg, mint rendkívül rövid, magyarul írt második kéziratából kiderül. „Nagyon köszönöm, mint francia, azokat a nagylelkű és vigasztaló sorokat, amelyeket Franciaország hivatásáról és jövőjéről oly meghatóan ír. Adja Isten, hogy ez a meggyőződés az általános békülés érdekében teljesüljön...” Valójában tehát Maxime Beaufort kételkedik, Herczeg Ferenc nem győzte meg. Már csak Isten segítségével bízunk, hiszen a leigázott, megszegényített Franciaország jobb jövőjét nem látja. De összeszorul a szíve Magyarország jövőjéért is. (A sors különös tragédiájának köszönhetően 1945-ben Budapest ostroma alatt hal meg.)

Éppúgy, mint Sauvageot-nak, aki 1933-ban, mielőtt végleg elhagyja Magyarországot, a vonatból csodálja a távolodó főváros fényeit, s felteszi a kérdést: „Vajon meddig ragyognak még ezek a fények Közép-Európa nyugtalan egén? Mert ha ez a ragyogás valaha is kihunyna, a fényes katlan alatt újra megnyíló sötétség olyan áthatolhatatlan volna, akár egy fekete lyuk, egy mély örvény, melynek sötétje az egész európai kultúrát elhomályosítaná.”⁴⁷ Milyen előérzet íratta e sorokat Beaufort-ral, Sauvageot-val? Miért imádkoztak mindketten Magyarorszáért? Nem a jóslattal való játék, nem az érzelmesség. Inkább a magyarsággal való azonosulás, a hozzánk tartozás, az igazság és őszinteség vágya. Hogy sikerült megismerniük egy népet és egy kultúrát belülről, Európának egy olyan részén, amelyről a franciák jóformán semmit se tudnak.

Több különböző francia értelmiségiről szóltunk, írókról, költőkről – egy egész intellektuális világról. Nekik is köszönhető, hogy kialakul Kosztolányi műveinek „tartózkodó szépsége”, levonhatjuk Kosztolányi francia kapcsolatainak tanulságait. Az *Európa* című költemény mának szóló üzenete is vitathatatlan.

„Europe! C’est toi
C’est vers toi que va mon chant
Dans le trouble aveugle de notre siècle,
Et pendant que d’autres t’enterrent au son des tocsins dans la nuit,
Je te salue avec un dithyrambe sonore
Je te dis bonjour...”

47 A. Sauvageot: *Magyarországi életutam*. I. m. 392.

„Európa! Hozzád,
feléd, tefeléd száll szózatom
a század vak zűrzavarában,
s míg mások az éjbe kongatva temetnek,
harsány dithyrambmal én terád víg,
jó reggelt köszöntök...
Kiáltsatok együtt,
Európa bátor szellemei, költők,
hogy gyáva vadállat bújnik el a vackán
és vaksi vakondok fúr alagútát...
Mind édes - enyémeK
Daloljatok együtt,
fények, fejedelmek, szellem-fejedelmek,
hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
ezt rakjuk az égig, kemény szeretetből
és légi szavakból.
Kezdjetek előlről építeni, költők,
légvár katonái.”⁴⁸ (1930)

48 Fordította: A. Prudhommeaux et Z. Sárffy – in *Bulletin Bibliographique de Budapest*. Genf, 1948.

* A tanulmányban közölt francia nyelvű szövegeket a szerző fordította.

Más az ország, mint a haza

Szabó Zoltán nemzetfelfogása

„Katolicizmus nélkül nincs magyarság”¹ – ezzel az árnyalatlan megfogalmazással hökkenti meg a majd’ száz évvel későbbi olvasót a huszonhat éves Szabó Zoltán. A nemzetté válás a katolicizmus érdeme, e vallási felekezet tette a népet országgá. A katolicizmus volt az a világszemlélet és az a műveltség, amely a magyarság legalsó rétegéig eljutott. Következésképpen a népben él legjobban a katolikus kultúra, illetve a katolicizmusban él tovább a népi kultúra – ez a két világ elválaszthatatlan. Ahogyan az idők folyamán a katolicizmus volt az ország értelme, szelleme és mozgatórugója. A gondolat kifejtésének jelenében, 1938-ban, a fogalomban egyszerre van hangsúlyosan jelen a kulturális, a spirituális és a szociális aspektus. Az egymásra rétegzett jelentésekből származott a közösségi tudat. S mivel a parasztságban őrződött meg a katolikus magyar lélek és jelleg, a továbbiakban a magyar szellem mint a nemzeti tudat ihletője a parasztságra támaszkodhat.

Szűkkebléséget és felekezeti, illetve egy társadalmi osztályhoz fűződő elfogultságot lehetne szemére vetni a fiatal értelmiséginek, ha nem lehetne felhozni mentségére, hogy katolikuson feltehetően a keresztény egyetemességet értette. Ugyanabból az évből való a következő idézet is: „Kereszténynek lenni, magyar-nak lenni: ezen a földön mindig egy kötelességnek két arca volt!”² A szélesebb szemantikájú, más felekezeteket is befogadó fogalomfinomítása a nemzettel állítja párhuzamba hitét: a magyar nép addig és annyira nemzet, ameddig és amennyire keresztény. A régi, eszmejellegű felfogás köszön itt vissza a „mit értünk nemzetet?” megunhatatlan kérdésében, s vele a tartozékai, a kereszt és a haza összetartozása, a védőpajzs szerep vállalása. Ám Szabó Zoltánnál – amint az a nemzeteszme logikájából következne – mégsem a szellem és az életforma, a nemes múlt, illetve a történelmi szerep, a keresztény Európa védelme, az ezeréves nemzet és birodalom visszaszerzésének hivatástudata fölötti

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

- 1 Szabó Zoltán: Katolicizmus a magyarságban. In *Hazugság nélkül*, 2. kötet, Héttorony Könyvkiadó, 290.
- 2 Szabó Zoltán: Egyetlen forradalom. In *Hazugság nélkül*, 299.

töprengés következik ebből – már csak a trianoni országvesztésre tekintettel is –, hanem a gazdasági, szociális és politikai válság mellett a nemzettudat válságának megállapítása. A szociális problémák, a társadalmi megosztottság, a politika felső rétegek általi kisajátíttósága, a szélsőjobb térnyerése, az idegen, német érdekek megjelenése az ún. keresztény nemzeti középosztály krízisét is jelenti számára. Pontosabban a szellem abban a tárgyalásban mégis előkerül, hogy a nemzeti tudat ihletője s ennek hordozója a középosztály volna, ha a kiegyezés után nem történt volna szakadás a viszonyukban. A nemzettudat helyére a nacionalizmus lépett, de az is idegen hatások nyomán, máshonnan kölcsönzött eszközökkel. Eltávolodás érhető tetten a magyar lélektől és jellegtől. Az ok az eddig elhangzottakból származik: a magyar parasztság erősen korlátozott bejutása a középrétegbe, illetve az egyoldalú német kulturális hatás. A magyar öntudat utolsó fénypontja 1848–49-ben volt, a dualista rendszer kiépülése, majd regnálása idején a hazaszemlélet elsekélyesedése és elmagyartalanodása jellemezte a magyar középosztály fejlődését és szellemi állapotát, majd szétesésének megkezdődését.

A diagnózis – azaz elégedetlenség a magyarok magyarságával – nemcsak társadalomkritikát, hanem szellemi és kulturális bírálatot is magában hordoz: a kereszténység mint a magyarság sine qua nonja a középosztályból lényegileg veszett ki, csak névleg, jelszavakban volt jelen. A nemzeti értéktudat válsága – mely magába foglalta Szabó számára a zsidóság üldöztetését is – orvosolhatatlan a beteg társadalomra vonatkozó terápia nélkül: a társadalmi változás, a demokratikus átalakulás, a szociális igazságosság kivívása nélkül, amelynek a célja a parasztság kifejlődő nemzeti öntudatának elősegítése. A nemzeti szellemnek a német idealizmusból és romantikus történelemszemléletből származó „esszenciájának” keresése, a nemzeti küldetés újbóli megtalálása a konkrét történelmi realitásokhoz igazodó társadalmi és kulturális reformgondolatok kimondásához vezetett. A megtalált új távlat a nemzeti gondot közép-európai feladattá avatta. „A tájaknak is megvannak a maguk törvényei. Ennek a tájnak az a törvénye, hogy a feladatok és szerepek akkor kerekednek egésszé a földön, ha gurultukban lejutnak a Nagy Magyar Alföldre. A magyarokhoz. Ezt a fölényünket kell megtartanunk és kiépítenünk.”³ Nem kevesebről beszélt itt a maga metaforáiban Szabó, mint hogy az esszenciális, a feladatot megértő és cselekvő magyarság a térség újjárendeződésének és fejlődésének hivatott képviselője és történelmi szellemének kifejezője. Egyrésztől úgy, hogy elismeri a geopolitikai helyzet következményét, a „két pogány közötti világ”, a nagyhatalmi érdekharcoló terepének kényszerű realitását. A magyarság a környező kis népek vezetőjének szerepére lett kijelölve, melynek első lépése egy sajátos magyar társadalmi rend kifermálása: egy olyan életforma, mely a parasztságot a nemzet művelt és vezető rétegévé teszi. E minta alapján szerveződik a kis népek Európája, abból az eszmeiségből táplálkozva, hogy a kis népek

3 Szabó Zoltán: Magyarság és Közép-Európa. In *Hazugság nélkül*, 259.

nagyobb egyéniségek. Keresztényi ideákat kellene követniük, igazságos rendnek, új agráréletformának szükséges jellemeznie társadalmukat, tekintetüket a magyarság anyagi és szellemi példamutatásán tartva. A népi mozgalom egy jellemző stratégiaalkotásának példáját is szolgáltatja egyúttal Szabó Zoltán, amelynek a demokratikus társadalmi-politikai reform mellett szerves része a szociális felemelés, a Duna-menti népek államközösségi együttműködésének ideája, s egy a kor szellemi és erkölcsi hanyatlást mutató tendenciáival szembe-szegülő morális és kulturális program elhivatottsága.

Láthatóvá váltak a szilárd pontok: a magyar szellem és a parasztság, továbbá megvilágosodott a feladat: az igazi magyar öntudat feléledése és kimélyülése. Normatíva is társul mellé: „Magyarnak lenni nem adottság, hanem eredmény, nem jogcím, hanem feladat. Magyarnak nem elég születni, a magyarnak el kell jutnia az igazi magyarsághoz, mint kereszténynek a kereszténységhez”⁴ – írja a *Magyarság és középosztály* című publikációjában a távlatos jövőt fürkésző szerző. Hiszen, emeli ki Szabó, „mindenki felelős azért a kis Magyarorszáért, amit önmagában hord”⁵. A vallási analógia egészen explicit: a magyarságtudat magasrendű és keresztény fogalom, fölötte áll fajnak, állampolgárságnak, sőt nyelvközösségnek is; illetve az igazi magyarsághoz erények, harcok, vívódások kellenek, mint az üdvözüléshez. Megjegyzendő, hogy a magyarsághoz kapcsolódó tudati tartalom nem válik vallássá, mindössze a hozzá való fordulás lelki és erkölcsi alakja hasonlít arra. A személyes identitás nélkülözhetetlen része, ahogy a vallásos hit is. A magyarság mibenlétével való azonosulás nem hit kérdése, hanem egy egzisztenciális lehetőség. Párhuzamokat keresve, elmondható, hogy Széchenyi István korábbi minőségkövetelménye után Németh László vagy Ravasz László fogalmaz meg hasonló igényeket kortársai közül.⁶

Éles a váltás a közép-európai feladatból eljutni a privát kis hazák felelősségéig. Ez Szabó Zoltán racionalitásának és valóságérzékelésének bizonyítéka. A háború kitörése és az ország szélsőjobboldalra tolódása idején a társadalmi reformra nincs lehetőség – a Szellemi Honvédelem kairozi pillanata jött el. Az újonnan indult, az ország függetlenségét és magyar jellegét őrizni kívánó *Magyar Nemzetben* – Szabó szerkesztésében 1939 júliusától az év végéig – megjelent cikksorozata célja a nemzeti tudat mélyítése és a szellemi függetlenség elérése. Programindító, a lapalapító Pethő Sándornak szóló nyílt levelében a nemzet védelmét nevezi meg a további hátrálást nem engedő célként. Felfogása szerint a nemzetet elmúlással nem a területi önállóság, hanem a nemzeti tudat elvesztése

4 Szabó Zoltán: *Magyarság és középosztály* In *Hazugság nélkül*, 305.

5 Uo., 305.

6 A közismert Németh László-i minőségforradalom-ideál mellett Ravasz László állásfoglalása is figyelemre méltó: „a magyarság nemcsak állapot, hanem feladat is, nemcsak olyasvalami, ami létezik, hanem olyasvalami is, aminek lennie kell. [...] a magyarság nemcsak valóság és érték, tény és szabály, hanem ezenkívül még hivatás, küldetés is. A magyarság akkor lesz teljessé, ha minél tisztább öntudattal és minél nemesebb erkölccsiséggel párosul.” Ravasz László: *A magyarság*. In *Mi a magyar?* Szerk. Szegfű Gyula. Bp., 1939, *Magyar Szemle*, 33–35.

fenyegeti. A legfőbb feladat a magyar hazafiság újjáteremtése. Nem azonos jelentésű a szó a hazafiassággal s végképpen nem a hazafiaskodással. Ez utóbbit Szabó a természetes nemzettudat elfejlődésének, kiüresedésének, szélsőséges esetben nacionalizmusnak és sovinizmusnak látta. A hazafiság eszmék követését és a magyarság szellemének képviselőjét foglalja magába. A magyarok magyarok legyenek – ez a legközelebbi és legfontosabb szükséglet, a legelső realitás. Segítségül a „nagyokú és vívódó” elődöket hívta: Széchenyit, Kölcseyt, Zrínyit és Pázmányt, Csokonait, Petőfit, Adyt, Babitsot, Móriczot, Illyést, Szabó Dezsőt, Bartókot és Kodályt.

Korán jelentkezett Szabó Zoltán gondolkodásában a nyelvi kifejezés bizonytalanságának gondja, elvesztése a szavak értelmére vonatkozó közösségi fedezetnek, a fogalmi zavar észlelése a társadalmi közbeszédben. Értetlenséget, üres verbalitást, zűrzavart, új eszmék kritikátlan követését tapasztalta maga körül. A Szellemi Honvédelem szükségességét praktikusán a politikai propaganda nyelvrontó munkája indokolta: a hatalmi manipuláció meg akarta semmisíteni a legfontosabb szellemi javakat. Szétzúzták a jelentéseket, a fogalmakat, a szavakat. Elbizonytalanították a hagyományos nemzeti eszményeket. Idegen eszmék terjesztésével tévútra terelték az önérdékű nemzeti politikai gondolkodást. A nyelvi tisztázásnak, szándéka szerint, el kellett volna vezetnie az alapfogalmak egységes felfogásához: mit értünk magyarságon, mik a magyar magatartás ismertetőjegyei, s ezek miként állíthatók egy nemzeti karaktert magán hordozó társadalomalakítás szolgálatába. A lelkileg és szellemiekben független nemzet kivívásának eszménye még hordoz magában némi patetikus elvontságot, földtől elrugaszkodott, magasztos ideálokat követő emelkedettséget. A konkrét kritika azonban, amely a társadalom vezető részének a magyar gondolkodástól való eltávolodását konstatálja, már gyakorlati vonzatai vannak. Itt az értelmiségi elvárás már a német érdekek kiszolgálásának elutasítását mondta ki, egy nemzeti érdektől tántoríthatatlan politika követelését hangoztatta. Ő a szellemi-lelki fundamentumok lerakását vállalta. A hagyományok életre keltése, a kulturális múlt időszerűsítése, a nemzet visszavezetése tradicionális önmagához a nélkülözhetetlen feltétele a politikai változásnak. A közös emlékezetből a közös tartalmak megtalálásának és közös cselekvésnek kell következnie. A sajátosan magyar eszmélés és magatartás ép lelket és egészséges, jól működő magyar társadalmat teremthet, amelynek a hagyomány, az érdek és a hivatás összehangolásában és együttes képviselőjében egy jelzőt engedhet meg magának: a magyart.

Szabó nemzetfelfogása lényegileg értelmiségi elgondolás. Esztétikai természetű retorikája a múlt árnyainak fölkeléséről, a holtak szavainak feltámasztásáról, a régiek segítségéről beszélt. Széchenyi „lelki függetlenséget” óhajtó morális imperatívuszának átvétele, az eszmélés, a cselekvés megváltoztatása s immunitás a propagandával szemben olyan feladatot tűz ki, mely az önnevelést tartotta elsődleges instrumentumának. A személyes élettörténethez is visszavezethető az iskolai cserkészvezetőjének, Sík Sándor jelmondatának

– „emberebb ember, magyarabb magyar” – alkalomhoz illő használata. Lelki reformot hirdetett – ihletett fogalmazásával: visszatérés a régi szebb magyarsághoz –, általa pedig társadalmi. A mélyebb és magyarabb öntudat példaképe mindenekelőtt Zrínyi Miklós, személyébe vetítve a magyar jellem sűrítményét: az őszinte szembenézés a valóságos magyar helyzettel, a keserű ráébredés, majd az erre következő tettekészség. Ha azt olvassuk, hogy „a magyarság az emberben: mű, alkotás”, akkor a kalokagáthia egyfajta megjelenési formájára asszociálhatunk, a nemzettudatban kéz a kézben járó erkölcsi kiválóság és a végső soron esztétikai szempontból leírható emberi nemesedés példáját vehetjük észre. A bildung, azaz az önképzés által való felemelkedés a magas szintű humanitásig, szorosabban Wilhelm Humboldt eszményének – mely szerint a művelődés személyiségformáló alkotás – szellemi forrása is ott hat ezekben a gondolatokban. Herderi indíttatás ismerhető fel a kulturális alkotásnak a néplélekhez való visszavezetésében. A renani komponenseket – a közös emlékezetet, a közös életre való szándékot és jövőképet – transzformálja saját nemzetdefiníciójában: „mi a magyar a múltban, mi a helyes magyar gondolkodás a jelenben, és mi az igazi magyar cél a jövőre”.⁷ Megvalósulásának akadályát a hazai milióban találta meg, amely minduntalan megakadályozta a magyar szellemiség és a magyar politika egymásra találását. Egységesítő törekvését – szóhasználatával élve – az együgyűség, a közöny, a tehetetlenség, a szellemi és politikai közélet végtelenül kettészakadt volta akadályozta. Mozgalom elindítását is szeretne volna elérni, messzeható következményekkel is számolva. A Szellemi Honvédelem távlatos potenciálja a magyar nép szabadságharcát is magával hozhatta volna a maradiság ellen, nemcsak szellemi eszközökkel.

Nemzetképeinek újabb fejezete, a *Szerelmes földrajz* című könyvben egybe gyűjtött impressziói. Közvetlen kiváltója immár a háborús tapasztalat. Szabó Zoltán ösztöndíjasként a helyszínen élte át Franciaország német megszállását. „Egy összeomlás roppant személyes élménye mindent megingatott körülöttem, rendszerek hangtalanul tűntek el a mélyben, intézmények egy roppanásra gemmisültek, egy korszak jajkiáltás nélkül süllyedt el valami közömbös közegben”⁸. A kataklizmaszerű pusztulás az országos keretek, az intézményi formák sérülékenységét és tűnékenységét erősítette tovább Szabó Zoltánban, a történelmi Magyarország eltűntének traumájához csatlakozva. Új fogódzóinak megtalálása francia szellemi hatást mutat. „Hajlottam a hitre, hogy nincs más bizonyosság, mint a tájé, a hegyeké és a folyóké. Esmék, jelszavak, berendezkedések, igazságosak vagy igazságtalanok... csak úgy úsznak el a változhatatlan és biztonságosan állandó táj fölött, mint folyók, síkok és hegyek fölött a felhők”⁹ – íme az új fundamentum. A haza történelmi, ideológiai értelmét felülírja a haza földrajzi értelme. A munka második kiadásához fűzött előszavában az író

7 Szabó Zoltán: Levél Pethő Sándorhoz. In *Hazugság nélkül*, 351.

8 Szabó Zoltán: *Szerelmes földrajz*. Bp., 1942, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 5.

9 Szabó Zoltán: *Szerelmes földrajz*. Bp., 1988, Szépirodalmi, 6-7.

önértelmezést ad: a hazafiság mibenlétét a plasztikus történelmi állapotok és a hatalmi akaratok szabták meg, „ezért is próbált ez a könyv a magyar hazaszemléletnek rendszerektől, politikai világnézetektől, megszállottságoktól és megszállásoktól független alapot keresni”.¹⁰ A nemzettudat tárgyalásától némi-képpen elfordulva a haza jelentését kereste. A sérülékeny és megbízhatatlan eszmék helyett a haza szenzibilis realitásához fordult. Úgy hitte, a nemzetnél többet jelent a haza, az országéhoz képest pedig egészen mást. Az hatalom és birtoklás dolga, a haza szereteté, érzelmé – míg a nemzet ebben a tálalásban egyértelműen tudati képződmény. A táj és az ember, a nép egymást feltételező volta valóságosabb és hitelesebb dolog, mint a „magyarok Istene” akaratának, azaz a nemzet természeti joggal felruházott önbeteljesítő céljainak követése. Daniel Halévy szóhasználatához fordult: a francia „pays” magyar megfelelő-jét, a „földiben”, illetve tágabb jelentéskörében a „szülőföldben” találta meg. A hazáról van tulajdonképpen szó, annak politikai, hatalmi, világnézeti felhasználásának elutasításáról, ezzel szemben a gyermekkori primer élmény-körhöz, az érdekmentes ragaszkodáshoz, odatartozáshoz, szeretethez való hozzáragasztott jelentésadás szándékáról.

Tévedés volna azt hinni, hogy Szabó Zoltán földrajzi indíttatású, földhöz kötődő hazafogalma ellentéte volna az Illyés Gyula-i „haza a magasban” szellemiségének. Éppen ellenkezőleg, mindkettő a kulturális nemzettudat egy-egy megnyilvánulási alakzata. „Mert ha seholy is: otthon állok / mert az a való, amit én látok, / akkor is, ha mint délibábot, / fordítva látom a világot” – verssoraira kiválóan rímel az esszéíró nézőmódja, mely a tájhoz tartozó ember lelkét, létének mondanivalóját az irodalom közvetítésében tolmácsolja. A kulturális tudat lelkisége és emocionális többlete domináns, másfajta, a lényegi lelkiséghez és szellemiséghez képest másodlagos fontosságú, külső dologi jellegű és folytonosan változó természetű értelemvonatkoztatásokhoz képest. Azt viszont nem árt megemlíteni, hogy mentorának, Teleki Pálnak a gondolatai is visszacsengenek Szabó táj-vallomásaiban: táj és nép végeredményben rokon fogalmak – mindez az államszervezésben és -működtetésben is figyelmen kívül hagyhatatlan igazság.

Van továbbá egy sajátos pszichológiai vonatkozása is a *Szerelmes földrajz*nak. Szerzője ugyanis a fővárosban született, s gyermekkori környezete Budapest gyors fejlődésével párhuzamosan alaposan átalakult, végsősoron elveszett. Elmondható ugyanez a gyerekkor másik családi életkörüzetéről, az elcsatolt területekhez kötődő családi bázisélményekről is. „Szülőföldemnek földrajzi helyzeténél fogva egyetlen határozott mondanivalója volt: az ember társadalmi helyzetének különbözőségéről”¹¹ – veti papírra idetartozóan, megőrizve az író örök szociális érdeklődését. Nemzedéki szakadásról számol be ugyanakkor apái és saját generációjának országélménye kapcsán. A történelmi területek

10 *Szerelmes földrajz*, 7.

11 *Szerelmes földrajz*, 23.

birtokában hazán ők leginkább országot vagy birodalmat értettek. A haza nem volt érzelmileg kondicionált fogalom, inkább ideológiákkal, patetikus frázisokkal terhelt absztrakciónak volt minősíthető. A Szabó Zoltán-i nemzedék optikája merőben más, számukra alapélmény az országvesztés, a birtokhoz való jog korábbi tudata is a vágyak és illúziók mentális traktusába szorult. Az ország és a haza fogalmi a Trianon után felnőtt fiatalokban már nem fedte egymást, az ország sokkal szűkebb fogalommá vált, mint a haza. A szűkösséget csak a kultúra, azon belül is az irodalom volt képes megszüntetni és a haza fogalom tágasságába helyezni. A virtuális haza kulturális tudatként létezett, az volt a magyar egzisztencia valóságos dimenziója, míg a csonkaságot hivatalok és állami apparátusok testesítették meg. Szabó ezt az otthontalanság-érzést, ezt a diszkonformitást látta bele később is a hivatalos államiságba, s ezért idegenkedett tőle. Vele szemben a lírai hazaélményről meleg szavakkal emlékezik meg: „igen valóságos alap is éppen azért, mert annyira költői. Egy mozdíthatatlan, állandó, biztonságos és maradandó Magyarország ez. Kifejeztük, mi töltöttük meg tartalommal, mi töltöttük meg emberi és magyar mondanivalóval. Az ország kisebbedhetik, nagyobbodhatnak a történelem változása szerint, de ez a haza, ez változhatatlan.”¹²

Élete hátralevő részében behatóbban a múlt század hetvenes éveiben foglalkozott Szabó Zoltán a nemzeti problematikával – immáron egészen új értelmezői helyzetben, a londoni emigráció körülményei között. Köztes állomásnak nevezhető az 1956-os forradalomhoz fűzött véleménye: azt az 1930-as évekbeli népi mozgalom szerves folytatásának fogta fel, az egyetlen valóságosnak nevezett szellemi forradalom természetes örököséként. Egyetemes érdekű mozgalomként olyan progressziót képviselt, amelyre diktatúra nem volt építhető. A forradalomban a magyar nép önkifejezését látta meg. Spontán keletkező, alulról építkező nemzeti bizottságokban, munkástanácsokban, forradalmi tanácsokban a népi demokratikus önszerveződést és öngazgatást méltatta, mint az igazságosság elvének gyakorlati megjelenését. A szolidaritás és az erkölcsi normák érvényesülésében, a közügyekbe való beleszólásban, a népakaraton alapuló kormányzást lehetővé tevő autonómiákban saját politikai ideálját ismerte fel. A nemzeti kohézió ebben a különleges történelmi tüneménybe, megvalósult intézményi és működési formát öltött. A későbbiekben az egyes emberben megszülető ösztönös szembeszegülést, amely a magyar példa feltétele is volt, a 20. század nyugati világ emberének lázadásával kötötte össze, aki lázad az ellen, hogy világgazdasági célok érdekében eszköznek tekintsék. Magatartása az aktív szabadság keresése, annak próbája, hogy mit tehet meg személyes önrendelkezése érdekében a totális kiszolgáltatottsággal szemben.

A migrációs lét pszichikus alapszituációja az elválasztottság, a magány és saját létezésének semmibe vétele a magyarországi magyarság részéről. Önkategorizálása szerint Szabó Zoltán egy olyan ember volt, aki magyarként

12 Szerelmes földrajz, 162.

magára maradt.¹³ Múltbeli vonatkozásban nincs egyedül ebben a benyomásban. A magyar nemzeti érzést, meglátása szerint, ambivalencia egyedíti: jó ideje individualizálódott, balladás motíváció, tragikum élteti. Ennek a meghatározottságnak hatalmi-politikai vetülete személyére nézve nyilvánvaló: a Szovjetunió fennhatósága alá, a szocialista táborba tartozó Magyarországtól egy vasfüggöny, illetve ideológiai, katonai szembenállás, kommunikációs zárlat, az évek során fokozatosan enyhülő hidegháborús életkeret határolta el. Ami nem evidens a korszak szereplőinek, az a magyar 20. századi katasztrófa következménye: minden harmadik magyar Magyarországon kívül élt. Az egész Trianon utáni századra jellemzőnek látta Szabó, hogy a más országbeli magyarok kiküszöbölése zajlott a magyar tudatokból, a zömbeliek disszimilálták a máshol élőket. Szinkron helyzetében „tartományi ihletésű territocentrizmust”, „provinciális limitáltságot” állapított meg, vagyis a magyarságismeret határai a magyar állam határai közé szorultak. Tapasztalatait így összegezte: „Az a gondolat, amely a magyarság egyharmadáról még a tudomást is igyekszik kirekeszteni, oly etatisztikus nacionalizmust jelez, limitációs célzatú irányelvvel, mely a magyarsággal kapcsolatban »szubjektív valóságok semmibe vételén« alapul [...]”¹⁴ Állami nacionalizmust vélt felfedezni tehát, amely alkalmas volt nemzeti nacionalizmus kiváltására is, mivel a nemzettudat szándékos beszűkítésével állami, közelebbről hatalmi-ideológiai célokat elégített ki.

Hogyan lehetne mindezen javítani? Szabó válasza: „A nemzeti identitás kifejezhetősége, a nemzeti érzés és összetartozás-tudat érvényesülése a nacionalizmus kifejlődésének egyetlen biztos ellenszere.”¹⁵ Az ám, de az identitás kifejezhetősége nyelvi akadályba ütközött. Ugyanis a magyar nyelvnek nincs olyan szava, állította a gondolkodó, amely magába foglalna és egybefogna minden magyart. Maga a „magyar” szó hitele is elromlott az idők során, mert szűkítő, szembeállító ellentétpárokban használták, mint kis- és nagymagyar, híg- és mélymagyar, emlegettek álmagyarokat, vadmagyarokat, fajmagyarokat, törzsökös magyarokat, jó magyarokat stb. Internacionalista torzításban már nacionalistát jelentett. A magyarok összességének kifejezésére nem alkalmas sem az „ország”, sem a „haza”, sem az „állam” megjelölés. Sem topográfiai, sem az államisághoz kötődő megközelítés nem képes mindenkit felölelni. Hiszen a magyarság decentralizálódott, a minden magyarnak lakóhelyet nyújtó történelmi ország már a múlté, a nemzetállami keretek fogalmisága már nem használható. A Magyar Népköztársaság érdeke a magyarok összességének érdekével nem azonos és nem is ellentétes, az utóbb említettek érdeke számíthat kizárólag. Az egyetlen számbavehető kifejezésnek a „magyarságot” vélte, azzal az erős fenntartással, hogy egyrésztől germanizmus a nyelvben, másrésztől kétértelmű fogalom: elvont, minőséget jelölő szó és a magyarok teljességét

13 Szabó Zoltán: *Diaszpóranemzet*. Bp., 1999, Osiris Kiadó, 133.

14 *Diaszpóranemzet*, 99.

15 *Diaszpóranemzet*, 107.

jelentő főnév is. A nemzet, nép, ország, haza, magyar állam, magyar nyelv, magyarság – mind a 19. század utolsó harmadában kikristályosodott jelentésű fogalmak, amelyek eszményértékűvé váltak. Elméleti szerkezetük szerint az ország kifejezés a legrégebbi, ehhez társult az állam, majd ezekre rakódott a haza, magyarság, nemzet, nép, nyelv szavak használata az önmeghatározásban. Trianon előtt egyazon helyhez kötődő, elválaszthatatlan, egymást kiegészítő, azonos értelmű szavak voltak. Az ország felosztása után a magyarság dezintegrálódása következett be. A szavak már egy nem létező állapotra utaltak, eredeti jelentésük módosult. A beszéd hitelét viszont – ez Szabó meggyőződése – a szavak valóságfedezete adja. Ludwig Wittgenstein nyelvjáték elméletét hívja segítségül az érvelésben: a szavak értelmét és tartalmát a közhasználat határozza meg, sőt, az anyanyelv elsajátítása egyben szocializációs folyamat is, belenövés egy nyelvi világba és kultúrába. A nyelvi hiány akár végzetes következményűvé is válhat. Ami kifejezhetetlen, az nem létezik – jelentette ki Szabó Zoltán. Wittgenstein mellett Bertram Russell logikai atomizmuselméletét – ti. a név egy ismert dolgot jelöl meg, nem jelölhet meg olyasmit, amit nem ismer – és az akkor fiatal költő, Oláh Jánosnak a nyelvi kifejezés és közlés lehetőségébe vetett bizalom elvesztését tematizáló verseit hozta példának. Megoldási javaslata Széchenyi István és Eötvös József szóhasználatának – amely a reformkorban közhasználatban volt –, a „nemzetiség” szónak a rehabilitálása, illetve visszahelyezése eredeti értelmébe: immár ne egy országon belüli etnikai kisebbséget, hanem minden magyar embert jelentsen. Az író az „ösztönös” megértésre, végső soron az anyanyelvi beszélők azon fejlett nyelvi kompetenciájára apellál az olvasó részéről, amely képes megérezni a régi nyelv ízeit. „A szó értésének hiányát az elmondás módjával lehet csak kiegyensúlyozni”¹⁶ – e szavakkal áll ki a nyelvi jelentés gyakorlati befolyásolhatósága mellett. Nem véletlen hát, hogy a nemzeti gondolkodás romlásának kezdetét a nyelvrontásban találta meg, mert a szómanipuláció meghamisítja a valóságot. Szabó Zoltán nem akarta engedni, hogy a politika nyelvrontó ereje elfedje a valóságot, célja éppen a felfedés lett volna. Megállapítja, hogy a nemzetiség kifejezést az 1850-es években váltotta fel a nemzet, immár a nemzetállam ábrándját hordozva magában, s a nemzetiség kifejezés ezentúl a Magyar Királyság nem magyar népességére értődött. A nemzetiség a nemzet mint államalkotó képzet alá rendelődött. Minden más aspektust lefokozott a területhez ragasztott gondolkodás. A területi elv bukása után a népi mozgalom hozott újat: a terület pozíciójába a népet helyezte.

Amit frissen észrevesz Szabó, az a közösségi differenciálódás a világban. Úgy gondolja, a kisebb, szűkebb nemzetiségi vagy regionális közösségek és különidentitások vonzereje növekedhet, szemben a nagyhatalmisággal, az áttekinthetlenséggel, a technológiai határtalansággal. Megfigyelése szerint a közvetlenül érzékelhető közösségi igényt, a közösségvágyat az állam nem

16 *Diaszpóranemzet*, 209.

elégítheti ki. Felvilágosodásbeli hagyatékként, illetve századának hozadékaként értékelte, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának meghirdetését követően a nemzet szó nemzetközileg is államot jelölt, tehát a nemzetfogalom államosítása ment végbe. Gondolkodásbeli elvét, azaz illúziók nélkül a dolgot magát nézve, jut el a történelmi helyzet tanulságának kimondásához: a magyar diaszpóranemzet. A decentralizált magyarság részeit nem tekintette egyenértékűnek, egyenrangúnak azonban igen. Magától értetődőnek gondolta, hogy a többség a kisebbségről nem mondhat le. A részegységek feladata, hogy a maga helyén a helybeliekből a lehető legfejlettebb közösséget formálja, teremtsen külön magyar nemzetet. A részek kölcsönösen ismerjék el egymás különállását, a nagy egész váljon a részek összességévé.

Szabó Zoltán nézetének középpontjában az egyes emberek álltak. Egy Szabó Dezső-idézet mellé zárkózik fel: „Az, amit hazának nevezünk, elsősorban és mindenekfölött: a magyarság egyeteme, minden magyar...”¹⁷ A magyar nemzet tehát a magyarok összessége. A nemzetek közösségek, s a közösségek emberekből állnak. A közösségi felelősségérzet tárgya a közösséghez tartozó emberek összessége, vagyis minden magyar. Tovább lépve a gondolati grádicson, Szabó azt mondta, hogy a közösségi tudat egyedül magyarságismereten alapulhat, esetünkben a magyar helyzet nem a zömbeliek országának, hanem szerte a világban a magyarok összességének a helyzeteinek összessége. A szomszéd államokban élő magyar kisebbségek, állította, külön identitásokra tettek szert, külön egyéniségekké váltak az egyetemes magyarságban. Nem egy magyarországi társadalom van, hanem több. A szétszabdalt és szétszórt magyarság, mindenki a maga helyén külön magyar nemzetet teremt. Eötvös József munkájára mutatott rá, hogy felfogásának támasztékot találjon. *A 19. század uralkodó eszméi* című könyvében a szabadság, egyenlőség, nemzetiség hármasság a beazonosított vezérlő elv. Már Eötvös is a magyar nemzetiség megmaradásának előfeltételeként vette számba az egyenlőség elvét, miszerint aki magyarnak tudja magát, teljesen egyenrangú a közösségben. Ugyancsak Eötvös a mintája abban az állításában, hogy az államiság és nemzetiség két különböző erő, sőt, a 20. század utolsó harmadában számot vető utód már úgy véli, ahogyan fokozódik a hatalom koncentrációja, úgy törekszik az államhatalom a nemzettudat megsemmisítésére. A nemzeti érzésnek az emberekre kell irányulnia, s nem állami célokat kell kiszolgálnia. Nemzeti érzésen az emberek közötti szolidaritást, amolyan családi érzést ért, s messzemenően nem valamiféle „nemzetpolitikának” nevezett homályos elvárások iránti kötelezettséget.

Két kardinális kérdést még meg kell, hogy válaszoljon Szabó Zoltán! Nyilvánvalóan ki kell fejtenie véleményét a „ki a magyar?” felvetést illetően. Definíciója szerint: „Magyar embernek tekintendő minden olyan ember, aki egészében vagy részben, magyar embernek vallja, mondja, tudja vagy hiszi magát, tekintet nélkül arra, hogy hova való, hol él, mi volt az anyanyelve, mennyire

17 *Diaszpóranemzet*, 188.

tud magyarul, s magyar országhoz vagy éppen államhoz van-e köze.”¹⁸ A „mi a haza?” kérdésében Voltaire és Kölcsey Ferenc az iránytűje: mindenkinek ott a hazája, ahol otthon érzi magát, s ahol a közösségi szuverenitás részese lehet. Az otthon és a haza közé tehát egyenlőségjel került, értelemszerűen a haza rendkívül tágas fogalommá lesz, minden magyar otthonát magához öleli. A szabad identitásválasztás hirdetésében, illetve a haza értelmének határtalanánagyításában relativizálja gondolkodásának tárgyát. Témakezelése a maga radikális szubjektivitásában kiveszi a fogalmi gondolkodás köréből a nemzetudatról való elmélkedést, és praktikus összefüggések összeadó hálózatát állítja a helyébe. Jogfosztottan mellőzi az anyanyelv és a szülőföld érték kategóriáit mint a német államfilozófia eszményítésének kérietlen hatását. Az anyanyelvi közösséget önmagában elégtelennek tartja a magyar tartalom betöltéséhez, mi több, a nyelvvél járó külön kultúra is csak hasznos többlet a szemében, mindkettő a legfontosabb közösségszervező, a közös ügyek mögé szorul.

Váratlan fordulatot produkált Szabó Zoltán: a kulturális nemzettudatot fokozza le, mely korábbi szemléletének bázisát adta. Nehezen érthető, hogy figyelmen kívül hagyta aényt: a nemzeti kultúra hagyománya nagymértékben az anyanyelvhez kötött. A közös múlt azonosságképző erőként ilyen formán elveszhet. Francia filozófiai mintákra figyelve, közös ügyek mentén képzelte el a nemzeti együttműködést, s ebben a közös munkálkodásban magának a nemzetnek a létezését mint gyakorlatot vélelmezte – olyan körülmények között, amikor ennek nem sok realitása volt. A szabad identitásválasztás melletti kiállítás végső soron értelmezhetetlenné teszi a nemzeti hovatartozás mibenlétét, hiszen bárki lehet bármilyen náció tagja, ha úgy dönt. Ahol magyarok élnek ott a magyar haza, tehát hazánk a nagyvilág? New York, London, Róma, Párizs mind a magyar haza parcellái? Ez már a nemzeti kérdéskör teljes viszonylagosítása. Eltűnik szemünk elöl a múlt és a jövő, a közös tervezés lehetősége, kizárólag a jelen idősíkjára áll rendelkezésre. Azért is zavaró a Szabó Zoltán-i logikai út, mert párhuzamosan a francia – egy helyhez, államhoz kötődő emberek alkotják a nemzetet – és a német nemzetszemléleti modell – egységes állam, nép és nyelv eszményítésének – elutasítása mellett egy sajátos magyar realista változat nevében nyilatkozik meg.¹⁹ Kérdéses azonban, hogy a középpont nélküli, a résztket egymásmellé rendelő eljárás, a nemzet verbális felszabadítása az állam és a vele járó hatalom hatása alól, szükségszerűen vezet-e el egy afféle posztmodern, a logocentrikus gondolkodással szemben már csak viszonylatokban eszmélkedni képes felfogásig. A történelmi-politikai realitás szemléleti érvényesítése miért vezet a nemzet irreális magyarázatáig?

18 *Diaszpóranemzet*, 137.

19 „a magyar észjárás teljesen immunis a totalizáló törekvésű, filozófiai szókinccsű, idealizáló ideologizálásra” (*Diaszpóranemzet*, 57). Ugyanakkor, némi ellentmondásként, előszere-ttel idézi Bibó Istvánnak a magyarokra jellemző hamis nemzeti realizmusáról szóló mondatait.

Szabó Zoltán, bevallása szerint, Széchenyi szavaival, „lelki független emberré” próbált válni, olyasvalakivé, aki a valóságok észrevételére akarja képezni magát. Annak a „természetes embernek” státusa érdekelte, aki – ahogyan Diderot tétélezte – a maga véleményét mondja, s aki nem kíván „artificiális emberré” válni, olyanná, akinek életstratégiája a konvencióknak és konformizáló elvárásoknak való megfelelésre irányul. Nem volt jó véleménye az átlagember azon igényéről, amely elvárja, hogy a hatalom félrevezesse, mert inkább menekül fikciókba, mint hogy szembenézzon a valósággal. Élete végéhez közeledve Ahad Ha’am zsidó író gondolatait avatta magáévá: a nemzetiség eszméje egyedül az egyéni múlik, jelen van-e lelki alkatában. Tiszteletre méltó megfogalmazása ez a szabad, önrendelkező és önmagáért felelősséget vállaló személyiségnek. Csakhogy valamiről megfedkezett Szabó Zoltán: mindaz, amit a függetlenségéhez ragaszkodó individuum sérthetetlen személyiségének hisz, nagymértékben a hagyományokból közvetített, tanult, elsajátított tudás és belőle fakadó önérték. Identitásának bázisa közösségi múlt is egyben. Személyes identitása bizonyos mértékben szociális és kulturális környezete hatásainak következménye.

Ez is a realitás része, ezzel is szembesülni kell! S a személyes identitás összetettségének megértése újraaktualizálja a közösségi azonosság mindenkori kérdéseit.

Lényegre redukált nemzedéki emlékezet: egy babonás regényhős autobiográfiája

Bereményi Géza: *Magyar Copperfield*

„A legragyogóbb író maga is egy képmásai által megbabonázott világban találja magát.”¹

„Lassú léptekkel haladtam, mint aki mindent otthagya a háta mögött.”²

Immár három év távlatából visszatekintve és a kritikai fogadtatás ismeretében nem igényel hosszas bizonyítást az a megállapítás, hogy Bereményi Géza *Magyar Copperfield* címmel 2020-ban közreadott életregényével a sikerült alkotásokban amúgy sem szűkölködő modern magyar önéletírói tradíció újabb nagyszerű művel lett gazdagabb. Amint azt tudni lehet, a könyv megírása három és fél évet vett igénybe, amelynek egyetlen perce sem bizonyult azonban elvesztegetett időnek, hiszen életművének legremekebb darabja került ki az író tolla alól. Ha nem csupán az alkotói pálya, hanem a kortárs irodalom felől próbáljuk meg értékelni a memoár jelentőségét, akkor talán azt a kijelentést sem kell különösebben indokolni, hogy kevés olyan autobiográfia jelent meg az elmúlt években, amely hasonlóképp ajándékozta volna meg a felszabadult olvasás örömeivel közönségét mint Bereményi műve. Mindez szoros összefüggésben áll azzal a tapasztalattal, hogy a *Magyar Copperfield* olyan benyomást kelt, mintha nem kifejezetten irodalmi szövegként írták volna meg. A spontán személyes emlékezet nyelvére vonatkozó észrevételek, miszerint Bereményi „tulajdonképpen milyen átlagos nyelven ír prózát”, az „írom önéletrajz, ahogy jön”,³ arra utalnak, hogy a kötet sem poétikai megalkotottságában nem igazán mutat fel eredeti vonásokat, ahogy művészi értelemben újító prózanyelv előállítására sem törekszik. Mégsem lehet tőle elvitatni, hogy lebilincselően izgalmas olvasmány, legnagyobb érdeme a jó néhány nagyszerűen megírt jelenet mellett a főhős

HORVÁTH PÉTER (1975) filozófus, irodalomtörténész.

- 1 Emmanuel Lévinas: A valóság és árnyéka. Ford. Babarczy Eszter. In *Nappali ház*, 1992, 2, 12.
- 2 Bereményi Géza: *Magyar Copperfield*. Bp., 2020, Magvető, 431.
- 3 Kőrösi Imre: Szervusz Móric. In *Mozgó Világ*, 2020, 5, 106.

egyéniített ábrázolásában és nem utolsósorban a történelmi kor atmoszférájának hiteles megidézésében ragadható meg. Jó értelemben vett popularitás jellemzi, mellőzve a külön műfogásokat és látványos stílusbravúrokat, az emberi világ hétköznapi drámáiról adott helyzetképei kevés kifejezéssel hatásosan képesek láttatni az eseményeket. Bereményi forgatókönyvírói tudásának erényeit csillogtatja meg ismét, amikor a műgonddal kimunkált epikai nyelv helyett az emléktanyag imaginatív megjelenítésére és cselekményesítésére fókuszálja a befogadói figyelmet. Belefeledkezni egy regényes élet olvasásába, ahogy az élet magában a hősből, annak a személyesen túlmutató, nemzedéki jelentéssel telített élményein keresztül kitérül, ezt nyújtja mindenekelőtt a második világháború utáni két magyar évtized múltját megidéző *Magyar Copperfield*.

Bereményi önéletrajzi munkája figyelemre méltó prózaírói teljesítmény, mindemellett korántsem hibátlan remekmű. Az író szemmel láthatóan nem ambicionálta igazán, hogy a múltbeli események elbeszélésének koncepcionális kompozícióalkotás keretei között adjon formát. A szöveget néhol zavarba ejtően egyszerű fordulatok és feltűnő ismétlések (az orosz katonák halálát visszatérően tank okozza az Üllői úton és a Parlamentnél) jellemzik. Hasonlóan esetleges módon történik a különböző időben játszódó cselekményegységek összeszerkesztése. A szerző nem bajlódott sokat a finomhangolást igénylő átkötésekkel, gyakran két sor kihagyást követően belevág egy másik történetbe, mint például a párizsi és amerikai utazások beillesztésekor. Bár a hetvenes és nyolcvanas évekből külföldi kalandozások érdekes kitérők, annak ellenére sem épülnek be szervesen a gyerekkori alapparratívába, hogy a forradalom vereségét követő, az emigrálást elutasító elhatározás után következnek. Mindezen szépséghibák azonban érdemben nem vesznek el a művészi összhatásból, s méltánytalan lenne, ha a komponálás hiányosságainak túlzott, a kötet számos erényét elhomályosító jelentőséget tulajdonítanánk.

Bereményi műve kapcsán elsőként az a kérdés merül fel, hogy miként értelmezzük az „életregény” műfaji megjelölést az önéletrajzi regény, az autofikció és a memoár fogalmainak elméleti összefüggésében. Ha rokonítható művet keresünk a magyar prózairodalomból, Márai „regényes életrajzát”, az *Egy polgár vallomásait* érdemes megemlíteni, mint olyan epikai munkát, amely rematikus alcímében szintén epikai fikció és autobiográfia határmezsgyéjén jelölte ki saját helyét. A *Magyar Copperfield* annyiban evidens módon felkínálja az önéletrajzi olvasás konvencióit, hogy a szerzői névvel jelölt egyetlen személy életének elbeszélése áll a középpontban, a befogadó számára nyilvánvaló, hogy Bereményi Géza meséli el életének 18 esztendejét. A helyzet azonban nem ilyen egyértelmű, mivel a Bereményi név az elbeszélés időszakában még nem jelöli az önéletrajzi alanyt, a nagyszülei nevét az író csak az 1970-ben megjelent *A svéd király* című novelláskötetnek megjelenésekor vette fel szerzői névnek. Az onomatikus önazonosság kérdését tovább bonyolítja, hogy a szövegben előforduló Vetró, Rózner és Bereményi családi nevek nem kitalált megjelölések, hanem megegyeznek a törvényes névhasználat időben változó formáival.

A szerzői és a családi nevek közti különbség elsősorban az írói identitás tekintetében jelzésértékű. A *Magyar Copperfield* epikai ideje olyan korai életszakaszban játszódik, amikor az önéletrajzi alany még nem ismerhető fel íróként. A szerzői név által legitimált alkotónak nincs narratív identitása, a személyiségfejlődés nem az íróvá válásra fut ki. Az író születésének témáját Bereményi két másik könyvében, a *Legendáriumban* (1978) és a *Vadnai Bébiben* (2013) vitte színre, mindkét alkalommal lényegében család(alapítás) és szerelem konfliktusának keretei közt. Azzal a nem elhanyagolható különbséggel persze, hogy utóbbi regényben Doxa excentikus figuráján keresztül a művészet is kritika tárgyaként mint a család sorsismétlő kényszerének alávetett kifejezésforma jelenik meg. Az író beavatási próbatételét Bereményinél visszatérően a családnak az írás tárgyaként való definiálása jelenti, ezzel egyidejűleg alkotói függetlenségét a családi exklúzió aktusával teremti meg. A családon kívül-lét epikai reprezentálása így például a *Legendáriumban* a szélesebb rokon közösségbe betagozódó, szülői család nélküli gyermek-főhős megalkotásával újította meg a magyar családregény tradícióját. Visszakanyarodva a *Magyar Copperfield*hez, a szerzői névből kiindulva tehát a művet felfoghatjuk egy író önéletrajzának, viszont szűkebb értelemben nem mondható el róla, hogy egy prózaíró írói önéletrajzáról lenne szó. Bár a szövegben megemlítik, hogy tipikus gyerekkora a főhőst az írói pályára predesztinálná, hiába kíséri kitüntetett figyelem az első szárnypróbálgatásokat, a jövőbeli művész teljes alkotói feyverzetében nem lép porondra. Az élet elsőbbséget élvez az írással, az ifjú fejlődése az íróéval szemben, az életregény műfaji önmeghatározást is ebben a kontextusban érdemes értelmezni. Az „élet regénye” összességében a nemzedéki távlatlalt bíró önéletrajzi emlékezetben fejlődéstörténeté összeálló autobiografikus alany életútját beszéli el.

Az önéletrajzi műfajok esetében mindig különösen fogas kérdés, hogy miként értelmezzük az önmagát ábrázoló elbeszélő helyzetét, aki sosem függetleníthető teljes mértékben a szerzői funkciótól. Bereményi epikai munkájára is igaz, hogy benne az elbeszélői hang időbeli önvonatkozásában, azaz a jelenbeni emlékező én és a múltbeli felidézett én kettősségében jön létre. Az önéletrajzi emlékezet sokféle formában kölcsönözhet jelentést az önmagunkhoz való viszonynak, amelyben mégis állandó elem, hogy nem pusztán az énről, hanem „magamról” is szól. Az autobiográfiában az elbeszélői hang egyszerre szólaltatja meg azt, aki beszél (én), miközben színre viszi azt, akiről szó van (magamról). Az önéletrajzi diskurzusban ezen a kölcsönviszonyon alapul az „én magamról írok” igazsága. Az önéletrajzíró küldetése, hogy magáról írjon, amivel megalkotja képmását, akiben önmagára ismer. A képmás alapesetben a képzeletbeli fogalom nélküli ábrázolása, ami az önéletrajzi narratívában az emlékezet múltreprezentációjának részeként jelenik meg. Az önéletrajzi írások a sokféle emlékező stratégiának megfelelően változatos formában viszik színre a saját képmásához viszonyuló emlékező narrátort, akiről ettől függetlenül megállapítható, hogy minden referencia eredetpontja. Bereményi művében az én magamról

írók igazságában az önéletrajzi alany úgy építi fel képmásbeli önmagát, mint magyar Copperfieldet. Ez a magyar Copperfield egy olyan emlékezetstratégia eredménye, amely a nyugati emigrálást ötvenhatban közösen elutasító család, majd a családtól függetlenedő önéletrajzi individuuum önállósulásával teremti meg Dickens regényhősének magyar képmását, aki a vele egykorú fiatalok generációs élményközösségében találja meg a helyét.

Korábbi munkáiban Bereményi tudatosan alkalmazott metafikcionális szövegszervező eljárásokat, a határsértő öntükrözés spektábilis poétikai eleme volt regényeinek. A *Magyar Copperfield*ben a fikcióképző képzelet csak a regényszereplői figurán keresztül emeli be az irodalmi önábrázolás kérdését, az imaginárius összességében beépül az önéletrajzi emlékezet narratívájába. A sokat vitatott címadás Dickens 1850-ben kiadott regényét idézi meg epikai mintaképnek. Az angol prózaklasszikussal való összevetésében Bereményi a főszereplő Copperfieldet és kalandjait veszi modellnek, s a magyar közösséghez való tartozásnak ebben az értelemben tulajdonít emfatikus jelentést. Mindenképpen érdemes kiemelni, mint kulcsfontosságú poétikai elemet, hogy a cím alapján az önéletrajzi alany nem Dickens-szel, az íróval, hanem az általa írt regény hőisével vállal azonosságot, azaz fiktív szereplőként képzeletben el önmagát. Bereményi munkájának egyik nívója abban az összekapcsolásban ragadható meg, ahol az autobiográfia szubjektuma azonosul Copperfield regényfigurájával, létrehozva ezzel a Magyar Copperfieldet mint önéletrajzi életregényt. S ez a pesti Copperfield a maga magyar módján küzdi ki a szocialista társadalom Szküllái és Kharübdisei közt a maga személyes szabadságát. A nyomasztó családi légkörből való kitörését követően a szökevény boldog száműzetésének idején veszi meg a Dickens kötetet („Egyedül az az olvasmányom hiányzott nekem, semmi más”), melynek hőisében már korábban magára ismert: „alakmásomként figyeltem fel a kiskamasz főhőisére, még amikor gyerek voltam”. Copperfield Dávid Rózner Géza számára az a követendő belső ideálkép marad, akire saját képmásaként tekint, ez a meghatározó képzeletbeli identifikáció az alapja az önéletrajzot és regényt, az emlékezeti narratívát és a fikcióalkotó imagináriust egymásba építő Bereményi-féle életregény hibrid műfajának. Az angol regényhős azonban egyetlen fontos dologban bizonyosan különbözik is, eljut az (újság)írói szakmáig, amely biztos egzisztenciaként lehetővé teszi számára a családalapítást – magyar hasonmásából ezzel szemben nem lesz író, megmarad érettségizett, katonarérett fiatalnak.

Az önéletrajzi munkák kapcsán gyakran kevés figyelmet kap, hogy a felidézett múlt időtartama mely életszakaszt öleli fel. Bereményi kötetében az újszülött kortól a gimnáziumi érettségig kísérhetjük végig a folyamatot, ahogy Lulika felcseperedik, Rózner Géza kijárja a gyerekkor és kamaszkor iskolás éveit, s elérve a nagykorúságot ott áll a katonaelet küszöbén. A *Magyar Copperfield* az ifjúvá válás életregényeként hősének útját a felnőtt- és férfikor határáig mutatja be. Akit az utolsó epikai pillanattfelvételen behívott katonaként úgy láthatunk, hogy „babonás” mágikus tudása birtokában kitalálja, Galántai nevű

osztálytársa vele lesz a laktanyában. A szocializáció folyamata tehát nem egy párkapcsolatban, hanem a fővárosi és falusi fiatal jövőben is fennmaradó fiú-barátságában teljesedik be. Miután nem egy író hivatástudatának genezisééről olvashatunk, a műből kiolvasható fejlődésrajz abban az eseményben találja meg értelmét, hogy mit jelent a férfikor kezdetén barátra találni, magunk mellett tudni egy barátot. A férfivá való kiképzés dresszúrája és az egyetemi stúdiomokra való visszaemlékezés az autobiográfia készülőfélben lévő folytatásának képezi témáját.

A kiskorú önéletrajzi alany 23 fejezeten át vezető narratíváján belül három egymást követő életszakasz különíthető el.

(1) *A születés világa.* Az első hét fejezet a nagyszülők otthonában töltött hat éves korig tartó időszakot öleli fel. A beiskolázást megelőző kisgyermekkorban a Teleki tér jelenti a Világot: az „itteni embereket” „ez a hely hozta létre, vagyis szülte meg mind”. A környékbeliek összetartozását a közös születési hely biztosítja, ők itt jöttek a világra – ezért ez az ő világuk, senki másé. Lulika osztozik velük ebben a közös világban, ő maga is részese annak, amely a nagyszülőkön túl kiterjed a házbeliekre, a piacokra, az óvodai közegre. A kisgyermek születésénél fogva ehhez a helyhez tartozik, ahol nincsen se apja, se anyja, s ahol mégis „sosem éreztem, hogy egyedül vagyok”. A családot magába olvasztó közösségen belül a főhős egy lovas ólomkatona elásásával különíti el magát, ez a titkos cselekedet választja el a többiektől: „ez különböztet meg mindenki másától engem”. A Teleki tér rendjének három felnőtt a felvigyázója: „ők, a Hármak énbennem bújtak, és máig kísértenek. Szellemek lettek, vagy inkább lények.” A vajákos és álomlátó Róza nagymama a *hívő*, az anyagi kereskedő Sándor nagypapa a *hitetlen*, a haza eszményének patetikus őrzője, Nagy Zsigmond a *kereső* alakját mutatják fel. A három „szellemi lény” közül a nagyszülők családi párosa mellett a katonaveterán a nemzet közösségi emlékezetének képviselője. A szabadságharcos hőskultusz tekintélye alól 1961-ben Gagarin ürbe lépése napján szabadítja fel magát a tizenöt éves önéletrajzi főszereplő, amikor először találkozik „illuzionista” apjával, Vetró Gézával. Az apa ekkor veszi át a hazában feltétel nélkül hívő, de attól megalázóan alacsony járadékban részesülő hadirokkant helyét. A kereső kísérőfiguráját a nemzeti mitológia világképéről történő leválasztása után a börtönviselt apa testesíti meg.

(2) *Elfogadni önmagunkat – az író és az olvasó.* Bereményi művének középső kilenc fejezete a család és az iskola feszültségterében játszódó tíz esztendő (1952–1962) eseményeit beszéli el. Az időszak alaptémája az önelfogadás, ez áll az emberi kapcsolatok, a történelmi események és az irodalom önábrázolásának centrumában. Az erdélyi orvos mostohaapa és a fiatal anya által biztosított családi otthon a születéssel kapott világteljesség helyett a szülőkkel való szűkös együttélés terére korlátozódik, miközben a társadalmi tér perspektívája megnyílik és kitágul Budapest egészére. A mitológiát felváltja a történelem, az 1956. október 25-ei sortűz után a Kossuth téren fekvő holtak és sebesültek közt tett séta a forradalom szemtanújává teszi az elbeszélőt. Tízévesen nem aktív résztvevője

a harcoknak, egyén és közösség viszonyának ábrázolását mégis az ötvenhatos ős határozza meg.

Bereményi számára a sztálinista rendszer elleni magyar népfelkelés identitás-meghatározó, kultikus esemény, ezt támasztja alá a *Magyar Copperfield* történelem-poétikája is. Az életrajz egyik legjobban megírt jelenetében a háromtagú család a gyertyafényes novemberi konyhában ül össze, hogy közösen nézzenek szembe helyzetükkal. A szülők helyett a gyermek által meghozott döntés az emigrálás lehetőségét elutasítva az itthon maradás mellett foglal állást. Az egyszerre önkéntes, mégis kényszerű (ön)elfogadást összegző, a *Megáll az idő* című filmből már jól ismert, szállóigévé vált „Jó, hát akkor itt fogunk élni” mondat viszont már az anya szájából hangzik el. Fontos hangsúlyozni, hogy ezt a sorsdöntő pillanatot Bereményi egy magyar család történelemmel való számvetésének momentumaként örökíti meg. A családalapú magyar identitás ebben a választásban jön létre: magyarnak lenni annyi, mint '56 után a nyugati kivándorlás ellenében a családtagoknak együtt a hazában maradni, s ezzel közösséget vállalni a vesztes forradalom Magyarországaival. Az idegenbe való meneküléssel szemben elfogadni az életet a Történelem sújtotta, a szovjet hadsereg jelenlétével ellenőrzött hazai földön. A mű címében olvasható magyar kitétel és a disszidálás későbbi opciói innét, ötvenhat öröksége felől nyerik el jelentésüket. Bereményi művében az elnyomott antisztálinista magyar szabadságeszmét a Rózner-család direkt politikai állásfoglalás nélkül, az államhatalom által kontrollált társadalmi nyilvánosságban való részvétel feladásával pusztán az önmegőrzés jegyében meghozott jövőválasztás értéktartalmában, a passzív szemtanúság emlékezetében, valamint a közös ellenállást kifejező hazában maradás gesztusával képviseli. A magyar familia mint defenzív ellen-közösség azonban társadalmi csoportként a belső privát szférájában apa és fiú viszonyán keresztül reprodukálja a hatalmi represszió működését, s nem véletlenül csak a kádári konszolidációig marad fenn. A család politikai jelentéssel terhelt szociális intézménye Bereményinél az ötvenes évek produktuma, a hatvanas évek elején az önéletrajzi alany regényhőssé történő átalakulásával szükségszerűen bekövetkezik a szétesése.

Hasonlóan Dickens hőséhez, a magyar Copperfield is hatévesen kerül a mostohaapa fennhatósága alá, s Rózner doktor mint a magyar Murdstone úr kegyetlen és szigorú bánásmódban részesíti. Bereményi művészileg meggyőzően ábrázolja a folyamatot, ahogy a nevelőszülő és a gyermek közt kialakuló egyre intenzívebb szembenállás belső logikájánál fogva szükségképpen vezet robbanáshoz. A politikai önkényuralom mellett a családi dráma azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert a műben az irodalmi önábrázolás poétikai művelete is hozzá kapcsolódva jelenik meg. A jelenbeli *elbeszélő mint író* és a múltbeli *szereplő mint olvasó* egyaránt a nevelőapához való viszonyon keresztül jön létre. Az elbeszélő kommentárja egy epizódban hosszan tudósít arról, hogy a *Magyar Copperfield* megírásában miért Rozner alakja jelentette számára a legnagyobb kihívást. A probléma súlyát jelzi, hogy még annak eshetősége is

felmerül, hogy a mostohaapa teljesen kimarad a történetből. Mindehhez egy különös, Mészöly Miklós köszöntéséről szóló álom társul, amelyben váratlanul feltűnik Apuka árnyalakja mint kéretlen tanú. Az 1971-ben tartott születésnap fogadás valóban megtörtént eseményre utal, Bereményi *A svéd király* megjelenését követően kapott meghívást „íróvá avatásának helyszínére”. A megbékélést sejtető álombeli gesztusokat a közös múlt írói feldolgozása rombolja szét, az „önigazoló gyűlöletben” eltöltött évek felidézésekor áll elő az említett alkotói krízis. A kései retrospektív nézőpont azonban mintha csak felszínesen érintené a valódi problémát, ami nem más, mint a származás kérdése, a biológiai apa és a mostohaapával közti fennálló genealógiai különbség. A Nagybányán háborús bűnösneként felakasztott polgármester apával bíró Rózner ugyanis a vérségi alapon öröklődő bűn szellemében lép fel nevelőként („Ő [Rózner] a vérvádat hurcolta be közénk”; „a legfőbb bűn a hazudozás, mert azt én Vetró Gézától örökölttem, vagyis javíthatatlan vagyok. A véremben van.”). A mostohaapával való konfliktus okát a mű az önfogadásban jelöli meg, mondván „az ő [Rózner] akarata arra irányult, ne fogadjam el önmagam, ahogyan lelke mélyén ő is azt kívánta és tette meg önmagával”. A bántalmazással sújtott családi ellenségeskedés mellett az írás próbatételét is az önfogadás jelenti: „a zavartalan írásnak az a feltétele, hogy az író elfogadja önmagát, mondhatnám, öntelt legyen, akkor mostohám esetében igenis szembe kell nézmem a gyűlölettel, még ha az bennem ott is van” (kiemelés az eredetiben). Aligha kell hangsúlyozni, mennyire rendhagyó Bereményi ars poeticája, hogy az írónak a magában táplált gyűlölet elfogadásán keresztül önteltnek kell lennie. A gyűlöletterápiaként értett írói munka az Ego fogalmával leírható önhittség megteremtését jelenti: Rózner emlékének eltárgyasításával megy végbe az Ego integrálása az önfogadás folyamatába. A jelenbeli író lélektani küzdelmének ellenpontját a múltbeli olvasó önvédelmi stratégiája jelenti. A családon belüli megalázó helyzetéből menekülve a gyermek folyamatosan az olvasás magányos időtöltését választja⁴ mint olyan tevékenységet, amelyben a felidézett én nem külső szerepelvárások elidegenedett alanya, hanem valóban önmaga. A könyvek mögé való visszavonulás szükségszerűen idéz elő viszályt otthon. A pofonnal végződő karácsonyi ünnepet így például az rontja el, hogy az Apuka készítette állatkert helyett a főhős megszállottan az új könyvekbe temetkezik, látványosan elhanyagolva a többi ajándékot és a csalódott felnőtteket. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a két szülő a rossz szótagolásból eredő olvasási gondokról szóló iskolai visszajelzés fényében a könyvek iránt tanúsított makacs szenvedélyt ellenük irányuló renitens viselkedésként leplezi le.

4 „Egyedül az olvasás az, ami rám tartozik. Minden mást elhárítok magamtól. Egyetlen akaratom van, hogy elkülönítsem magam attól, ami nem tőlem függ. Az egész külső világtól. Kivételt képez az olvasás. Abban önmagam lehetek, belül és kívül is” (204). „Vagy mert addigra már sokat olvastam, vagy addigra már sok kérdés felmerült bennem önmagammal kapcsolatban?” (212) „Kit érdekel, legyen én megvetett ember, na és aztán. Az én életemben csak az a jó érzés, amikor egymagam vagyok. Ha olvashatok, akkor egy könyvvel a kezemben, ha el vagyok tiltva az olvasástól, akkor ölbe ejtett kézzel” (224).

Ahogy azt az anya szemére hányja fiának: „Vagyis én az olvasást csak arra használom, hogy elkülönüljek a családtól, mert nem akarok velük együtt ünnepelni, csak a sarokban gubbasztani még szenteste is.” Az olvasás a családdal szembeni tüntető ellenállás kifejeződése, visszahúzóds az apai erőszak elől a képzelet világába. Az olvasás és az írás mint az irodalmi kommunikáció két pólusa szorosan összetartozik, a *Magyar Copperfield*ben az olvasó megszegénített, alárendelt múltbeli helyzetét az író öntelten felülkerekedő jelenbeli magatartása ellensúlyozza. Az irodalom autobiografikus reprezentációjának az ötvenes évekbeli vérváddal, gyűlölettel és erőszakkal sújtott magyar család a tárgya, s a megkettőzött irodalmi alanyt (olvasó és író egysége) az önmagát egóként túlkompenzáló író és az önmagát éntelenségben alulkompenzáló olvasó egymást kiegészítő párosa képviseli a szövegben.

A mostohaşzülő és az iskola autoritása egyazon napon, 1962 júniusában a tanévvel ér véget. A tanintézményből való kirúgással és az Apuka hatalmi fölényét leromboló jobbegyenessel lezárul egy életszakasz. Az otthonát maga mögött hagyó kamaszfiú ekkor veszi meg Dickens regényét, az író és olvasó összetartozó szerepkettősét ekkor váltja fel a szereplőfigura David Copperfield. Az önéletrajzi alany figuratív átalakulása regényhőssé természetesen fikcionális határátlépést feltételez. Ahogy Vetrő Géza mint olvasó Dickens főszereplőjében valójában magáról mint Magyar Copperfieldről olvas, annak megfelelően épül be a regény az önéletrajzba, s alakítja át a művet életregénnyé. Az író mellőzése itt azt jelenti, hogy az olvasó és a szereplő történetébe nincs mód beleavatkozni, a főhős a számára megírt szerepet, Copperfieldét játssza a cselekményben, a felidézett én mint olvasó pedig úgy követi nyomon, hogy képzeletben azonosul vele, de értelemszerűen változtatni nem tud a sorsán. Az olvasó és szereplő képzeletbeli identifikációja ezért voltaképpen a fikció tapasztalatának felel meg a műben. Ebben a fikcionális önfeltárásban a Dickens-regényen keresztül az autobiográfia saját szerkezetében leplezi le a fikció jelenlétét. A Copperfield könyvvel táskájában egyedül az önéletrajzi szereplő képes saját determinált történetét meglátni a regényfikció tükrében, s felismerni, hogy a családban csak annyi szabadsága volt, mint egy regényfigurának. Ettől kezdve Bereményi élettrajzi alanya öntudatra ébredt regényhősként van jelen egy öntudatlan világban, egyedüli ismerője a fikció titkának, hogy minden emberi élet olyan mint egy családregény, alá van vetve a fikcióképző képzelet törvényének. Ahhoz, hogy kilépjen a fikció nyújtotta családi kiskorúságból, és meg tudja különböztetni a képzeletet a valóságtól, mindenképpen meg kell alkotnia saját képmását, a Magyar Copperfieldet. Miután ez sikeresen megtörtént, Bereményi hőset egy új közösség, a vidéki iskola fogadja be, hogy ezzel kezdetét vegye az esztétikai műveltség elsajátítása.

(3) *Alábukás és felemelkedés: vidéki száműzetésben.* A *Magyar Copperfield* utolsó 170 oldalán a pápai gimnáziumban töltött három év, a fővárosból való kiűzetés eseményei egy iskolaregény díszletei közt elevenednek meg. A nevelőapa hatalma alá tartozó szülővárossal szemben az iskolavárosba való továbblépéshez

szükséges háttérrel az anyai gondoskodás biztosítja. Az új szerep a kitűnő diáké, akit a bakonyi falvakból összeverődő kollégisták éppúgy befogadnak, mint a helyi pedagógustársadalom. Itt olvasható a mű először megírt, a Balatonon töltött nyári élményt elmesélő része, amely kétségtelenül egyik csúcspontja a kötetnek. Azáltal, hogy a kollégium nem szolgáltatja ki tanulóját az első szerelmi együttlétet meghíúsító rendőri szervek provokációjának, Rózner Géza először tapasztalhatja meg az iskolaközösség által a pápai diáknak kijáró védettséget. A szerelmi és az irodalmi kudarcok mintegy kísérőjelenségei a diákéletnek, a legfontosabb fejleménynek Galántai Ambrus barátsága bizonyul. A két gimnazista helyzetét a kivándorlást megakadályozó action gratuite köti össze, egyikük sem tudatos elhatározásból marad itthon a végén gyermekét egyedül nevelő anyjával („De hát akkor lehet, hogy minden csak úgy van?”). A pápai intervallum nyitja meg a Történelem alól való felszabadulás horizontját, a Varjú Dezső történelemtanártól való váratlan és életre szóló elhidegülés, a pesti barátok által a történelem helyett az új generáció tettvágyát kifejező építészeti preferálása, és ami a legfontosabb, az esztétika szakos osztályfőnök döntése, hogy két tanítványa történelem helyett az olasz szakra jelentkeznek egyetemre, mind ezt jelzik. A szovjet megszállást és a vele szembeni politikai ellenállást szimbolizáló Történelem korszakát az a puszkagolyó zárja le visszavonhatatlanul, amelyet egy '56-ban fegyverrel harcoló, börtönből szabadult férfi ereszt bele a mennyezetbe a szilveszteri házibulin. A forradalmi küzdelmet idejétmúlt anakronisztikus eseményként láttató puszkalövés a Hőskorszak záróaktusaként az orosz katonaság jelenlétével legitimált kádári kommunista államhatalom ellenében megképződő családalapú magyar közösségi identitásnak is megadja a kegyelemdőfést. Bereményi ezt a Rozner-házaspár válásán keresztül ábrázolja, az apai örökség feletti vita már csak ennél fogva sem nélkülözi a politikai jelentést.

A *Papírtrombiták* című briliáns fejezetben az elbeszélő osztálytársával együtt tér vissza a fővárosba újévet köszönteni. A hazatérés az Apuka által uralt szülőváros visszafoglalásával ér fel, a közös ünneplés napján átadott Szabadság híd mint szimbolikus jelentőségű esemény a magyar társadalomban bekövetkező változások kifejeződéseként értelmezhető. A *Magyar Copperfield* az anya Tibor nevű börtönviselt kollégájának rehabilitálásán és „kulturkorifeussá” való felemelkedésén keresztül utal az 1963. márciusi részleges amnesztia kihirdetésére, amelyben az '56-os népfelkelésben részt vevő és később államellenes cselekményeket elkövető személyek kaptak kegyelmet. Az 1964 szilveszterén rendőri jelenlét nélkül szabadon ünneplő tömeg mintha az emigrációt elhárító egzisztenciális választás utólagos igazolása volna, ami a kitörő közös szabadságélményben a forradalom megkésett győzelmét hirdeti. A személyes emlékezet perspektívája a szövegben a tömeg reprezentálásakor telítődik generációtörténeti jelentéssel. A Rákóczi úti fák az intermittens emlékezet helyei, ahonnan az eltelt nyolc év távlatából felmérhető a pesti tömeg átalakulása, hogyan lettek a néma, nehézkes „kárbeclő” legyőzött ötvenhatosokból felelőtlenül ugrabugráló

„karcsú fürge” hatvannégyesek: „a régebbiek testesebbek voltak, sötétszürkék, lassúak és körülményesek, ezek meg most elszállhatnak az első szélre, ahogy vékonyan kavarnak”. A két nemzedék közti nyolc év különbségben megnyilatkozó generációs szakadás (*generation gap*) „a nemzedék mint emlékezet-hely” fogalmával írható le. A nemzedék Pierre Nora meghatározása szerint olyan orientációs funkcióval és felidéző-szimbolikus erővel bíró „emlékezet-helyeket” teremt, ahol az egy nemzedékhez tartozó egyének tévedhetetlenül felismerik egymást, és közös identitásra tesznek szert.⁵ Bereményi kötetében a Rákóczi úti fák viszont csak az autobiográfia hőse számára jelennek meg múltat és jelent összekapcsoló generációs emlékezhelyként, amely így nem egy új emlékezetközösség, hanem a társadalmi amnézia centrumát jelöli. Az önéletrajzi emlékezet tárgyaként a nemzedék ezen a helyen képződik meg az elbeszélői tudat számára, miután egyedül ő látja az időben egymást követő két generációt. A Rózner család 1956 novemberében együtt vonult a pesti utcákon, de a Rákóczi úton az önéletrajzi alany egyedül tapasztalta meg a fákra ragasztott üzeneteket letépő szovjet katonák fellépését. Amikor most újból visszatér ide anyjával és barátjával, a Vetró család helyét elfoglalja a múlttól való időbeli elválasztottságban megképződő elbeszélő nemzedéki tudata. A *Magyar Copperfield* epikai múltreprezentációja 1956 forradalmának ily módon a generációs élmény formájában kölcsönöz emlékezettörténeti jelentést.

A finálé házibuli-leírása a Bereményi művek bevett toposzával, a szerelemből kizárt főszereplő ábrázolásával zárul, akinek a Vadnai Bébiből ismert Doxához hasonló underground művészfigura és a házigazda lány együttléte előtt kell elhagynia a pár szobáját. A művészet és szerelem összekapcsolódásának intim teréből való kilépés felszámolja a nemzedéki közösségbe és a művészet esztétikai világába való párkapcsolati integrációnak a lehetőségét. A mű epilógusa a generációs összetartozást Ottlik *Iskola a határon*jának befejezéséhez hasonlóan a származáselvű familiáris intergenerációs kapcsolat mellőzésével a nagykorúságot elért fiúk nemzedéken belüli intragenerációs közösségében mutatja fel. Ez a horizontális összetartozástudat képezi az önéletrajzi alany kiváltságos „babonás” tudáskincsét, s a *Magyar Coppelfield* a teleologikus autobiografikus narratívát a család dekonstruálásán keresztül a nemzedék mint mágikus-affiliatív közösség megalkotásával teljesíti be.

Bereményi művének emlékezetpoétikájában a múlttapasztalatok inskripciója a mellékes mozzanatok kiszűrésén keresztül egy egész korszak megragadására tett kísérletet: „És az erősen megmaradtak nem véletlenül vésődtek belém. Hanem azért, mert azok egy egész időszak lényege. És sorba állítva nemcsak szellemkép lehet belőlük, hanem sűrítmény, a korszak piszkos lelke.” Az emlékezet fokalizációjában nem a család vagy a magányos önéletrajzi alany áll a középpontban, hanem a megélt kor lényege; az életregény lényegszemléletének tárgyát

5 Pierre Nora: A nemzedék. Ford. Tóth Réka. In *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: K. Horváth Zsolt. Bp., 2009, Napvilág, 284.

„a korszak piszkos lelke” képezi. A *Magyar Copperfield* a személyes emlékezet által felidézhető múltélmények gazdag tárházából úgy redukálja a személyest a lényegre, hogy ebben a koncentrátumban a személyesen túlmutató korlélek történelemtől szennyezett valóságát mutathassa fel. A korszak, mint a közösségi emlékezet pszichikus alakzata, integrálja magába a biografikus emlékező múltját, így az önéletrajzi alany nem csupán a saját életéről ad számot, hanem a korról is, amelyben élt. Mivel Bereményi munkájában az elbukott ötvenhatos forradalom lényegét az itthon maradó, az apai elnyomás uralta család foglalja magába, ezért a szabadság csak vele szemben kiküzdendő kihívásként fogalmazódhatott meg. Az elért és megszerzett szabadságot egy regényhős képmása sűríti magába, ez a magyar *Copperfield* száműzetéséből visszatérve részesül a felszabadulás történelmi hőskort búcsúztató közös nemzedéki élményében. A *Magyar Copperfield* mint az új magyar önéletrajzi próza kiemelkedő epikai műve egy korszak fogságot és szabadságot magába foglaló lelki élményének a lényegét sűríti össze életregénnyé. Ezért lehet irodalmi ábrázolása annak a generációs emlékezetközösségnek, amelynek tagjait mágikus-babonás tudás kapcsolja egymáshoz, mint a két gimnazista fiataalt. A maga piszkos lelki valóságában ők ketten együtt reprezentálják azt a korszakot, a kommunista diktatúrák legkeményebb időszakát, amelyben a háború után született nemzedék felnőtt és nagykorú lett. Bereményi elvitathatatlan írói érdeme, hogy művében sikeresen mutatta be, hogy miként képes az önéletrajzi emlékezet a korszak lényegeként megalkotni egy generációs élményközösség történetét, benne az emlékező alany fiktív képmásával mint dickensi regényhőssel. Talán felesleges is hozzátennünk, hogy személyében ezért tisztelhetjük nemzedékének legautentikusabb, korszakos írói képviselőjét.

Schrödinger macskája

Filip Tamás: *Kafka bukósisakja*

Bp., 2023, Ab Art Kiadó

Véletlenek nincsenek. Ezt erősítik bennem e kötet írásai is. A minap például borozgatás közben egy barátom a Schrödinger-féle gondolatkísérletet hozta szóba. Pont akkor, amikor Filip Tamás jegyzeteit olvastam – aki többször utal a könyvében az általa megélt sajátos párhuzamokra, és konkrétan Schrödinger macskájára is. Persze mondhatnám, hogy semmin sem szabad csodálkoznunk, hisz magunk is kevert állapotú elemi részecskék vagyunk, egy bezárt dobozban éljük az életünket, s néha még saját állapotunkról is csak késve és felületesen szerzünk tudomást. Ám ezek az írások némi bepillantást engedtek a Schrödinger-féle dobozba, s a szöveg-tengerben több ponton is kikötőt találtam, néhol pedig magamra ismertem. Egyensúly teremtődött, és tisztázódtak emlékeim halványuló pozíciói is.

Filip Tamás tárcái, esszéi, jegyzetei (pontos műfaji meghatározást talán nem is érdemes keresni) a mindennapok megélt élményeihez erősen kötődő naplószerű feljegyzések. Számptalan – olykor mosolyt fakasztó, máskor fura, meglepő vagy éppen megrendítő – történetet jegyzett fel, amelyekben az említett véletlennek ható, sorsszerű párhuzamokat ecsetelte. A pandémia idején például teljesen akaratlanul Corona (!) Bamberg könyvét emelte le a polcra, s abba belelapozva az első mondat, amin megakadt a tekintete, így hangzott: „Maradj a cellában.” Vagy a buszon utazva épp akkor jutott el Benyhe János Pablo Neruda verseihez írt bevezetőjében ahhoz a félmondathoz, hogy „gyarapodva lépett ki minden tüzes kemencéből”, amikor a hangszóróból elhangzott a figyelmeztetés: „A következő megálló a Martinász

utca.” Majd ugyanúgy André Gide könyvét vásárolta meg egy antikváriumban, mint tette azt François Mauriac épp akkor olvasott regényének hőse. Vagy egy oldal-kocsis motorkerékpár rendszámtáblájáról a saját születési dátuma köszönt vissza. (Lám, én is őrzöm a fotót egy autóról, amelyen a nevem kezdőbetűi mellett a születési évem látható.) De említhetném azt az esetet is, amikor a villamoson a lányával épp egy olyan filmről beszélgetnek, amelyben az egyik főszereplő szinkronhangja Bodrogi Gyula volt, és a villamoson is Bodrogi hangján szól az udvariassági figyelmeztetés. Egy másik alkalommal egy nyugat-magyarországi fürdőben az *Európa furcsa halála* című könyvet lapozgatva Oriana Fallaciról szóló utalásra bukkant, amiről eszébe ötlik, hogy ugyanitt olvasta éveekkel korábban a könyvben megemlégtett interjút is, amit Oriana Fallaci Khomeinivel készített.

Tóth Imre halála kapcsán írt feljegyzése is azt a megmagyarázhatatlan sorszerűségérzést erősíti bennem, amire az első sorokban már utaltam. Édesapám ugyanis a 94. születésnapján hasonló megközelítésből beszélt az általam soha nem látott nagyanyámmal való utolsó találkozásáról. Tanúja volt egy olyan pillanatnak, ami már-már a misztikum határát súrolja. Filip Tamás sorai is ezt az érzetet erősítik: „Egy ember, aki a végső dolgokról ír. És úgy ír ezekről, mint aki tudja az igazságot. Tőpreng, vívódik és szinte szenttelen, de mégis profetikusan hangon beszámol arról, amit látott. Tanúja volt valami olyan eseménysornak, amelyet nyugodtan nevezhetünk apokaliptikusnak. Beavatottként rejtett dolgokat tár fel,

és nagy elszántsággal néz szembe velük. A különös hírmondók sorsát vállaló ember a búcsúra mindig felkészült állapotban. Verseit ma már nem is versként olvasom, hanem olyan jóslatokként, amelyek biztosan bekövetkeznek, hiszen egy igaz tanú beszélt róluk. Ha Imre arra tanít minket, hogy tudjunk és merjünk szembenézni, akkor nem élt hiába. Ahogy a régi ember igyekezett magát a végtelenségbe helyezni, ő hatalmas önuralommal és emelkedettséggel képes volt arra, hogy a végességbe helyezze el önmagát.”

Filip Tamás könyve nem hagyományos értelemben vett napló. Inkább naplószerű összeállítás. Nem követi az időrendet. A *Mentés másképpen* című kötetéhez hasonlóan egy-egy téma kapcsán keletkezett feljegyzéseit gyűjti csokorba. Olykor betéved a szövegbe egy-egy vers- vagy szépprózarészlet is. Saját írások éppúgy, mint másoktól olvasott sorok – Kosztolányitól Csoóri Sándorig, Szabó Lőrinctől Vass Tiborig. Nagyon a helyükön vannak. A Szilágyi György: *Hányas vagy?* című klasszikus darabjára hajazó „Azt mondom” című írást azért emelném ki, mert a poénra kihegyezett valóság tartalom miatt akár egy jelenkori pszichoanalízis alapja is lehetne. Ráadásul a záró sorban felbukkan Kafka neve is. Az utóbbi azért különösen érdekes, mert a kötet címében – *Kafka bukósíakja* – is szerepel. Ez a kétségkívül figyelmet keltő cím egyébként egy film kapcsán született asszociáció. Egy már klasszikusnak tekinthető mű – a *Bridget Jones naplója* – egyik jelenetében bukkan fel egy fiktív regény (*Kafka motorja*), s ezt az ötletet gondolja tovább a szerző, hiszen ha Kafkának volt motorja, akkor „kellett, hogy legyen bukósíakja” is. Számtalan ehhez hasonló asszociáció jelenik meg a kötetben. Az egyik legdrámaibb

ilyen jellegű utalás az orwelli pillanat megragadása: „A világ legnagyobb óraátállítása zajlik a szemünk láttára. 2021-ről 1984-re” – állapítja meg némi iróniával a szerző. Hosszú távon, sajnos, miként Madách, úgy Orwell utópisztikus feltevése is beigazolódni látszik.

Filip Tamás jegyzetei nemcsak dokumentálják a megélt mindennapokat, hanem magyarázatot keresnek, megérteni és megértetni próbálják a velünk játszadó élethelyzeteket. A tényszerű közlésen túl további értelmezésekre is sarkallják az olvasót is. Egyik legtalálhatóbb példa erre egy szövelemzés: „Mit jelent az, hogy szab? Azt, hogy vág, metsz, nyes. Jelentése lényegileg az, hogy korlátoz. Ez a töve annak a szónak, hogy szabály, ami pedig maga a korlát, hiszen a szabály adja meg a kereteit a lehetőségeknek, ami kívül esik rajta, azt tilos megtenni. Viszont milyen különös, hogy a szabadság szó is ebből a tőből van.” S hogy a kör teljes legyen, az irodalmi, történelmi, filmművészeti és nyelvészeti utalások mellett a zene, az utazás, a sportos életmód, a múltbeli emlékek – és azok családi vonatkozásai – is rendre felbukkannak. Az összerakott emlékszeletek nemcsak azért izgalmasak, mert sokszínű, sokirányú ki- és bepillantás részese lehet az olvasó, hanem azért is, mert ebbe a kirakós játékba – a párhuzamokból adódó asszociációs készlet okán – saját élményeinek mozaikdarabkáit is elhelyezheti.

A jegyzet egy álomképpel zárul, ami a titkok kapuját nyitja meg. Azét a titokét, amelynek mindannyian a részesei vagyunk. Csak talán nem mindenki próbált még oda bejutni. De aki kézbe veszi a könyvet, bizonyosan nem üres szívvel teszi majd le. Visszakap valamit, ami az övé is...

Oláh András

Talleyrand, a sátán jobbkeze

Nógrádi György: *Talleyrand*

Budapest, 2022, Kossuth

Egy számunkra ismerős arcot ábrázoló könyvborítóra figyelhetünk fel a Libri könyvesüzletekben. A szerző kockás inges turistaként kukkant be a valençay-i kastély ablakán, és megbabonázva nézi a hajdani házigazda rókaképzű mellszobrát. Nem csodálom. Aki ezt az arcot oly híven megörökítette/ábrázolta, az nemcsak kiváló művész, hanem pompás lélekismerő is lehetett. A nagy kortárs, Carnot véleménye szerint: „Talleyrand azért veti meg annyira az embereket, mert alaposan tanulmányozta önmagát.” Láttunk már jobb könyvborítót is a Kossuth kiadótól, de – mentségükre mondom – az a felismerés vezérelhette őket a tervezésben, hogy a negatív reklám is jobb, mint a semmilyen. A Jóisten, ugye, a langyosakat kiköpi. Nógrádi György könyvének tartalma egyébként megfelel annak a célnak, amiért íródott, és ez nem kis érdem. Nem markol nagyot: érdekesítően, sok és jól tűzdelt idézettel jár vitustáncot ifjúkori kedvence körül annak a közönségnek, amely heti rendszerességgel hallgatja elemzéseit a tévében, vagy látogatja az előadásait vidéken. A magamfajta gimnáziumi történelemtanár is – akinek mindennapjait letaglóztta a portfóliókészítés, a mellékkeresetért történő állandó loholás – talál e munkában építő jellegű szempontokat, kellően nem ismert zugokat, ahová bevilágít a szerző német márkájú zseblámpája. A „sánta francia ördög” emberi és szakmai mivolta nemcsak régóta foglalkoztatja a szerzőt, de immár másodszer is megkísérti az „Észak-fok, titok, idegenség” megfejtésének

igénye, a „lidérces messze fény” hatósugarának felmérése, az élmény megosztásának vágya. „Huszonöt évvel ezelőtt már írtam egy rövid, alig több mint százoldalas könyvet róla – olvassuk az előszóban –, amely egészen rövid idő alatt elfogyott. Most szeretnék egy részletesebb, elemzőbb és jobb könyvet írni a témában.”

Ellenőriztem: a könyvtárosok számon tartják a szerző korábban írt Talleyrand-könyvét.¹ Ha a friss kiadás példányait már kikölcsönözték, a régít készségesen ajánlják a Szabó Ervin tagkönyvtáraiban. Mind a korábbi, mind az új kiadásban csak öt könyv „árulja a petrezselymet”, felhasználta irodalomként pironkodva. Látható, hogy a szerző nem kívánja „rázni a rongyot” a szakirodalomnak számító Talleyrand-könyvek felsorolásával, de nem hiszem, hogy csak ennyire támaszkodott volna a kötet megírásakor. A főhőse, Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) kétségkívül a világtörténelem egyik leg-sikeresebb és legellentmondásosabb politikusa volt. Franciaország külügyminisztereként, majd miniszterelnökéként pénzért nagy tétben fontos értesüléseket adott el az országáról a hatalomra törő európai uralkodóknak, minisztereknek, de több ízben is – így az 1814–15-ben zajló bécsi kongresszus alkalmával, majd jóval később londoni követként – elmondható róla, hogy mégiscsak megmentette a hazáját. Van ebben ellentmondás? Nógrádi így fogalmaz a kötet borítóján: „Kiemelkedő intelligenciájú, hazájáért küzdő politikus vagy mindenre kapható, korrupt

1 Nógrádi György: *Talleyrand*. Budapest, 1997, Útmutató. (Változó Világ-sorozat.)

vezető: Lehet-e valaki a kettő egyszerre? Ezekre a kérdésekre keres választ a könyv.” A tépelődés ebben a megfogalmazásban bizony álkérdés, hiszen a könyv elolvasása nélkül is tudható a válasz: igen, lehet! Csak tanulmányozni kell napjaink némely politikusanak, gazdasági fő- és közszereplőinek „munkásságát”. Ez nem értékítélet vagy moralizálás akar lenni, hanem kortűnetjellemzés, amelyet utánoz a propaganda által megvezetett kisember vagy az inflációval sújtott vásárló is – hiszen az infláció nem más, mint a szegények adója. Nógrádi mindenkinél jobban tudja, hogy a történelem nem erkölcsöt tanító iskola, hacsak nem a gyerekeknek írt tankönyvekben kutatjuk az értelmét. A történelem ugyanis az erőről, a hatalomról, a hálózati kapcsolatról, a megvesztegetésről, azaz a pénzről szól.

Mintegy másfélszáz év kellett ahhoz, hogy a hajdani francia szerencsejátékos a diplomaták, a politikusok, a történészek és a pénzsóvár kiadók sokaságának világszerte elfogadott bálványja legyen. Fáradhatatlanul dicsérik bölcsességét, a diplomácia rejtelmeiben eligazodó páratlan képességét, európai látásmódjának széles sávját, békeszeretetét, hajszálfinom egyensúlyérzékét, kimért és ésszerű szereplését a diplomáciai tárgyalásokon, ami élesen szemben állt Napóleon kacér, önző, durva és harcias tettekrevalóságával. A szerző többször is visszatér a kettejük bonyolult viszonyára: „Napóleon konzulként, majd császárként sem felejtette el – még a leg-erősebb szembenállás éveiben sem –, hogy hatalmát döntően Talleyrand-nak köszön- hette. Valószínűleg ez volt az egyik oka, hogy mindig megkegyelmezett a herceg- nek, és nem végeztette ki.”² Megállapít- ását feltétlenül ki kell egészíteni azzal, hogy még kapcsolatuk legvégén is – az 1814-es védekező háború idején – Napóleon

figyelmét a rendszeren belüli veszélyről a jóval időszerűbb katonai gondok von- ták el, ezért ösztönösen vonakodott attól, hogy leváltassa a korábban megismert, jól bevált állami tisztviselőket. Az olyan, rendszeréből kiábrándult vezető szemé- lységek bebörtönzése vagy kivégzése, mint Talleyrand, megrendítette volna a mara- dék közbizalmat is íranta. Ráadásul a mér- sékelt ellenzékiek eltávolítása – akik be- folyása visszatartotta addig a forrófejűje- ket – növelte volna a belpolitikai veszélyt. Visszatérve az őt csodáló kortársaink ír- sái, Talleyrand elképesztő méretű meg- vesztegethető és megvesztegető képessé- ge és magatartása, a tárgyalásokon általa elvárt „irdatlan kenőpénzek”, amelyeket kül- és belföldi partnereitől beszedett, az ő méltatásuk során jócskán elbogatellizá- lódik.

Nógrádi György persze nem követ el ilyen hibát, de jelezni kívántam, hogy mi- lyen pengeélen táncol az, aki a „sánta ör- dögről” életrajzot vagy csak pusztá mélt- tatást kíván írni. Nézzük az érem másik oldalát is. Korábbi történészek Talley- rand immoralitásáról értekezve másfelől gyakran arra az álláspontra jutottak, hogy súlyos jellemhibája miatt képtelen volt fel- emelkedni arra az államférfiúi rangra, amelyre tehetsége és a váratlan történelmi alkalom predesztinálta. Ezek a történés- zek, a kortárs politikusok, de különösen az időskorában fellépő francia roman- tikus írónemzedék, amelynek nagy be- folyása volt az olvasó közönségre, részben kisebbségi lelki zavartól vezérelve szándékosan sötétre festette működését, és tőlük kapta a „sánta ördög” homéroszi jelzőt is. Mesterkedésükkel azonban záró- jelbe tették Talleyrand vitathatatlan érde- meit is. A sort George Sand nyitotta meg,³ majd Chateaubriand folytatta, aki külön fejezetet szentelt „sötét” emlékének.⁴ A leg- gyilkosabb írás kétségtelenül Victor Hugóé,

2 Nógrádi György: *Talleyrand*. Budapest, 2022, Kossuth, 63.

3 Le prince. Revue des Deux Mondes, 15 octobre, 1834, in *Oeuvres autobiographiques*, III, 851.

4 *Mémoires d'ouïe-tombe*, Garnier-Flammaroin, 1981: Monsieur de Talleyrand, Paris, 1838, 557–567.

amelyet olvasva⁵ az ember émelyegni kezd a halottboncolás láttán. De beállt a sorba többek közt a kritikus Saint-Beuve, Balzac, Stendhal és Flaubert is.⁶ Nekik köszönhető a fekete legenda, amely a gonosz csillogó ábrázatát festette a csavaros észjárású diplomata arcára.

A pusztán pro és kontra tábort egyaránt a sznobizmus és hipnotikus varázslat tartotta fogva, valami olyasmi, amilyent az áldozati állat érez az öt gusztáló kígyó tekintete előtt. Ami pedig Talleyrand-t illeti, kétségtelenül nagy hidegvér kellett ahhoz, hogy a hatalma csúcán álló Napóleon háta mögött – ismerve a császár mértéktelen szeszélyét, önmagának megálljt parancsolni képtelen hübriszt, amivel minden vívmányát veszélybe sodorta – már 1808-ban tárgyalásokat kezdjen Sándor cárral az erfurti kongresszuson. A „sánta ördögöt” – akire inkább a címben megfogalmazott „sátán jobbkeze” kifejezés illik, hiszen az ördög ember fölötti lény, és Talleyrand csodálói vagy gyűlölei képzetével szemben mégiscsak egy, gyakran közönséges ember volt –, szóval „a sátán jobbkezét” a birodalom megbuktatására törő árulónak szokás tartani. Viszont jobban megérthetjük a tetteit, ha egy velejéig korrupt és megbízhatatlan rögtönzőnek tekintjük, aki az utolsó pillanatra nyitva tartotta a választási lehetőségeit. Ugyanakkor a tetteit nem csak az önérdek vezérelte: a mindenkori Franciaország, sőt egész Európa boldogulását tartotta szem előtt, mivel Napóleonnal ellentétben valóságos és következetesen hosszú távú célokat követett. Noha a mindennapi meszterkedésben gátlástalan volt, Talleyrand kitartott alapvető politikai meggyőződése

mellett, beleértve a béke szükségességét, az európai területi terjeszkedésről való lemondást és a nép angol mintájú politikai képviselőtének átvételét. A francia császár alárendeltjeinek többségével ellentétben, akik az 1813. októberi vesztes lipcsei csata után, majd a következő év folyamán lettek hűtlenek a császárhoz, a „sátán jobbkeze” már a birodalom csúcspontján szabadult volna az önjáróvá váló napóleoni rendszertől, hiszen már 1808-ban nyíltan igyekezett megszervezni a politikai irány megváltozását követelő véleményeket. Mivel Napóleon formaivá sülyesztette Franciaország képviselői intézményét, és eltörölt minden törvényes lehetőséget az ellenvélemények kifejtésére, nem csoda, hogy Talleyrand-t árulással vádolták. Ami pedig az Elba szigetére történő száműzetés évét illeti, e korszak kiváló hadtörténésze a következő megállapításra jutott: „Talleyrand helyesen látta, hogy Napóleont még azelőtt el kell távolítani, hogy a hadjárat folytatásával teljesen aláásná Franciaország tárgyalási helyzetét. Másik fontos célja az alkotmányos kormányzás elvének biztosítása volt, ezért gyorsan kellett cselekednie. Sándor cár március 31-én, rögtön azután, hogy bevonult Párizsba, egyeztetett Talleyrand-nal, majd nyilatkozatot adott ki a szövetségesek nevében, amelyben kizárt minden további tárgyalást Napóleonnal és a családjával, garantálva a francia nemzetnek az alkotmányválasztás szabadságát.”⁷

Van ugyan alaposabb – történéstől származó – ismeretterjesztő jellegű magyar életrajz Talleyrand-ról,⁸ de Nógrádi könyve színesebb munka. Az ő elnagyolt életrajzában a pénznek legalább olyan csábító

5 *Choses vues*, Talleyrand, 19 mai 1838.

6 Lásd erről bővebben a szerintem legjobb és legmértéktartóbb életrajzot, amely a budapesti Francia Intézetben is megtalálható: Emmanuel de Waresquiel: *Talleyrand, le prince immobile*. Paris, 2003, Fayard.

7 Andrew Uffindell: *Napóleon, 1814. Franciaország védelme*. Keszthely, 2021, Peko Kiadó, 246. (Hadiakadémia-sorozat.) (Ne feledjük: Napóleon a magának kisajátított Franciaországot védte, ahogy azt a diktátorok és autoriter vezetők szokták tenni.)

8 Niederhauser Emil: *Talleyrand*. Budapest, 2004, Pannonica.

illata van, mint Flahaut grófnőnek – akivel főhősének „1783-tól 1792-ig tartott a viszonya” –, mi több: a nők idomai is csábítóbbak, ráadásul a „sánta ördög” bon-mot-jai egymás sarkát érik. Viszont hiába vártam a szerzőtől, hogy megerősít feltevésemben, miszerint Talleyrand végeredményben az angolrajongással fűszerezett globish világlátás pedáns előfutára volt. Anglofiliája a terjeszkedő kozmopolitizmus úttörő mintapéldánya lehetne. Egy olyan korban, amikor a nemzeti érzés már kifejlett jelenség, „a sántán keze” Anglia lekötöztetése volt, és a forradalom tombolása idején is az Egyesült Államokba menekült, ahol telekspekulációkkal gyarapította vagyonát. Ímhol, korunk hőse! Stendhal pontosan fejezte ki a magatartásával kapcsolatos ilyen értelmű francia véleményt, amikor ezt írta: „Talleyrand úrnak nincs nagy terve, se nagy törekvése. De bevitte a politikába azt a rendkívüli finomságot, amellyel kenyerét kereste, s így könnyen belátta, hogy az angol szövetség az egyetlen alkalmas Franciaország számára...”⁹ Ami meg a híres mondásait, beköpéseit illeti, a *Vörös és fekete* szerzője szerint ezek tekintélyes része a párizsi szalonok és a francia politika különböző színtereinek termékei, amelyeket utólag adtak Talleyrand szájába.

A Talleyrand-jelenség mai értelmezésében mégiscsak az a legfontosabb szempont, hogy miként értékelhető a nemzetéhez történő viszonyulása. Soha nem mérlegelte – állította magáról az önigazoló jellegű *Emlékiratában*¹⁰ –, hogy egyetlen párt vagy a saját érdekeit szembe helyezze hazája érdekeivel, viszont mindig is olyan Franciaországról álmodott, amely nem áll szemben Európa „valódi érdekeivel”. A nagy ceremóniamester Európa érdekeit gyakran fontosabbnak tartotta, mint azt

a hatszögű országot, amelytől mindent megkapott az égedta világon. Nem csoda, hogy – amit Nógrádi György is kiemel –: „Jó száz évvel Napóleon bukása után, az első világháború végén kezdődött meg Talleyrand történelmi átértékelése.”¹¹ Ugyanis ekkor hozakodtak ismét elő az egyesülendő Európa terveivel. A „sántán jobbkeze” Európa felsőbbrendű érdekei nevében hagyta cserben Napóleont is. A nagy francia vállalkozók, a magasrangú tisztviselők, a politikusok és az intellektüellek jól megjegyezték leckéjét, hiszen a magánérdekeik általában szemben állnak a „hazájuk” érdekeivel. Napóleon kezdetben egy egész, őt csodáló nemzedék (Balzac, Victor Hugo, Musset) „energia professzora” (Barrès) volt, de aztán lassan elhalványult, míg Talleyrand egyre jobban felmagasztosult, sőt mára már modellé vált. Őt méltán lehet utánozni a brüsszeli tárgyalásokon, elég csak Eva Kaili korrupciós ügyére utalni. Az európai fórumokon egyébként többségük úgy védi Franciaország érdekeit, hogy azzal „Európát”, a „humanizmust” és az „emberi jogokat” óhajtja kiszolgáltatni. Kifogástalan hivatkozások ezek minden országban a megkaparintott vagyon és az úgynevezett magánérdekek védelmében. A franciák azért vannak különleges helyzetben, mert a korábbi nemzedékeik hangadói mindig is az egységes Európát szorgalmazták – amely jól szolgálná a francia érdekeket. De nem egészen így történt. Jean Claude Trichet úr, aki 2000 elején ült be az Európai Központi Bank elnöki székébe, azzal kezdte, hogy: „I’m not French.” Látszik, hogy a francia európai biztosok kötelességüknek tekintik, hogy globish nyelven fejezzék ki magukat a társaik előtt.

Talleyrand ténykedésének egyik alapszabálya volt, hogy politikusként óvakodni

9 Claude Roy: *Stendhal par lui-même*, Paris, 1951, PUF, 128.

10 Charles-Maurice de Talleyrand (préf. Emmanuel de Waresquiel): *Mémoires et correspondances du prince de Talleyrand*. Paris, Robert Laffont, coll. Bouquins, 2007, 1577.

11 Nógrádi György: I. m. 13.

kell a szegényektől, magánemberként pedig a szegénységtől. Így történhetett, hogy 1814 tavaszán – Napóleon távozása, illetve a XVIII. Lajos érkezése közötti átmeneti hetekben, amikor Franciaország vezetője s egyben I. Sándor cár párizsi vendéglátója volt – kihasználva a bazári felfordulást és az idegen katonai megszállást, kifosztotta a francia államkincstárat. Az ilyen manőverekben is példamutató őse némely későbbi politikus kartársának.

Talleyrand tulajdonképpen Vautrin, aki így okítja Rastignac-követőit: „Magának is csak azt tanácsolhatom, lelkem, hogy ne ragaszkodjék erősebben a nézeteihez, mint a szavaihoz. Adja el meggyőződését, ha akad rá vevő... Márpedig nincsenek elvek, csak események vannak; nincsenek törvények, csak körülmények vannak. A felsőbbrendű ember elfogadja az eseményeket és helyzeteket, hogy irányíthassa őket.”¹²

Király Béla

12 Balzac: *Goriot apó*. Lányi Viktor fordítása. Budapest, 1983, Európa, 112.

KIRÁLY BÉLA (1957) író, politológus. Sóváradon született. A *Századvég* szerkesztője.

Impozáns kivitel, érdekesítő tartalom

A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből

Szerkesztette: Reisz T. Csaba

Magyar Nemzeti Levéltár, 2023

Ha van 300 éve fennálló intézmény és az azzal már száz éve összekapcsolható épület, akkor az Archivum Regni (Országos Levéltár) és a Bécsi kapu téren magasodó, historizáló jellegű épülete, a Vár házai fölé magasodó palotája annak számít. A két évforduló – 1723, az alapítás éve és 1923, az épületátadás éve – kiváló alkalmat nyújtott egy impozáns kivitelű és egyben érdekesítő tartalmú kötet megjelentetésére. Impozáns, ugyanis a könyv merített papíroldalain színes ábrák és fényképek százai sorakoznak, megmutatva a levéltári munkát körbevevő falfestmények (szekők), üvegablakok, oszlopfők és oly sok más díszítés tüneményes voltát.

1723: az országgyűlés elrendelte és törvénybe iktatta az „általános országos levéltár” (Universale Archivum Regni) felállítását. Érdekes út vezetett ehhez, a lényegében a korabeli köziratok gyűjtőhelyének létezését kimondó jogszabályhoz. A Rákóczi-féle szabadságharc után a király, III. Károly (1711–1740), több ízben elismerte a nemesi kiváltságokat és Magyarország szabadságjogait, cserébe a magyar rendek nem támasztottak ellenet a dinasztia uralma ellen. Az 1722. évi országgyűlésen a Habsburg-ház nőági örökösödését is elfogadták. Szintén e kedvező folyamat részeként született meg a levéltár alapítását kimondó törvény, amely jogi alapot teremtett az állandó, saját épülettel és elvileg külön személyzettel rendelkező intézmény működéséhez. Sajátos, hogy csak 1756-ban nevezték ki az első munkatársat a formálisan létező levéltárba... Azt jobb fel sem sorolni, hogy hány költözésen esett át, és milyen szűkös elhelyezési és raktári

viszonyok között létezett ezt követően a legjelentősebb levéltári gyűjtemény.

A hosszú hanyattatás után érkezett el az 1923. év, amikor végre méltó helye lett az anyagában folyamatosan bővülő intézménynek. Elég a korabeli viszonyokról csak annyit tudni, hogy az 1913-ban megkezdett építkezést az első világháború sem tudta leállítani – csupán lassítani. A háború utáni felfordulás, a trianoni csonkítás területi, lelki és gazdasági sebei után befejeződött az építés, és végre lehetőség nyílt az impozáns épület birtokba vételére.

A díszítés megalkotása egy külön folyamat volt, és ez (is) Klebelsberg Kunó kultuszminister érdemének tekinthető. Ő egyrészt előteremtette a szükséges összeget, másrészt figyelemmel kísérte a művészeti munkálatokat. Az iparművészeti jellegű díszítőelemek elkészítésére Róth Miksa kapott megbízást, míg a képzőművészeti alkotásokat Dudits Andor festőművész készítette. Ő a magyar történelem bizonyos, részben a miniszter által meghatározott eseményeit és jeleneit festette az épület közlekedő folyosóinak, fontosabb helyiségeinek falaira. Tevékenységéért megkapta az 1929. évi állami nagy aranyérmét. Szerencsére eme alkotások többsége átvészelte a történelem viharait – pedig az épületben a főváros 1944–1945. évi ostroma és az 1956-os harcok is nagy károkat okoztak.

A levéltár – mint minden közgyűjtemény – önmaga történetét is dokumentálja. A képek többsége a saját gyűjteményből való, azonban e munkára készülve a levéltárosok is szorgalmasan kigyűjtötték a fellelhető dokumentumokat, képeket. Sőt!

Akadtt olyan is, aki saját, évek alatt a „poros” aktacsomókból kigyűjtött anyagát bocsátotta a köz rendelkezésére.

Érdekfeszítő e kötet üzenete és mondani-
valója is, hiszen ezen ékességek kelet-
kezéstörténete igazi csemege nemcsak
a műfaj szerelmeseinek, hanem a műszer-
rető nagyközönségnek is. Mindazonáltal
a részletes leírások a szikár keletkezéstör-
téneti tényeken túlmenően számos köz-
történeti érdekességet, sőt életrajzokat is
tartalmaznak. Ez utóbbiak azokról a mű-
vészekről, arisztokratákról, politikusok-
ról készültek, akik az adott időszakban
kimagaslót teljesítettek, illetve személyük
kapcsolódik a levéltárhoz, annak műtár-
gyaihoz vagy éppen épületének elkészí-
téséhez. A szakismertető cikkek mellett
– és között – oly sok kép és rajz tárul az
olvasó elé, hogy a gyors lapozgatást nem
ajánljuk: bele is lehet szédülni. Ezek nagy
része egységesen szerkesztve és az előz-
ményekkel összefogva csak most került
napvilágra, az érdeklődő nagyközönség
elé. Mondhatni, hogy „mindenről” látha-
tunk képet, ábrázolást, a történeti szekkók
(vagyis a száraz falra, vakolatra felvitt
festések és festmények) nagyalakú képei-
től a tervezőasztalok vázlataiig bezárólag.

A sok mindenben példamutató, apró-
lékisan kidolgozott kötet egyfajta bő, ám
specifikus irányultságú artisztikai mono-
gráfiának is tekinthető. Azon olvasóknak,
akik egyben „vált szemű” kutatók is, több-
letet nyújt a némely fejezetben elrejtett, az
adott korszakra jellemző, iratkezelési ismeretanyag is. Ám a kötet nem éri be eny-
nyivel. Nemcsak épületet (illetve épülete-
ket), hanem a levéltár más, művelődési
jellegű lehetőségeit is bemutatja (könyv-
tári tevékenység, a levéltári reprográfia
szisztémája és lehetőségei, a megrende-
zett kiállítások és a lezajlott számos egyedi
program stb.).

Az utolsó fejezetekben kuriózumokról,
valamint a jövőbeli tervekről olvashatunk.

Ez kissé eltér az előzőleg megszokott tar-
talomtól, ám e műfajváltás előnyére válik
a kötetnek, hiszen ki- és túllép az eddigi
kereteken, és bepillantást nyújt az intéz-
mény hosszabb távú elképzeléseibe, a szak-
ma előtt álló új feladatokba is.

Természetesen egy kiadvány sincs hibák
nélkül. E kötet sajátossága, hogy nincsenek
„klasszikus” módon megadott hivatkozá-
sok, részletekbe menő, a megtekintett és
felhasznált dokumentumokra vonatkozó
iratanyag-megjelölések. (Üdítő kivétel a le-
véltár 1996-ban felépített, legújabbnak szá-
mító óbudai telephelyének építéstörténete,
ahol a fejezetek elején a szerzők megadják,
hogyan és honnan, milyen forrásokból
nyerték adataikat.) Így, sajnos, az ismertető
cikkek olvasásánál és a képek nézegeté-
sénél továbblépni kívánó kutatók nem fel-
tétlenül jegyzetelhetnek ki pontos for-
rásanyag jelzeteket. Ezzel kapcsolatban
a legkülönösebb dolog az, hogy az Országos
Levéltár már korábban sokszor feldol-
gozott kétszeri újjáépítésére (második világ-
háborús ostromsérülések és az 1956-os
tűzvész) vonatkozó leírások milyen kevés
jegyzetet tartalmaznak, míg a tartalom
azonban szokatlanul és kétségeket ébresz-
tően terjedelmes.

E szakmai és szerzői furcsaságok azon-
ban keveset vonnak le a kiadvány össz-
értékéből, amely betölti a célt, amire szán-
ták: művészet- és művelődéstörténet ez
a javából! Már külsőre is önmagát reklá-
mozza, és belbecse arra ösztönöz minden
hasonló – szinte bármilyen korú – intéz-
ményt, hogy saját történetét, épületének
múltját hasonló módon adja közre, a jelen
és a jövő nemzedékeinek.

Az Országos Levéltár, bár most „csak”
egy tagintézménye a közlevéltári rend-
szer majdnem teljességét lefedő Magyar
Nemzeti Levéltárnak, valóban az egész
nemzet, az egész ország levéltára ma is,
ahogy a múltban is volt, és ahogy a jövőre
nézve is szándékozik lenni.

Keresztes Csaba

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevél-
táros-főtanácsosa.

Jókai Anna

Jákob lajtorjája

Hitel Kiadó, 2024. május

Rövid tartalom

Kornél, a jó nevű színész és Hajnal, az éles eszű ügyész nő szenvedélyektől, érzelmi kitörésektől túlfűtött szerelmi története az életutak sokszor sorsszerű összekapcsolódásának és drámai szétválásának regénye. Jókai Anna az egyéni sorsok tragédiáján keresztül alapvető és megkerülhetetlen kérdésekre keresi a választ. Mennyiben segít az új házasság feledtetni az előző során szerzett sebeket? Ha az előző házasságban már gyerek is van, az apa melyik családjával töltse az ünnepeket? Hol húzódik a határ a kötelesség és a boldogság iránti igény között? Hosszú távon, a konkrét célok elérése, a boldogulás megalapozása után egyben tartható-e egy kapcsolat, ha nincs közös életszemlélet? A kétszeres Kossuth-díjas író nemcsak az okokat és az okozatokat mutatja be mesterien, hanem – a görög tragédiák mintájára – a döntéseket motiváló szakrális hátteret is megvilágítja.

Bár a mű 1982-ben jelent meg először – már akkor is nagy sikert aratva –, témája, a párkapcsolati dinamika, mely sokszor a szerelem-válság-szakítás-új kapcsolat mókuserőszerű mintázatát ismétli, ma éppoly időszerű, mint negyven éve volt. A *Jákob lajtorjája* az évek során sokaknak segített saját elakadt élethelyzetük felismerésében és sorsuk megfordításában.

Részlet a könyvből

- Utálom a tévét, apa - mondta Orsi -, unom a krimiket. Ne haragudj, de a te filmedet is untam. Már előre ki tudok mindent számítani. Olvasni meg írni sokkal érdekesebb. Csak anyus néha az idegeimre megy. Bumbó, értsd meg. Nem vagyok már gyerek, tizenöt múltam. Engem nem lehet folyton ellenőrizni. És túl sokat beszél. Hogy mi történik a szomszédban. Csinálok valamit, és akkor bejön, és mondja, mondja. Én igazán szeretem, de ezt nem lehet mindig cérnával bírni. Te ezt nem tudhatod, mert te Pesten messze vagy! És az a bizonyos Hajnal, aki engem nem akar látni, ha szívtelen is, de legalább van témája!

- Tisztázzuk: Hajnalka nem gyűlöl. Csak így helyesebb. Nem mindent összekeverni. Van neked kitűnő, gondoskodó anyád. Majd egyszer, később!

- Ha hívna, se mennék. Soha már. A te Hajnalod kitért engem. - Orsi fészkelődött. - Pedig már nem vagyok olyan szép. És anyus leleskedik, ha egy fiú meglátogat. Vagy ki se megy, ül és szuszog.

- Csak félt téged - csitította Kornél kiabálva. - Ennyit nem tudsz megérteni?

- Mit félt rajtam? Minden osztálytársam jár már valakivel. Örülök, ha akad egy pajtás. Aki nem tudja rögtön rólam a dolgot. De anyus mindjárt kifecsegi. Hogy engem kímélni kell, ezért nem mehetek táncolni. Persze hogy rühesnek tartanak. És ha hangosabban szólok, anyus rögtön lehanyatlik. Borzasztó látni. Már azt se tudom néha, nem csak úgy csinál-e. Hogy engem visszatartson.

- Ez szemtelenség. Ilyesmit feltételezni az anyádról. Aki végtelen önuralommal intéz mindent. - Kornél dadogott. - Képzeld, ha megérezné, mivel gyanúsítod! Ha nem is komolyan, te kis haszontalan.

- Tudja - Orsi szembefordult az apjával. Szikrázott a szeme. Karcsú és nőies volt már, még vonzóbbá tette arcát a felnőtt árnyék. - Nem szoktam a háta mögött susmorogni, mint a többi taknyos. Megsértődött, és megint rosszul lett! Szerintem akkor valóban komolyan. Bántam, még sírtam is. De akkor sem fogok folyton hazudni. Apa, a hazudozás nem kímélet. Én sem kérek belőle! Aki szeret, ilyenek szeressen!

„Akárcsak Hajnal” - gondolta Kornél. Elhessegette a hirtelen analógiát.

- Bizony - panaszkodott Lizi is -, Orsika nem teljesen a régi. Rontott az iskolában. Éppen most, első gimnáziumban, és éppen matematikából, oroszból! A hegedűt is abbahagyta.

- Hagyjuk rá, Lizikém. Szerencse, hogy a jó rendűt tartja. Lizi, nem értékelsz reálishan. És ha visszabeszél, ne vedd a szívedre. Kamaszkor. Mind ilyenek!

- Veled nem ilyen. És Hajnalkával se lenne ilyen. Mert az imponálna! Én nem vagyok elég okos. Meg elég szórakoztató. Ezért kéne a színes tévé!

- Lizi, ez a betegsége természete. Ingerlékeny.

- Nem is tudom, nem lenne-e jobb mégis a másvilágra átaludni magam. Ha már a gyerek se becsül. Hát mit vétettem én? Akkor eladhatnátok a házat, mehetne Pestre, úgymondogatja, nem fogja az életét Csabagyöngyén leélni.

- Az életét. Leélni. - Kornél szaladgált, itt legalább hosszabb pályán, az egybenyitott szobákon. Nem is célozhat rá Lizinek. Hogy a tanulmányi esés is gyanús. Hanyatlás. És szemüvegre kötelezték. Az érrendszer lassú károsodása. Csak nem hordja a szemüveget. Ebben is hasonlít az egykori Hajnalra. De milyen alapon hasonlít? És miért bántja meg ezt a nyomorult anyját folyton? Hogyan lehetne egymásrautaltságukat, a kölcsönösséget tapintatosan megmagyarázni? Hiszen akkor ki kell mondani a tilosat. Lizi azt nem bírná el. Lizi még mindig hiszi, hogy csak átmenet. Vagy „állapot”.

- Öngyilkosság, Lizi!!! Nagyon kérlek, ne fecsegy ostobaságot. A színes tévét pedig nem vehetem meg. Amit a filmért kaptam, mind odaadtam. Ha egyszer muszáj volt a verandát újra cserepeztetni. Hajnaléknak sincsen. Mégsem igénylik. Mit csináljak? A végén tényleg borotvahabreklám lesz belőlem.

- Meg sem engedném - mondta Lizi ünnepélyesen. - Csak kíváncsi voltam, mit szólsz az ötlethez. Dicsérj meg! Összespóroltam az előleget apránként, a nevedre vesszük, OTP-re, és én havonta törleszttem. Kiszámítottam, schwarz und weiss. Inkább hordom a régi holmikat, csak a gyerek ne akarjon folyton elköszálni. Képzeld, ha az injekcióidőt elszórakozza valahol. Kornus, azért nekem is van igazságom!

- Csak azt ne higgyétek, miattam van a vásár - mondta Orsi haragosan -, engem nem lehet székbe kötni egy hülye masinával. Különben is vigyázok magamra. Amióta az automata fecskendőt sikerült megszerezned, nem nagy ügy, öreg Bumbó!

„Hajnal szerezte” - Kornél helyesbíteni akart. De nem tette. Lizinek fájna.

Békítgette őket. Ez már így esik: akik együtt élnek, és túlságosan is szeretik egymást, bizony, néha éppen ebből születik egy-két erősebb koccanás.

- Hajnalka biztos nem veszekszik - mondta Orsi -, ha minket utál is, de téged nem, apa.

- Nem utál titeket, és néha mi is összezördülünk. Ez természetes. De ti, ti mégsem lennétek egymástól elszakítva!

- Hát mi nem - Lizi Orsihoz préselte magát. - Ugye, Orsikám?

- Persze, anyus. - Orsi sóhajtott. Sajnálta a lihegő, nála alacsonyabb asszonyt.

- Mi össze vagyunk növe.

- Azért elég gúnyos, csúnya szád van - mondta Kornél, amikor az állomáson egy percre egyedül maradhattak. - Szerencse, hogy anyus áldott ártatlanságában nem mindig érti meg!

Orsi furcsán felelt. Mintha Kornél lenne a kiskorú. A gyámolított.

- Áldott ártatlanság. Így is fogalmazhatjuk. Te jó, öreg Bumbó. Ne izgulj. Nem falom föl. Csak élném az életemet. Ami van még.

Ködös lett a szeme; a vonatra az apját szinte föltaşította.

„Úristen – gondolta Kornél –, csak nincs orvosi lexikona? Vagy egyetemi tankönyv? De nem. Hiszen gyerek még. Hajnal meg tudná ítélni. De Hajnalnak nem szabad erről beszélni. Nincs benne többé jóindulat irántuk. Szánalom se. Meg se rezsent, amikor közöltem, hogy Csabagyöngyén nyaralok. Sőt. Ez az egyetlen helyes megoldás, azt felelte. Pedig most vártam, hogy kérel, tiltakozik. Két éve még őrjöngött volna. De most már gyűlöl. Egyetlen sérelmet ismer: a sajátját. Egyetlen célt: az érvényesülést. És hazudik. Arra büszke, hogy sohasem hazudik, de hamis minden részvétrezdülése. Azt a szerencsétlen erőszakot sem bocsátja meg. Mint a koldust, úgy fogad be az ágyba, ha muszáj. Mintha nehéz testi munkát végezne. Izzad, sír, nyöszörög. Kiölted belőlem a vágyat, nem akarok nő lenni többé, ezt hajtogatja, meg ilyeneket: nincs a nősténynél szomorúbb!”

Mire volt jobb hazamenni? Egyáltalán, van-e számára „otthon”? Jobb volt-e a könnyáradat, a mártírmosoly, a szenvedés tébolyult jelei Hajnal arcán? Vagy ez a jobb? A merev lárvaarc, a keskeny tekintet, a pattogó tömondatok, a „bánom is én” vállrándítása?

– Előkerültél? – kérdezte Hajnal. Mintha fogyott volna. Mintha gyulladt lenne a szeme. – Köszönöm a kedves üdvözlő lapokat. Kiscili nagyon örült neki, mindjárt letépte a bélyeget. „Kedves Hajnalkám, kedves Cilikém, semmi különös nincs, az idő változékony, majd szóban többet, vigyázzatok magatokra, ölel Kornél.” De ez se kutya: „Gyermekeim, ha szükség van rám, nyugodtan írjatok, és felugrom. Csók, Kornél. Plusz üdvözlettel Kazakovits Kornélné.” Lizi macskakaparása! Van benned elemi emberi tapintat? Honnan veszed a bátorságot, hogy a nekem szóló lapot „Kazakovits Kornélnéval” aláírasd?! Egyáltalán, normális vagy te?

– Szerintem nagyvonalú Lizitől, hogy kért, aláírhasa. A keresztnévére nem kényszeríthetem. Különbén is, nézd meg a címezést. Meg a postaládára cellulszal az enyém fölé kiragasztott nevet: Dr. Kantár Hajnal. Te bezzeg nem írtál Kazakovitsné feladónak! Arra a kurta-furcsa leveledre. Pedig gondosan leragasztottad, mégse volt benne semmi. Egyetlen meleg szó, egyetlen hívó szó sem. Csak mint egy jegyzőkönyv. Orsinak sem üzentél. A forma kedvéért legalább.